

Державний вищий навчальний заклад  
“Українська академія банківської справи  
Національного банку України”  
Кафедра фінансів

# **ФІНАНСИ**

Практикум

Суми  
ДВНЗ “УАБС НБУ”  
2015

УДК 336(076.5)

ББК 65.26я73

Ф59

Рекомендовано до друку вченою радою Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи Національного банку України”, протокол № 5 від 28.11.2014.

**Автори:**

*І. О. Школьник*, доктор економічних наук, професор,  
ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”;

*Н. А. Дехтяр*, кандидат економічних наук, доцент,  
ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”;

*О. В. Люта*, кандидат економічних наук, доцент,  
ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”;

*Н. Г. Пігуль*, кандидат економічних наук, доцент,  
ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”

**Рецензенти:**

*Т. Д. Косова*, доктор економічних наук, професор,  
Донецький національний університет ім. Михайла Туган-Барановського,  
академік Академії економічних наук України;

*І. М. Кобушко*, доктор економічних наук, доцент,  
Сумський державний університет;

*Н. Г. Виговська*, доктор економічних наук, професор,  
Житомирський державний технологічний університет

**Фінанси** [Текст] : практикум / Державний вищий навчальний  
Ф59 заклад “Українська академія банківської справи Національного  
банку України” ; [І. О. Школьник, Н. А. Дехтяр, О. В. Люта  
та ін.]. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2015. – 218 с.

ISBN 978-617-668-003-1

Видання підготовлене відповідно до програми нормативної навчальної дисципліни “Фінанси” для студентів галузі знань “Економіка та підприємництво”. Містить короткий конспект лекцій у вигляді схем і таблиць за кожною темою дисципліни, завдання до семінарських і практичних занять, питання для самостійного опрацювання, тестові завдання для перевірки та самоперевірки знань студентів, термінологічний словник і список рекомендованої літератури.

Призначене для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня “бакалавр” економічного спрямування. Практикум буде корисним для аспірантів, викладачів і фахівців фінансового профілю.

**УДК 336.6(075.8)**

**ББК 65.26я73**

© Школьник І. О., Дехтяр Н. А., Люта О. В. та ін.,  
2015

© ДВНЗ “Українська академія банківської справи  
Національного банку України”, 2015

**ISBN 978-617-668-003-1**

# ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
Змістовий модуль 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФІНАНСІВ .....	6
Тема 1. Предмет фінансової науки як пізнання сутності фінансів .....	6
Тема 2. Генезис і еволюція фінансів .....	17
Тема 3. Становлення та розвиток фінансової науки .....	26
Тема 4. Фінансове право та фінансова політика.....	37
Змістовий модуль 2. ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ .....	50
Тема 5. Податки. Податкова система.....	50
Тема 6. Бюджет і бюджетна система .....	61
Тема 7. Бюджетний дефіцит .....	71
Тема 8. Державний кредит .....	79
Тема 9. Місцеві фінанси. Бюджетний федералізм і фінансове вирівнювання.....	89
Тема 10. Соціальні позабюджетні фонди .....	98
Змістовий модуль 3. ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНІ ФІНАНСИ. ФІНАНSOVA ІНФРАСТРУКТУРА .....	111
Тема 11. Фінанси суб'єктів господарювання.....	111
Тема 12. Фінанси домогосподарств .....	125
Тема 13. Страхування. Страховий ринок .....	138
Тема 14. Фінансовий ринок .....	149
Тема 15. Фінансовий менеджмент .....	160
Змістовий модуль 4. ФІНАНСИ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН. ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ .....	174
Тема 16. Міжнародні фінанси.....	174
Тема 17. Фінансова безпека держави.....	186
Тема 18. Фінанси країн з розвинутою ринковою економікою.....	197
Тема 19. Фінанси Європейського Союзу.....	208
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	217

## ВСТУП

Особливу роль у процесі становлення та розвитку держави, незалежно від суспільно-економічної формації, відіграють фінанси. Фінанси є домінуючим інструментом реалізації державної політики в соціально-економічній сфері. Функціонування ринкової економіки в Україні супроводжується суттєвими змінами у побудові та стабілізації фінансової системи, зростанням ролі й ускладненням сутності та функцій фінансів, багатофакторністю та багатоваріантністю управління фінансовими ресурсами, впливом внутрішніх і зовнішніх чинників на рівень реалізації фінансової політики держави. Тому прийняття виважених і своєчасних рішень у сфері фінансів потребує професійної підготовки якісно нових кваліфікованих фахівців фінансово-економічного профілю на рівні світових стандартів, здатних забезпечити подальший розвиток економіки, та впровадження нових методів регулювання й управління нею.

Дисципліна “Фінанси” є базовою і нормативною для підготовки спеціалістів економічного профілю усіх напрямів підготовки галузі знань “Економіка і підприємництво”.

Вивчення дисципліни “Фінанси” обумовлене необхідністю формування у майбутніх фахівців системи знань з організації та функціонування фінансів на макrorівні як специфічної форми суспільних відносин, підсистеми економічного базису, набуття практичних навичок у розбудові фінансової політики держави та дослідження теоретичних основ і практичної реалізації питань організації фінансів на мікрорівні як базової сфери фінансової системи країни.

Метою вивчення дисципліни є формування базових знань з теорії фінансів, засвоєння закономірностей функціонування фінансів на макро- і мікрорівнях як теоретичної основи фінансової політики та розвитку фінансової системи.

Основні завдання дисципліни “Фінанси” полягають у вивченні сутності, функцій та ролі фінансів у ринковій економіці; закономірностей їх еволюційного розвитку; теоретичних основ державних, корпоративних і міжнародних фінансів; засад функціонування фінансової системи держави в цілому та окремих її ланок.

Предметом дисципліни “Фінанси” є економічні відносини з приводу формування, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів у грошовій формі.

Дисципліна “Фінанси” тісно пов’язана з іншими економічними дисциплінами: “Політекономія”, “Макроекономіка”, “Мікроекономіка”, “Історія економіки та економічної думки”, “Економіка підприємства”, “Гроші і кредит”, “Міжнародна економіка” тощо, що дає змогу закріпити вже набуті знання та поглибити професійну підготовку фахівців економічного профілю.

Дисципліна “Фінанси” дає підґрунтя для вивчення дисциплін циклу професійної та практичної підготовки освітньо-кваліфікаційного рівня “бакалавр”, а саме: “Фінанси підприємств”, “Бюджетна система”, “Податкова система”, “Фінансовий ринок”, “Страховання”, “Соціальне страхування”, “Фінанси різних форм бізнесу”, “Місцеві фінанси”, “Казначейська справа”, “Фінансова діяльність суб’єктів підприємництва” та інші.

Після вивчення дисципліни студент повинен *знати*:

- сутність і форми прояву фінансових відносин;
- категоріальний і понятійний апарат фінансової науки;
- роль фінансів у соціально-економічному розвитку суспільства;
- організацію фінансових відносин на мікро- та макрорівнях;
- засади здійснення фінансової політики держави й управління фінансами;
- роль і значення державних фінансів і бюджетної системи в економічній перебудові суспільства на шляху розвитку ринкових перетворень;
- закономірності розвитку міжнародних фінансів;
- принципи організації фінансів у різних сферах діяльності.

На основі отриманих у процесі навчання знань студент повинен *уміти*:

- узагальнювати тенденції та закономірності розвитку фінансів мікро- та макрорівнів;
- оперативно реагувати на зміни, які відбуваються у фінансовій практиці;
- аналізувати сутнісні характеристики фінансових процесів;
- досліджувати фінансові явища у ринковій економіці;
- об’єктивно оцінювати фінансові та економічні процеси у суспільстві;
- розробляти і реалізовувати систему заходів щодо вдосконалення основних засад фінансової політики держави.

У виданні всебічно розкриті актуальні питання, пов’язані з організацією фінансових відносин на рівні держави, суб’єктів господарювання, домогосподарств і фінансової інфраструктури на основі узагальнення концептуальних положень, а також з урахуванням світової практики, особливостей, характерних для вітчизняної економіки, чинного законодавства.

Практикум рекомендований, насамперед, для використання студентами вищих навчальних закладів напряму підготовки 6.030508 “Фінанси і кредит”. Також він буде корисним і для студентів інших напрямів підготовки економічного профілю та аспірантів, слухачів курсів підвищення кваліфікації, викладачів і фахівців фінансового профілю.

# Змістовий модуль 1

## ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФІНАНСІВ

### Тема 1. Предмет фінансової науки як пізнання сутності фінансів

Наука про фінанси вивчає явища і процеси, які відбуваються в державі при створенні та використанні фондів грошових коштів з метою її економічного та соціального розвитку. Мета фінансової науки – це пізнання дії об'єктивних економічних законів і закономірностей у сфері фінансів і доведення теоретичних наукових розробок до практичного впровадження. Діяльність держави, господарських суб'єктів і окремих громадян, у процесі якої створюються та використовуються фонди фінансових ресурсів, є змістом фінансової науки.

Фінанси як наука мають предмет, об'єкт, суб'єкт і методи дослідження (табл. 1.1).

**Таблиця 1.1 – Характеристика фінансів як науки**

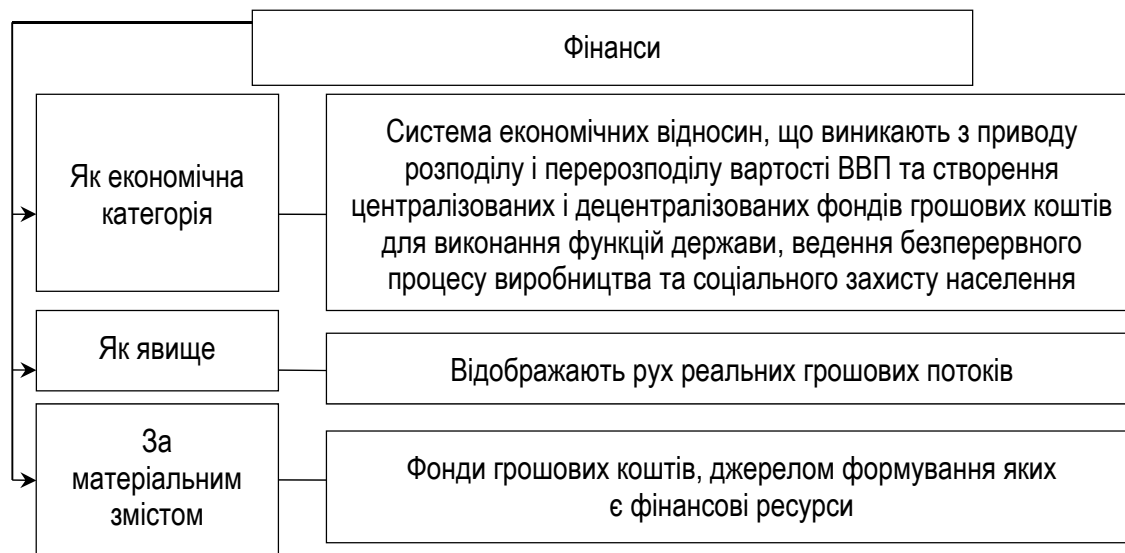
Критерій	Характеристика
Предмет	Фінансові відносини як система грошових відносин, що пов'язані з розподілом, формуванням та використанням централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів для задоволення суспільних, колективних та індивідуальних потреб
Об'єкти	ВВП, національний дохід, національне багатство
Суб'єкти	Держава, юридичні особи, фізичні особи
Методи	Наукової абстракції, аналізу і синтезу, індукції та дедукції, аналогії, статистичні та економіко-математичні

Фінанси за своїм економічним змістом є складною та багатогранною категорією. Розрізняють декілька підходів до визначення сутності фінансів (рис. 1.1).

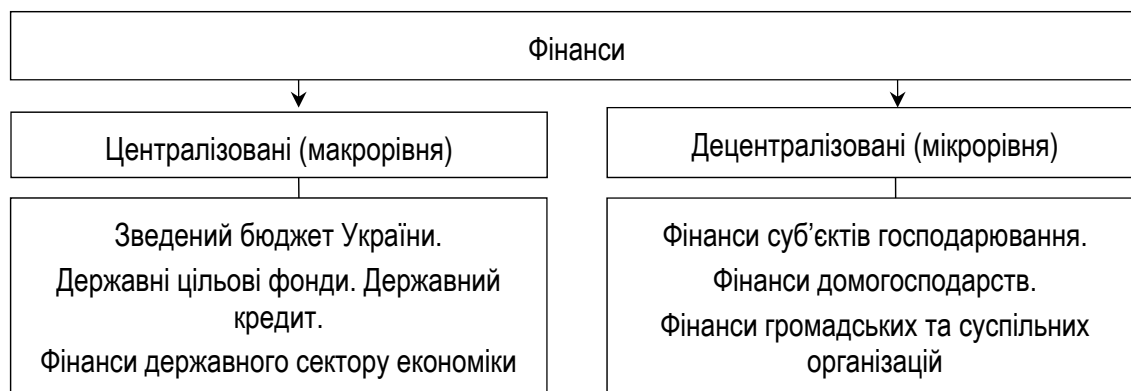
Об'єктивність фінансів як економічної категорії зумовлюється тим, що вони є грошовою, розподільною та перерозподільною, фондовою, ресурсотворювальною категорією.

Основні відмінні ознаки фінансів: фінансові відносини завжди мають грошовий характер; є інструментом розподілу та перерозподілу ВВП; процес розподілу передбачає створення різноманітних цільових фондів грошових коштів, джерелами формування яких є фінансові ресурси; виокремлюють централізовані та децентралізовані фінанси. Склад централізованих і децентралізованих фінансів подано на рисунку 1.2.

Прояв сутності фінансів у реальній практичній діяльності розглядається через характеристику функцій, які притаманні цій категорії. Фінанси виконують розподільчу (інструмент розподілу і перерозподілу ВВП з метою формування грошових фондів) та контрольну функції (рис. 1.3).

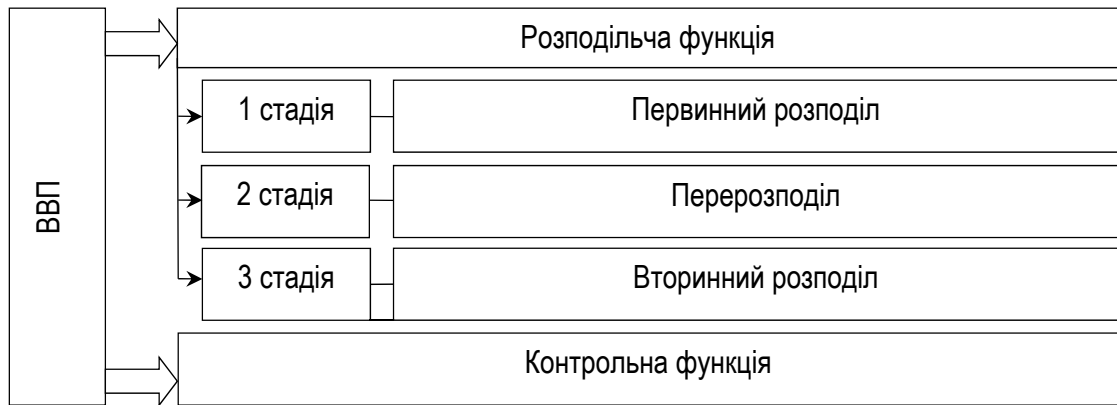


**Рисунок 1.1 – Підходи до сутності категорії “фінанси”**



**Рисунок 1.2 – Склад централізованих і децентралізованих фінансів**

Пізнання фінансових відносин здійснюється через систему вихідних фінансових категорій (рис. 1.4), до числа яких безпосередньо відносяться: доходи, видатки, фінансові ресурси. Доходи одного з суб'єктів завжди є видатками іншого та можуть бути фінансовими ресурсами.



**Рисунок 1.3 – Функції фінансів**



**Рисунок 1.4 – Загальні та характерні ознаки фінансових категорій**

У процесі створення, розподілу, перерозподілу та споживання ВВП беруть участь економічні категорії, такі як: гроші, ціна, заробітна плата, фінанси та кредит (табл. 1.2).



**Таблиця 1.2 – Характеристика базових економічних категорій та їх участь у вартісному розподілі суспільного продукту**

Категорія	Характеристика	Участь у розподілі ВВП
Гроші	Загальний еквівалент вартості	Формують вартість ВВП
Ціна	Грошове вираження вартості одиниці товару	Вихідний інструмент розподілу вартості ВВП, визначає її складові та створює умови для подальшого розподілу
Заробітна плата	Частина національного доходу, яка видається кожному працівнику в особисте користування	Розподіл лише частини фонду споживання, що входить до складу ВВП
Кредит	Система економічних відносин між позичальником і кредитором з приводу руху кредитних ресурсів на умовах поворотності, платності, строковості, забезпеченості, цільового використання	Перерозподіл вартості ВВП на основі повернення

### **Семінарське заняття**

*Мета:* засвоїти та поглибити теоретичні положення про предмет фінансів як науки, їх сутність і функції, дослідити суспільне призначення та специфічні ознаки фінансів, розкрити взаємозв'язок і відмінності фінансів з іншими економічними категоріями, що беруть участь у процесі вартісного розподілу ВВП.

### **Питання до семінарського заняття**

1. Предмет науки про фінанси. Суб'єкти, об'єкти та зміст фінансових відносин на мікро- і макрорівні.
2. Методи фінансової науки, їх характеристика.
3. Сутність фінансів як економічної категорії. Специфічні ознаки фінансів.
4. Функції фінансів, їх зміст і взаємозв'язок.
5. Система фінансових категорій.
6. Взаємозв'язок фінансів з іншими економічними категоріями.

### **Практичне заняття**

*Мета:* набути практичних навичок розрахунку та аналізу показників динаміки, утворення та використання ВВП за категоріями доходу та кінцевими споживачами витрат.

## Завдання

**Завдання 1.1.** Наведіть приклади грошових і фінансових відносин. Обґрунтуйте їх відмінності. Назвіть грошові відносини які, у свою чергу, є фінансовими відносинами.

**Завдання 1.2.** Поясніть суперечливість фінансових відносин і шляхи її подолання.

**Завдання 1.3.** За даними статистичних щорічників України (табл. 1.3) проаналізуйте динаміку зміни ВВП. Зробіть висновки.

**Таблиця 1.3 – Показники динаміки ВВП України за 2000–2013 рр.**

Рік	ВВП у фактичних цінах, млрд грн.	Індекс фізичного обсягу ВВП у % до попереднього року	ВВП в розрахунку на одну особу, грн.
2000	170,1	–	3 436
2001	204,2	109,2	4 195
2002	225,8	105,2	4 685
2003	267,3	109,6	5 591
2004	345,1	112,1	7 273
2005	441,5	102,7	9 372
2006	544,2	107,3	11 630
2007	720,7	107,9	15 496
2008	948,1	102,3	20 495
2009	913,3	85,2	19 832
2010	1 120,6	104,1	24 429
2011	1 349,2	105,4	29 519
2012	1 459,1	100,2	32 002
2013	1 505,5	100,0	33 095

**Завдання 1.4.** За наведеними даними розрахуйте показники динаміки обсягу та структури ВВП України за категоріями доходу (табл. 1.4).

*Методичні рекомендації:* стадію утворення доходу на рівні ВВП характеризують такими показниками: оплатою праці найманих працівників, податками та субсидіями на виробництво та імпорт і валовим (чистим) прибутком чи змішаним доходом.

**Таблиця 1.4 – ВВП України за доходами за 2001–2012 рр., млн грн.**

Рік	Оплата праці найманих працівників	Чисті податки на виробництво та імпорт	Валовий прибуток, змішаний дохід
2001	86 440	27 264	90 486
2002	103 117	27 639	95 054
2003	122 188	30 247	114 909
2004	157 450	35 163	152 500
2005	216 600	56 077	168 775
2006	268 631	73 486	202 036
2007	351 936	87 841	280 954
2008	470 464	116 782	360 810
2009	451 343	115 326	346 676
2010	540 651	131 339	448 595
2011	636 722	186 574	525 882
2012	736 495	185 140	536 461

Оплата праці найманих працівників містить у собі заробітну плату, фактичні внески на соціальне страхування, які здійснюються роботодавцем і обчислюються на підставі нарахованих сум.

Податки на виробництво та імпорт включають податки на продукти та інші податки, пов'язані з виробництвом, а субсидії на виробництво та імпорт – відповідні субсидії. Інші податки, пов'язані з виробництвом, включають платежі підприємств до державного та місцевих бюджетів, державних цільових фондів у зв'язку з використанням ресурсів і одержанням дозволів на специфічні види діяльності. До інших субсидій, пов'язаних з виробництвом, належать ті, що надаються для здійснення певної економічної та соціальної політики щодо використання ресурсів.

Валовий (чистий) прибуток – показник, що характеризує перевищення доходів над витратами, які підприємства мають у результаті виробництва. Для сектору домашніх господарств – це змішаний дохід. Чистий прибуток визначається шляхом виключення з валового прибутку споживання основного капіталу.

**Завдання 1.5.** Використовуючи дані статистичних бюлетенів “Національні рахунки України”, розрахуйте та проаналізуйте показники ВВП за категоріями кінцевого використання. Зробіть висновки (табл. 1.5).

**Таблиця 1.5 – ВВП України за категоріями кінцевого використання за 2007–2012 рр., млн грн.**

Показник	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Кінцеві споживчі витрати, усього, у т. ч.:						
– домашніх господарств	423 174	582 482	581 733	946 270	1 154 205	1 287 542
– некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства	6 445	7 257	7 079	8 379	9 905	9 226
– сектору загального державного управління	128 962	169 163	184 014	220 382	238 691	276 352
у т. ч.:						
– індивідуальні споживчі витрати	79 914	105 879	120 213	143 663	155 788	183 601
– колективні споживчі витрати	49 048	63 284	63 801	76 719	82 903	92 751
Валове нагромадження, усього, у т. ч.:						
– валове нагромадження основного капіталу	198 348	250 158	167 644	201 887	247 592	283 116
– зміна запасів матеріальних оборотних коштів	4 685	14 379	-12 274	3 616	27 714	2 325
– придбання з виключенням вибуття цінностей	285	346	445	375	520	756
Сальдо експорту-імпорту товарів і послуг, усього, у т. ч.:						
– експорт товарів і послуг	323 205	444 859	423 564	520 585	666 577	691 361
– імпорт товарів і послуг	-364 373	-520 588	-438 860	-552 148	-747 430	-806 004
ВВП						

*Методичні рекомендації:* на стадії використання ВВП розраховується як сума кінцевого споживання товарів і послуг, валового нагромадження, сальдо експорту-імпорту товарів і послуг.

Кінцеве споживання товарів і послуг включає витрати домашніх господарств на власне кінцеве споживання, витрати державних закладів

для задоволення індивідуальних і колективних потреб суспільства, а також витрати на індивідуальне кінцеве споживання некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства.

Валове нагромадження – це сума валового нагромадження основного капіталу, зміни запасів матеріальних оборотних коштів і придбання за винятком вибуття цінностей.

Сальдо експорту-імпорту товарів і послуг – це різниця між експортом та імпортом товарів і послуг.

### **Питання для самостійного опрацювання**

1. Проведіть аналіз різних тверджень щодо сутності фінансів і дискусійності їх функцій.
2. Розкрийте основні риси, характерні для грошових і фінансових відносин.
3. Надайте характеристику основним фінансовим категоріям.
4. Виявіть спільні та відмінні риси між “фінансами” та економічними категоріями: “гроші”, “ціна”, “заробітна плата”, “кредит”.

### **Темати аналітичних оглядів**

Проаналізувати термін, поданий різними авторами (не менше 10), та аргументувати вибір найповнішого і найточнішого визначення фінансів, фінансових відносин.

Результати роботи оформити у вигляді табличного матеріалу (табл. 1.6).

**Таблиця 1.6 – Методичні підходи до визначення сутності поняття “фінанси”**

<b>Автор, джерело</b>	<b>Визначення</b>	<b>Аналіз визначення</b>
Василик О. Д. Теорія фінансів (с. 7–8)	Фінанси слід розглядати як економічну категорію, що відображає створення, розподіл і використання фондів фінансових ресурсів для задоволення потреб господарської діяльності, надання різноманітних послуг населенню з боку держави, забезпечення виконання державою її функцій.  У практичному плані фінанси – це складова економічної системи будь-якої держави, використання якої дає змогу успішно реалізувати кінцеву мету економічного та соціального розвитку	

### **Теми статистичних оглядів**

Здійснити аналіз статистичної інформації (від 5 до 10 останніх років), провести відповідні статистичні розрахунки й обґрунтувати аналітичний висновок щодо тенденції динаміки, складу та структури фінансових показників.

1. Статистика показників виробництва та розподілу ВВП за видами економічної діяльності України.
2. Статистика показників утворення та використання ВВП в Україні з урахуванням стадій його розподілу.
3. Статистика ВВП країни за доходами.
4. Місце України за обсягом ВВП на душу населення.

### **Теми рефератів**

1. Фінансові відносини: сутність, об'єкт, суб'єкт, сфери застосування.
2. Фінансова наука як економічний аналіз діяльності держави.
3. Фінанси та їх роль у системі суспільних відносин.

### **Контрольні питання**

1. Що вивчають фінанси як наука?
2. Яка мета фінансової науки?
3. Що є предметом фінансів?
4. Назвіть суб'єктів фінансових відносин.
5. Охарактеризуйте об'єкти фінансів.
6. Дайте визначення фінансів з різних точок зору.
7. Охарактеризуйте специфічні ознаки фінансів.
8. Розкрийте сутність розподільчої функції фінансів.
9. Охарактеризуйте прояви контрольної функції фінансів.
10. Дайте характеристику фінансових категорій.

### **Термінологічний словник**

**Витрати** – частина фінансових відносин між різними суб'єктами з приводу використання доходів і надходжень.

**Вчення про фінанси** – сукупність теоретичних положень щодо фінансів, система поглядів на фінанси.

**Децентралізовані фінанси** – грошові відносини, що опосередковують кругообіг грошових фондів підприємств, населення, суспільних громадських організацій.

**Доходи** – частина фінансових відносин між різними суб'єктами з приводу формування централізованих і децентралізованих фондів.

**Контрольна функція фінансів** – спостереження за рухом фінансових ресурсів, який може відбуватися як у фондовій, так і не фондовій формах з метою контролю формування та розподілу ВВП на всіх рівнях господарювання за умов дотримання фінансової дисципліни.

**Предмет фінансів** – діяльність держави, юридичних і фізичних осіб, що пов'язана з формуванням, розподілом і використанням централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів.

**Розподільна функція фінансів** полягає в тому, що за допомогою фінансів відбувається розподіл і перерозподіл вартості ВВП між різними економічними суб'єктами та напрямками цільового використання.

**Фінансові відносини** – система грошових відносин, пов'язаних з розподілом, формуванням і використанням централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів для задоволення суспільних, колективних та індивідуальних потреб.

**Фінансові ресурси** – грошові накопичення та доходи, які створюються в процесі розподілу, перерозподілу та використання ВВП і національного багатства і зосереджені у відповідних фондах або в нефондовій формі для забезпечення безперервного процесу виробництва, задоволення суспільних потреб, виконання фінансових зобов'язань.

**Централізовані фінанси** – економічні відносини, які пов'язані з формуванням і використанням фондів грошових коштів держави, що акумулюються в державній бюджетній системі та централізованих грошових фондах цільового призначення.

### **Тестові завдання**

1. Фінанси як наука досліджують проблеми, що пов'язані з:
  - 1) концентрацією грошових засобів у державному бюджеті;
  - 2) економічними процесами та явищами, що відбуваються в державі під час формування та використання фондів фінансових ресурсів;
  - 3) пізнанням економічних явищ, категорій і законів;
  - 4) функціонуванням системи грошових відносин у суспільстві.
2. Предметом фінансової науки є:
  - 1) вартість валового внутрішнього продукту та національного доходу;
  - 2) діяльність держави, господарських суб'єктів і окремих громадян, що пов'язана зі створенням і використанням фондів грошових коштів на цілі економічного та соціального розвитку;
  - 3) діяльність держави щодо створення та використання грошових коштів;
  - 4) фінансові відносини, що виникають на рівні господарських суб'єктів і призводять до формування децентралізованих фондів фінансових ресурсів.
3. Фінансові відносини – це:
  - 1) процес формування централізованих і децентралізованих коштів;
  - 2) форма розподілу вартості сукупного суспільного продукту;

- 3) економічні відносини між господарськими суб'єктами всіх рівнів з приводу формування та використання грошових потоків;
  - 4) грошові відносини, пов'язані з формуванням і використанням цільових грошових фондів для задоволення суспільних, колективних і особистих потреб.
4. Об'єктами фінансових відносин є:
    - 1) податки, цінні папери, валюта, гроші;
    - 2) грошові доходи та накопичення;
    - 3) валовий внутрішній продукт, національний дохід;
    - 4) надходження від державних позик.
  5. Суб'єктами фінансових відносин є:
    - 1) держава, підприємства, населення;
    - 2) держава, суб'єкти господарювання, суспільні організації;
    - 3) юридичні та фізичні особи;
    - 4) держава, фізичні особи.
  6. Первинні доходи економічних суб'єктів – це:
    - 1) заробітна плата працівників, доходи від особистого підсобного господарства, соціальні виплати;
    - 2) спадщина, прибуток юридичних і фізичних осіб, податки;
    - 3) непрямі податки, доходи від державного майна та угідь, доходи державних підприємств;
    - 4) правильної відповіді немає.
  7. Суспільне призначення фінансів полягає в:
    - 1) мобілізації фінансових ресурсів у розпорядження держави;
    - 2) використанні фінансових ресурсів, акумульованих державою, для забезпечення економічного та соціального розвитку суспільства;
    - 3) контролі за рухом грошових потоків з метою забезпечення ефективного використання бюджетних коштів;
    - 4) створенні сприятливих умов для розподілу, перерозподілу ВВП з метою організації безперервного процесу виробництва, підвищення добробуту населення та забезпечення фінансової незалежності держави.
  8. Матеріальною базою для фінансів є:
    - 1) споживання;
    - 2) виробництво;
    - 3) обмін;
    - 4) розподіл;
    - 5) гроші.
  9. Фінанси і грошові відносини:
    - 1) поняття ідентичні;



- 2) фінанси визначають половину грошових відносин;
  - 3) фінанси – поняття більш ширше, ніж грошові відносини;
  - 4) грошові відносини – це завжди фінанси;
  - 5) фінанси – частина грошових відносин.
10. Фінанси відрізняються від кредиту:
- 1) відсутністю грошових відносин комерційного характеру;
  - 2) використанням фондового методу мобілізації та витрачання ресурсів;
  - 3) поворотністю виділених грошових коштів;
  - 4) безповоротною тратою фінансових ресурсів;
  - 5) використанням відсотка за позиками.

## Тема 2. Генезис і еволюція фінансів

Перше практичне застосування терміна “фінанси” у значенні “грошовий платіж” відноситься до XIII–XV ст. У містах Італії (Генуї, Флоренції, Венеції) з добре розвинуеною торгівлею та банківською справою терміном “фінанси” позначалися платежі та внески, що здійснювалися на користь держави (рис. 2.1).



**Рисунок 2.1 – Генезис терміна “фінанси”**

Фінанси – історична категорія, зміст якої суттєво змінюється під впливом функціонування та розвитку кожної конкретної суспільної формації та державного устрою. Новий тип виробництва в суспільстві призводив до формування нової системи господарських відносин, що впливало на організацію фінансових відносин. Розвиток фінансів як історичної категорії подано в таблиці 2.1.

**Таблиця 2.1 – Історичні періоди виникнення та розвитку фінансів**

Назва періоду	Період	Спосіб виробництва	Джерело фінансування	Основні джерела державних доходів	Основні напрямки державних видатків
Стародавні держави: Єгипет, Вавилон, Ассирія, Ізраїль та Іудея, Карфаген, Греція, Рим	V тис. до н. е. – V ст. н. е.	Рабовласницький	Землеробство, скотарство	Воєнна здобич, данина, домени, податки (зокрема майнові податки – трибути), особисті повинності, позики	Великі невиробничі витрати на утримання правлячої еліти та армії; витрати на ведення війн; фінансування видовищ. Незначні виробничі витрати на будівництво громадських будівель, храмів, різних фортифікаційних споруд, шляхів
Середньовічна феодална Європа: Візантія, Італія, Німеччина, Франція, Англія, Іспанія, Португалія	V – XV ст.	Феодалний	Сільське господарство, ремесла, торгівля	Конфіскації, домени та регалії, податки (зокрема майнові, земельні, подушні, мита), позики	Значні невиробничі витрати на утримання монаршого двору, якому належала вся повнота законодавчої, розпорядчої, судової влади та державного апарату; фінансування військових витрат; організація ярмарків. Відносно невисокі виробничі витрати – на інфраструктуру: будівництво суспільних споруд: мостів, портів, доріг, каналів, зрошувальних систем, водопроводів
Період зародження та розвитку промислового капіталізму і буржуазної демократії: Нідерланди, інші країни Західної Європи, США, Канада, Японія	XVI – XIX ст.	Капіталістичний	Промислове виробництво	Контрибуції, податки, фіскальні монополії, позики	Виробничі витрати на створення виробничої інфраструктури, зокрема промислової. Невиробничі – на утримання державного апарату, армії, підтримку соціально-побутової сфери

Продовження таблиці 2.1

Назва періоду	Період	Спосіб виробництва	Джерело фінансування	Основні джерела державних доходів	Основні напрямки державних видатків
Період індустріального, постіндустріального та інформатійного суспільства: країни Західної Європи, Північної Америки, Південно-Східної Азії, Центральної та Східної Європи	XX – початок XXI ст.	Постіндустріальний	Надання послуг, промислове виробництво	Податки, соціальні внески, неподаткові надходження, позики; в ЄСРР – відрахування від прибутків державних підприємств, а також універсальний акциз (податок з обороту)	Значні виробничі витрати на формування людського капіталу (освіта, охорона здоров'я, культура), науково-дослідні та конструкторські роботи, інформатійну і промислову інфраструктуру. Великі невиробничі витрати, пов'язані з соціальним забезпеченням і соціальних страхуванням, фінансуванням екологічних програм. Відносно незначні – на утримання органів державної влади та управління, оборону

Основними передумовами виникнення фінансів є: існування держави та поява і розвиток товарно-грошових відносин (рис. 2.2).



**Рисунок 2.2 – Передумови виникнення та розвитку фінансів**

Функціонування держави та необхідність акумулювання і витрачання нею фінансових ресурсів з метою задоволення суспільних потреб сприяли організації фінансових відносин. Фінанси історично нерозривно пов'язані з еволюцією функцій держави. Реалізація управлінських, оборонних, економічних, соціальних, екологічних та інших функцій держави потребує відповідних фінансових витрат, що призводить до формування системи державних доходів і державних видатків.

Поява фінансів зумовлена також розвитком товарно-грошових відносин, що передбачає їх еволюцію від натурального до грошового виробництва. Фінанси з'являються тоді, коли створений суспільний продукт набуває вартісного вираження, і його розподіл здійснюється в грошовій формі.

Генезис категорії “фінанси” спричиняють такі фактори: поява та розвиток соціально-економічних формацій, суспільний розподіл праці; існування грошового господарства, зародження та розвиток функцій грошей; функціонування самостійних, незалежних суб’єктів підприємницької діяльності, які створюють фонди грошових коштів для здійснення процесу виробництва; розвиток системи товарно-грошових відносин, спричинений зростанням суспільного продукту; виникнення та зміцнення держави, яка забезпечує систему законодавчих і правових норм; наявність загальнодержавного фонду грошових коштів – бюджету.

Еволюція – це основні етапи розвитку процесу чи явища. Етапи розвитку фінансів подано в таблиці 2.2.

**Таблиця 2.2 – Етапи еволюційного розвитку фінансів**

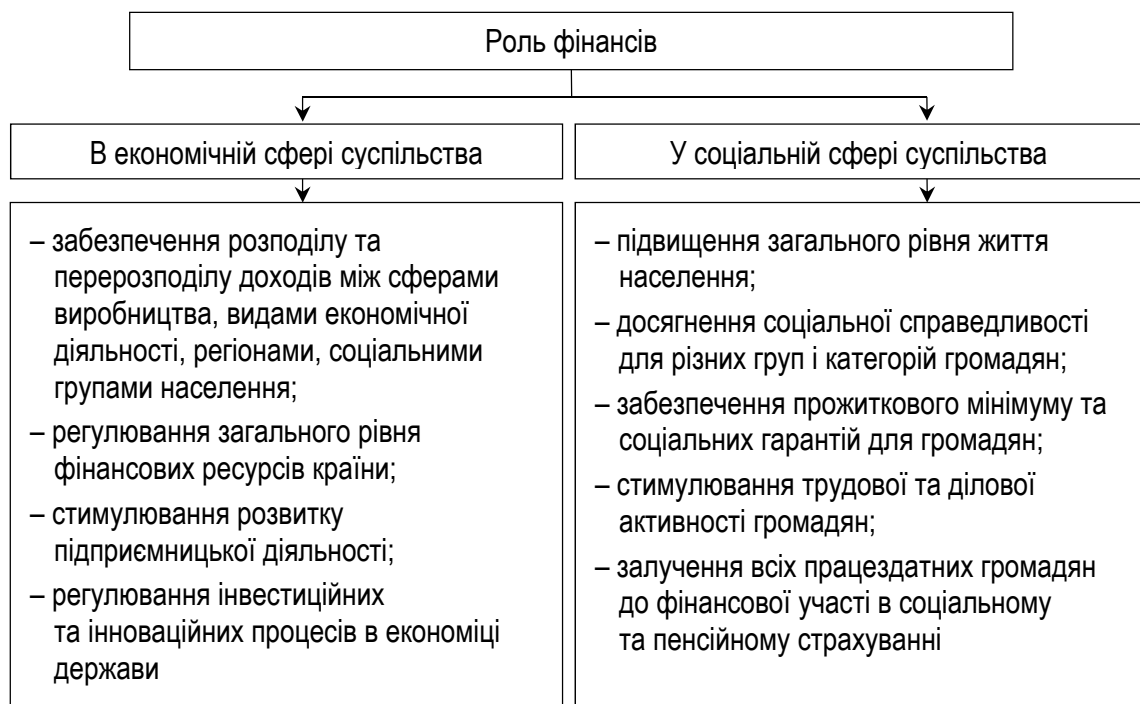
<b>Етап</b>	<b>Характеристика</b>
Нерозвинена форма фінансів	Натуральний характер доходів; безсистемне використання зібраних коштів; непродуктивний характер фінансів, що пов’язано з витрачанням коштів на військові та управлінські цілі; незначний регулювальний вплив на економіку
Вузькість фінансових відносин	Фінансова система складається з однієї ланки – бюджету; фінансові відносини обмежені лише формуванням і використанням бюджету; система доходів подана у вигляді натуральних податків, доменів, регалій як засобів вилучення частини виробленої продукції чи доходу; переважання невиробничого характеру витрачання коштів на суспільні потреби
Розвиток державності	Створення різних загальнодержавних фондів грошових коштів; поява нових джерел доходів держави; система грошових відносин пов’язана з формуванням і використанням цих фондів; використання коштів на виробничі цілі; розвиваються державні фінанси, державний кредит, страхування, оподаткування; законодавче оформлення бюджетних відносин, поява фінансового та бюджетного права
Універсальність фінансових відносин	Формування розгалуженої структури фінансової системи; поява нових сфер і ланок фінансової системи; високий регулювальний вплив на економіку; високий рівень перерозподілу національного доходу через фінансову систему

Фінанси, незалежно від суспільно-економічної формації, направлені на розробку ефективної системи формування та використання фондів грошових коштів для задоволення зростаючих різноманітних потреб держави. Однак, незважаючи на спільні сутнісні характеристики, у кожній формації фінанси відрізняються за соціальною направленістю,

роллю в суспільному виробництві, конкретними формами фінансових відносин.

Функціонування фінансів у державі здійснюється через створення цільових грошових фондів, що дозволяє тісно пов'язати суспільні, колективні та особисті інтереси суб'єктів розподілу і активно впливати на процеси відтворення. Суспільне відтворення передбачає наявність таких стадій, як виробництво, розподіл, обмін і споживання. Фінанси виражають не всі економічні відносини, а лише ті, що виникають на стадії розподілу (розподілу-обміну). Визначальна роль фінансів проявляється в розподілі та перерозподілі вартості ВВП, оптимальному розміщенні фінансових ресурсів, оптимізації співвідношення між індивідуальним і суспільним споживанням.

Роль фінансів у суспільстві визначається такими чинниками (рис. 2.3).



**Рисунок 2.3 – Роль фінансів у економічній і соціальній сферах суспільства**

### **Семінарське заняття**

*Мета:* з'ясувати концептуальні основи генезису та еволюції фінансів як історичної та економічної категорії; дати характеристику етапів еволюційного розвитку фінансів у взаємозв'язку із суспільно-історичними формаціями.

### **Питання до семінарського заняття**

1. Економічні передумови виникнення фінансів.
2. Генезис категорії фінансів.
3. Передумови та фактори історичного формування фінансів.
4. Етапи еволюції фінансів.
5. Місце фінансів у процесі суспільного відтворення.
6. Необхідність і роль фінансів у суспільстві.

### **Завдання**

**Завдання 1.1.** Назвіть основні ознаки виникнення фінансів у до-капіталістичній формації.

**Завдання 1.2.** Вкажіть, якими передумовами розвитку фінансів характеризується феодальна формація.

**Завдання 1.3.** Охарактеризуйте фінансові аспекти розвитку капіталістичної формації.

**Завдання 1.4.** Чим обумовлений подальший розвиток фінансів у постіндустріальному суспільстві?

### **Питання для самостійного опрацювання**

1. Коли вперше було вжито термін “фінанси”?
2. З’ясуйте сутність історичного розвитку категорії “фінанси”.
3. Охарактеризуйте історичні періоди виникнення та розвитку фінансів.
4. Охарактеризуйте взаємозв’язок розвитку фінансів, держави та товарно-грошових відносин.
5. Складіть схему розподілу вартості ВВП та національного доходу.

### **Темі рефератів**

1. Визначення сутності фінансів з погляду філософії та історії фінансової думки.
2. Фінансові аспекти первісного накопичення капіталу.
3. Фінанси постіндустріального суспільства.

### **Контрольні питання**

1. З’ясуйте сутність історичного розвитку терміна “фінанси”?
2. Якими факторами зумовлені поява та розвиток категорії “фінанси”?
3. Визначте головні історичні передумови запровадження терміна “фінанси”.
4. Чим зумовлена відмінність фінансів різних суспільно-економічних формацій?

5. Як вплинув перехід суспільства до товарно-грошових відносин на розвиток фінансів як економічної категорії?
6. Охарактеризуйте етапи розвитку фінансів.
7. Назвіть головні ознаки фінансів на сучасному етапі.
8. На якій стадії суспільного відтворення фінанси реалізують своє суспільне призначення?
9. Назвіть основні напрями фінансового впливу на суспільне виробництво.
10. У яких формах здійснюється фінансове забезпечення розширеного відтворення?

### **Термінологічний словник**

**Генезис** – момент зародження та подальший процес розвитку, що призвів до певного стану, виду, вияву того чи іншого явища.

**Данина** – примусовий побір у формі воєнної контрибуції, збору натурою або грошима, а також феодалної ренти, несплата яких супроводжувалася екзекуціями.

**Державна казна** – місце, куди надходили гроші і звідки здійснювалися платежі для конкретних цілей.

**Десятина** – десята частина від воєнної здобичі, урожаю, худоби, доходу – натурою (товаром) або в грошовому еквіваленті, сплачувана монарху у вигляді узаконеного духовного зобов'язання.

**Домен** – дохід від державної власності, княжих земель і добровільні тимчасові збори з населення.

**Доменіальний устрій** – система, за якої формування доходів держави здійснювалося за рахунок доходів від власності короля, держави (експлуатації земель, лісів, надр, ведення торгівлі).

**Історична категорія** – сутність, що виникла на певній стадії розвитку навколишнього середовища і характеризується закономірністю розвитку, пов'язаною з розвитком навколишнього середовища.

**Еволюція** – одна з форм руху у природі та суспільстві – безперервна поступова кількісна зміна. У широкому розумінні – будь-яка зміна, розвиток, перетворення.

**Еволюція фінансів** – процес поступових перетворень, основні етапи розвитку фінансів, зумовлені певними історичними передумовами.

**Національне багатство** – сукупність створених і нагромаджених благ, яким володіє суспільство, а також природних ресурсів, залучених до господарського обороту.

**Регалії державні** – методи формування доходів державної казни, що базувалися на особливих привілеях і правах держави.



**Суспільно-економічна формація** – форма організації суспільного життя, що характеризується певним рівнем розвитку продуктивних сил і відповідним характером виробничих відносин, поділом суспільства на класи, соціальні прошарки тощо, певними формами власності на засоби виробництва.

### **Тестові завдання**

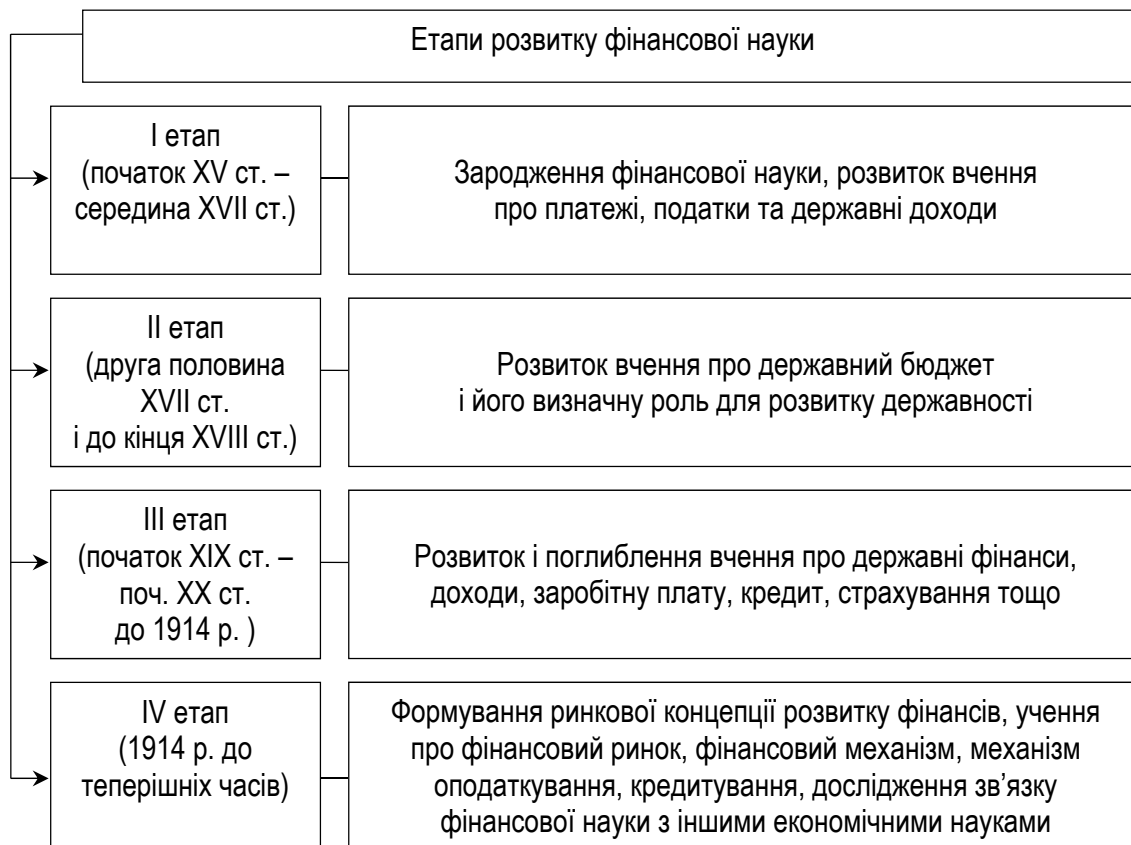
1. Термін “fінансія” використовувався у грошових відносинах, що виникли між державою та громадянами, і трактувався як:
  - 1) платіжний документ;
  - 2) завершення грошового платежу;
  - 3) умова кредитної угоди;
  - 4) система відносин щодо формування та використання грошових фондів.
2. Фінанси виникли за наявності:
  - 1) існування держави, появи та розвитку товарно-грошових відносин, дії закону вартості;
  - 2) державного управління;
  - 3) здійснення торгових операцій;
  - 4) існування податків, державних доходів і видатків, бюджету.
3. Який із зазначених факторів не належить до тих, що зумовлюють генезис категорії фінансів:
  - 1) суспільний поділ праці;
  - 2) розвиток грошового господарства, чітке формування та використання основних функцій грошей;
  - 3) формування загальнодержавного фонду грошових коштів – бюджету;
  - 4) відсутність незалежних суб’єктів господарювання, які здійснюють підприємницьку діяльність?
4. Для нерозвиненої форми фінансів характерні:
  - 1) наявність сталої системи оподаткування;
  - 2) невиробничий характер фінансів;
  - 3) система кредитних відносин;
  - 4) панування грошових відносин.
5. Етап вузькості фінансових відносин пов’язаний із наявністю у складі фінансової системи:
  - 1) бюджетної ланки та ланки суб’єктів господарювання;
  - 2) міжнародних фінансів;
  - 3) бюджетної складової;
  - 4) страхового ринку.

6. Наявність державності та товарно-грошових відносин вплинула на формування ... етапу розвитку фінансів (вставити слово):
  - 1) першого;
  - 2) другого;
  - 3) третього;
  - 4) четвертого.
7. Як охарактеризувати четвертий еволюційний етап розвитку фінансів:
  - 1) відсутність фінансових відносин.
  - 2) поява загальнодержавних фондів грошових коштів;
  - 3) різноманітність фінансових відносин;
  - 4) одноманітність фінансових відносин?
8. Які основні джерела доходів рабовласницьких держав:
  - 1) доходи від здійснення торгівлі;
  - 2) продаж рабів;
  - 3) доходи від операцій із державним майном;
  - 4) натуральні податі, особисті повинності, військова здобич?
9. Процес відтворення складається з таких стадій:
  - 1) виробництво, обмін; розподіл, споживання;
  - 2) розподіл, перерозподіл;
  - 3) простий, розширений, звужений;
  - 4) грошовий, матеріальний, виробничий, товарно-грошовий.
10. На якій стадії відтворення реалізують своє функціональне призначення фінанси:
  - 1) виробництво;
  - 2) обмін;
  - 3) розподіл;
  - 4) споживання?

### **Тема 3. Становлення та розвиток фінансової науки**

Наука про фінанси виникла в середині XV ст., а в самостійну науку зі складу політичної економії виділилася в XIX столітті. Знання основ фінансової науки дозволяє визначити засади побудови та реалізації фінансових відносин у суспільстві. Фінансова наука бере свій початок від фінансової практики, що на тисячоліття старша за саму науку. Етапи розвитку фінансової науки подано на рисунку 3.1.

Фінансова наука – це розгалужена та диференційована система наукових знань, видів і форм наукової діяльності, зумовлена потребами пізнавальної та практичної фінансової діяльності, що відображає багатоаспектне і багатоцільове призначення фінансів як науки.



**Рисунок 3.1 – Етапи розвитку фінансової науки**

Фінанси як науковий напрямок вивчають систему відносин, що виникають на основі створення, розподілу та використання фінансових ресурсів, виявляють закономірності розвитку таких відносин.

Фінансова наука має свої, лише їй властиві, ознаки та їх характеристики (табл. 3.1).

**Таблиця 3.1 – Складові фінансової науки**

Ознака	Характеристика
Мета	Пізнання дії об'єктивних економічних законів і закономірностей розвитку суспільства у сфері фінансів, передання результатів наукових досліджень для практичної реалізації
Суб'єкт	Особи, які безпосередньо проводять наукові дослідження у сфері фінансів
Об'єкт	Процеси та явища фінансової теорії і практики, що відображають проблемну ситуацію та обрані для дослідження
Предмет	Процеси розподілу і перерозподілу ВВП, формування та використання фондів грошових коштів держави та суб'єктів господарювання

Зміст фінансової науки становлять такі блоки наукових знань: фундаментальні теоретичні та історичні основи фінансів; методологія фінансів; системи наукових фінансових знань галузевого та

проблемного характеру; системи фінансових наукових знань прикладного характеру.

Фінансовій теорії, як вищій формі вираження наукових знань, властиві відповідні функції: загальні – пояснювальна, передбачувальна, синтезуюча, методологічна, практична та спеціальні фінансові функції (табл. 3.2).

**Таблиця 3.2 – Функції фінансової теорії**

<b>Функція</b>	<b>Характеристика</b>
<b>Загальні функції</b>	
Пояснювальна	Розкриття закономірностей розвитку об'єктів фінансової теорії, наукове обґрунтування цих закономірностей (стосується вихідних і похідних положень, поданих як понятійно-категорійний апарат фінансової теорії)
Передбачувальна	Визначення тенденцій розвитку фінансових явищ і процесів, а також передбачення їх у майбутньому
Синтезуюча	Дослідження закономірних зв'язків між окремими частинами й елементами теоретичних положень, що дає змогу визначити принципово нові інтеграційні якості
Методологічна	Дослідження та вивчення фінансових явищ, що базуються на логіко-аналітичному інструментарії наукового пізнання
Практична	Орієнтація фінансової теорії на впровадження результатів дослідження у практичну діяльність
<b>Спеціальні функції</b>	
Фінансово-орієнтуюча	Відображення ролі фінансів у визначенні орієнтирів, цінностей, ідей та принципів, шляхів удосконалення форм, видів і методів організації фінансових відносин та фінансового законодавства
Інструментальна	Фінансова наука як інструмент наукового забезпечення фінансової практики
Критично-експертна	Критичне осмислення теоретичних положень фінансової науки, фінансової практики, стану фінансового законодавства, організації та діяльності фінансового апарату суспільства, їх відповідність загальноприйнятим нормам і демократичним принципам, а також проведення наукової експертизи різних фінансових проектів, нормативно-правових актів з фінансів

Фінансова наука спирається на методи фундаментальної методології, які включають діалектичні, загальнонаукові, спеціальні (табл. 3.3).

Важливі наукові фінансові розробки, що стали підґрунтям для становлення та розвитку сучасної фінансової думки, були розроблені та викладені у працях видатних науковців у галузі прикладної філософії, права, економіки, теології (табл. 3.4).

**Таблиця 3.3 – Методологія вивчення фінансової науки**

Методи	Види
Діалектичні	Методи емпіричного дослідження (спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент, метод опису, експертних оцінок); методи, що використовуються як на емпіричному, так і на теоретичному рівні (абстрагування, аналіз і синтез, індукція та дедукція, узагальнення, моделювання, аналогія та інші); методи, що використовуються на теоретичному рівні (сходження від конкретного до абстрактного і навпаки, ідеалізація, формалізація, аксіоматичний та інші)
Загальнонаукові	Історичний, порівняльний, логічний, термінологічний, системний, синергетичний, діяльнісний, інформаційний, поведінковий, аксіологічний (ціннісний), пізнавальний (когнітивний), кібернетичний, інституціональний, структурний, функціональний, комплексний, системно-функціональний, функціонально-структурний
Спеціальні	Теоретико-спеціальний; конкретно-соціологічний; економіко-математичний; статистичні; власні спеціальні методи, які розроблені і використовуються тільки у певному дослідженні; спеціальні методи інших наук, які використовуються у фінансових дослідженнях

**Таблиця 3.4 – Розвиток фінансової науки у XV–XIX ст.**

Період	Напрямок науки	Наукові фінансові дослідження	Зміст концепції	Провідні науковці
I тис. до н. е.	Антична наука	Фінансової науки як окремої галузі наукових знань не існувало, хоча окремі її аспекти розглядалися філософією	Засади державного устрою	Ксенофонт, Платон, Аристотель, Цицерон
XIII ст.	Наука середньовіччя	Основи існування держави	Правила введення державного господарства	Ф. Аквінський
XIV–XVII ст.	Публічна фінансова наука, ранній меркантилізм	Зародження фінансової науки, вчення про державу, податки, політику	Проблеми державотворення, введення класифікації доходів і видатків держави, закладено основи бюджетної справи	Французький науковець Ж. Боден; італійські вчені Дж. Баторо, Н. Макіавеллі, Ф. Петрарка; англійський вчений Т. Мен

Продовження таблиці 3.4

Період	Напрямок науки	Наукові фінансові дослідження	Зміст концепції	Провідні науковці
XVII ст.	Пізні меркантилісти	Проблеми оподаткування	Спрощення існуючої та побудова нової системи податків, обґрунтування непрямого оподаткування	Англійські вчені Т. Гоббс, Дж. Локк
XVII–XIX ст.	Англійська класична політекономія	Теорії державних фінансів: принципи організації податків; концепція основного та оборотного капіталу	Обґрунтування здатності ринкової економіки до саморегулювання, створення державою умов для накопичення капіталу	Англійські вчені У. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Стюарт Мілль
XVII–XVIII ст.	Німецька школа камералістики – різновид меркантилізму	Держава як об'єкт управління	Дослідження системи управління фінансами, взаємозв'язок фінансів з економікою, залежність добробуту населення від платоспроможності щодо податків	Німецькі вчені Л. фон Секондорф, Ф. Юсті, І. Зоннефельд
XVII–XVIII ст.	Німецька філософія	Держава як інструмент регулювання економіки	Критика принципу невторчання держави в економіку; держава існує для розквіту суспільства	І. Кант, Й. Фіхте, А. Мюллер, Ф. Ліст
XVIII ст.	Французька школа фізіократів	Справедливе оподаткування, джерела доходів – розмір участі кожного громадянина у витратах держави	Багатство створюється тільки в сільському господарстві і є продуктами землі та частково продуктами промисловості, але тією мірою, якою вони вже є результатом переробки того, що дала земля	Ф. Кене, А. Тюрго, О. Мірабо
XIX ст.	Марксизм	Теорія вартості, капіталу, відтворення	Введення поділу капіталу на постійний, який не створює доданої вартості, та змінний, який цю вартість створює	Німецькі вчені Карл Маркс, Фрідріх Енгельс

Найвищого рівня свого розвитку фінансова наука досягла у ХХ ст. Основним спрямуванням наукових досліджень цього періоду стали ідеї акумулювання та використання фінансових ресурсів на макро- та мікрорівнях і впровадження та застосування фінансових інструментів з метою досягнення суспільного блага (табл. 3.5).

**Таблиця 3.5 – Сучасна світова фінансова наука ХХ ст.**

Напрямок науки	Наукові фінансові дослідження	Провідні науковці
Теорія маржиналізму (неокласична школа)	Нові підходи до аналізу фінансових відносин на макро- та мікрорівнях, формалізація фінансових процесів із застосуванням математичних методів	Л. Вальрас, Ф. Візер, І. Джевонс, А. Маршалл, К. Менгер, В. Парето, А. Дж. Коен Стюарт
Нова історична школа Німеччини, катедер-соціалізм	Закон розширення державної діяльності; державне стимулювання нагромадження капіталу; розширення принципів оподаткування	Г. Кін, А. Шеффле, А. Вагнер
Кейнсіанська теорія	Концепція державних фінансів: роль державних видатків у стимулюванні сукупного попиту, ділової та інвестиційної активності, мотивації до праці, підтримання рівня зайнятості	Дж. М. Кейнс
Неокейнсіанська теорія	Розвиток концепції дефіцитного фінансування, “вбудованого бюджетного стабілізатора”, “компенсаційної теорії фінансів”, “мультиплікатора-акселератора”	Е. Хансен, С. Харріс, Р. Харрод
Посткейнсіанська теорія	Перерозподіл доходів і добробуту	Дж. Робінсон, Н. Колдор
Сучасний неокейнсіанський синтез	Концепція необхідності зміни в бюджетній політиці: від антициклічної до максимізації довгострокових темпів економічного зростання	Ф. Кідленд, Е. Прескотт
Шведська школа, неоінституціоналізм	Демократизація суспільства та її вплив на фінансову науку. Теорії “суспільного товару”, “суспільних благ” і “суспільного вибору”	Е. Ліндаль, К. Вікселль; Р. Масгрейв, Дж. Б'юкенен, Р. Коуз
Неокласичний напрям	Оптимальність у державних видатках, “чиста теорія державних видатків”, обмеження державного втручання в економіку, підвищення його ефективності, зростання інвестицій у “людський капітал”	П. Самуельсон, Дж. Хікс, М. Уейденбаум, Г. Стайн, У. Фелнер, К. Джозеф, Дж. Хау

Продовження таблиці 3.5

Напрямок науки	Наукові фінансові дослідження	Провідні науковці
Монетаристська теорія (неокласична школа)	Пріоритет кредитно-грошової політики, обмеження зростання державних видатків і податків	М. Фрідмен
Постіндустріальна модель розвитку	Інтелектуальний капітал та інноваційно-інформаційні технології	Р. Нельсон, Д. Норт
Теоретичні дослідження фінансового ринку	Теорія приведеної вартості	І. Фішер
	Гіпотеза ефективного ринку	Ю. Фама
	Поведінкова психологія на фінансовому ринку	А. Тверські, Д. Канеман, В. Сміт, Л. Твід
	Гіпотеза фрактального ринку	Е. Петерс
Теорії корпоративних фінансів	Структура капіталу	М. Міллер, Ф. Модільяні
	Ризик і ціна капіталу, зниження ризику портфельних інвестицій шляхом вибору некорельованих акцій	Г. Марковіц, В. Шарп
	Теорія управління корпорацій в умовах асиметричної інформації	Дж. Акерлоф, М. Спенс, Дж. Е. Стігліц

Історично склалося так, що фінансова наука України ХІХ – початку ХХ століття переважно досліджувала проблеми організації фінансів зарубіжних країн і Російської імперії (табл. 3.6).

**Таблиця 3.6 – Розвиток фінансової науки в Україні**

Вчений	Зміст концепції
І. Я. Франко	Дослідження податкової системи Австро-Угорської імперії, податкового тиску на населення; обґрунтування взаємозв'язку між розвитком фінансово-кредитних відносин та активізацією господарського життя в країні
М. М. Алексеєнко	Вивчення фінансів Німеччини, Австрії, Франції, розробка курсу фінансового права
М. І. Мітіліно	Обґрунтування концепції, що між державою та її громадянами відбувається угода, за якою держава задовольняє певні потреби громадян, а останні сплачують за це певну суму грошей у формі податків
М. П. Яснопольский	Дослідження географічного розподілу державних доходів і видатків у Росії, розробка основ фіскального федералізму



### Продовження таблиці 3.6

Вчений	Зміст концепції
М. І. Туган-Барановський	Формулювання основного закону інвестиційної теорії циклів, відповідно до якого фази промислового циклу визначаються активністю інвестування. Збільшення інвестицій у галузях, що виготовляють засоби виробництва, призводить до мультиплікаційного процесу всіх елементів економічної активності
М. Добриловський	Ототоження державних фінансів із державним господарством, дослідження способів одержання коштів для задоволення державних потреб

### **Семінарське заняття**

*Мета:* засвоєння та поглиблення знань щодо основних напрямів наукових шкіл фінансової науки на різних етапах суспільного розвитку та вивчення концептуальних положень теорій державних і корпоративних фінансів.

### **Питання до семінарського заняття**

1. Сутність, мета, завдання та структура фінансової науки.
2. Розвиток науки про фінанси у XV–XIX ст.
3. Світова фінансова наука у XIX ст. та сучасна фінансова думка.
4. Радянська фінансова наука.
5. Фінансова думка в Україні.

### **Завдання**

**Завдання 3.1.** В умовах кризового стану економіки країни на яких рівнях, на Ваш погляд, потрібно проводити наукові дослідження фінансових проблем: на рівні національної економіки; регіону; підприємств; домогосподарств?

**Завдання 3.2.** Вкажіть місце фінансової науки в системі економічних знань. Назвіть предмет фінансової науки. Якому блоку фінансових знань Ви віддасте перевагу: фундаментальним теоретичним та історичним основам фінансів чи системі знань науково-прикладного характеру?

**Завдання 3.3.** Охарактеризуйте спільні та відмінні ознаки монетаризму та кейнсіанства. Результати узагальніть у таблиці.

**Завдання 3.4.** Назвіть та охарактеризуйте основні наукові фінансові школи в Україні.

## **Питання для самостійного опрацювання**

1. Охарактеризуйте сучасні теорії державних фінансів.
2. Охарактеризуйте сучасні теорії корпоративних фінансів.
3. Здійсніть аналіз наукових шкіл і назвіть основних представників сучасної фінансової науки України.

## **Теми аналітичних оглядів**

Проаналізувати термін: фінансова наука.

## **Термінологічний словник**

**Вчення про фінанси** – сукупність теоретичних положень щодо фінансів, система поглядів на фінанси.

**Гіпотеза** – наукове припущення, істинність якого не доведена і потребує експериментальної перевірки.

**Метод** – спосіб відображення та відтворення в мисленні досліджуваного предмета. Головні елементи методу: принципи, правила, прийоми, способи та засоби.

**Наукова парадигма** – теоретико-методологічна основа фінансової науки і наукових досліджень; приклад концепції чи теоретичного підходу.

**Наукова проблема** – суб'єктивне уявлення об'єктивної дійсності, яке потребує наукового дослідження.

**Науковий результат** – нове знання, здобуте у процесі фінансових наукових досліджень і зафіксоване на носіях наукової інформації.

**Наукові закони** – внутрішні суттєві зв'язки фінансових ідей, процесів, явищ, що зумовлюють їхній закономірний розвиток.

**Постулати та аксіоми** – вихідні, незалежні, несуперечливі та повні твердження або положення наукових теорій, які сприймаються як істинні і з яких виводяться інші положення (основні абстракції).

**Судження** – думка, у якій за допомогою зв'язку фінансових явищ, понять чи процесів стверджується або заперечується відповідний факт.

**Фінансова доктрина** – систематизоване вчення про фінанси, цілісну концепцію, сукупність принципів, функцій, методів.

**Фінансова думка** відображає сукупність наукових тем, порушених проблем, відкритих істин і способів їх впровадження у практичну діяльність.

**Фінансова концепція** – система доказів певного положення або система поглядів на фінансове явище чи процес.

**Фінансова наука** – спеціалізована галузь наукових знань, наукова діяльність, спрямована на вивчення фінансів у теоретичному і практичному аспектах, а також форм організації їхніх окремих інститутів; упорядкований процес отримання знань, їхньої організації та систематизації в контексті певної парадигми, а також сума знань про явища міжнародних, державних та приватних фінансів і достовірно встановлені закономірності їх функціонування.

**Фінансова теорія** – взаємопов’язана система узагальнення сутнісних ознак організації фінансових відносин і фінансової діяльності.

**Фінансове наукове поняття** – думка, відображена в узагальненій формі.

### ***Темати рефератів***

1. Концепції державних фінансів у фундаментальних економічних теоріях (попередники англійської класичної політекономії; англійська класична політекономія; історична школа Німеччини; маржиналізм; кейнсіанство; неокейнсіанство; неокласики; монетаризм; неолібералізм; інституціоналізм).
2. Розвиток фінансової думки в роботах українських вчених.

### ***Контрольні питання***

1. Назвіть основні постулати школи класичної політичної економії.
2. Визначте основні твердження теорії ефективного попиту Дж. М. Кейнса.
3. Охарактеризуйте неокейнсіанство як напрям фінансової політики.
4. Які ознаки властиві концепції кейнсіансько-неокласичного синтезу?
5. Назвіть сучасних українських учених-фінансистів, які досліджують корпоративні, державні фінанси.

### ***Тестові завдання***

1. Система поглядів у сфері фінансів є складовою частиною:
  - 1) економіки;
  - 2) політичної економії;
  - 3) загальної економічної теорії;
  - 4) філософії.
2. Назвіть учених-економістів – представників класичної школи політичної економії:
  - 1) Ф. Петрарка, Ф. Гвіччардіні, Н. Макіавеллі, Т. Мен, Дж. Локк, Т. Гоббс;
  - 2) Ф. Кене, А. Р.-Ж. Тюрго, О. Мірабо, А. Сміт, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей, С. Міль;

- 3) Дж. М. Кейнс, Дж. Хікс, П. Самуельсон, Е. Хансен;
  - 4) Г. Марковіц, Дж. Тобін, У. Шарп, Ф. Модільяні, Ф. Блек, М. Скоулз, М. Міллер.
3. Хто з названих авторів опублікував працю “Шість книг про республіку”:
- 1) Оноре Мірабо;
  - 2) Карл Генріх Рау;
  - 3) Жан Боден;
  - 4) Діомере Карафа?
4. У науковий обіг термін “фінанси” ввів:
- 1) Ж. Боден;
  - 2) І. Юсті;
  - 3) Й. Зоннельфельд;
  - 4) К. Г. Рау.
5. Основним інструментом державного регулювання економіки за фінансовою концепцією Дж. М. Кейнса є:
- 1) бюджетна політика;
  - 2) податкова політика;
  - 3) грошово-кредитна політика;
  - 4) валютна політика.
6. Засновником сучасного монетаризму вважається:
- 1) П. Самуельсон;
  - 2) М. Фрідмен;
  - 3) Дж. М. Кейнс;
  - 4) Р. Менделл.
7. Хто із зазначених вчених досліджував питання оподаткування:
- 1) А. Сміт, Дж. С. Мілль, К. Віксель, Е. Ліндаль, А. Лаффер;
  - 2) Г. Шмоллер, М. Вебер, А. Вагнер;
  - 3) В. Парето, Л. Роббінс, А. Пігу;
  - 4) Й. Шемпетер, Д. Ролз, Ф. Хайек?
8. Назвіть автора першої наукової роботи в Росії, у якій досліджено сутність і природу податків, їх вплив на економіку держави та розроблено завершену концепцію податкової політики в Росії:
- 1) І. І. Янжул;
  - 2) М. І. Тургенєв;
  - 3) О. М. Радищев;
  - 4) В. П. Дьяченко.
9. Назвіть сучасних українських вчених, які досліджували питання фінансів:
- 1) І. Х. Озеров, В. А. Лебедев, І. І. Янжул;
  - 2) О. Д. Василик, В. М. Опарін, С. І. Юрій, І. О. Бланк;

- 3) І. Я. Франко, П. П. Мігулін, М. І. Туган-Барановський;  
 4) О. Радищев, М. Тургенєв, Д. Толстой.

10. Сучасну інвестиційну теорію циклів відкрив:

- 1) Д. О. Василик;  
 2) Дж. Б'юкенен;  
 3) М. Х. Бунге;  
 4) М. І. Туган-Барановський.

#### **Тема 4. Фінансове право та фінансова політика**

Фінанси являють собою складне явище, яке охоплює широкий спектр різносторонніх відносин. За єдиної сутності цих відносин вони мають конкретні форми прояву, характерні ознаки, а також певні особливості щодо організації фінансової діяльності, формування та використання фондів грошових коштів суб'єктів фінансових відносин.

Фінансова система держави є відображенням форм і методів організації фінансів у економіці та формується залежно від моделі економіки, що існує.

Складові фінансової системи та їх характеристику подано в таблиці 4.1.

**Таблиця 4.1 – Складові фінансової системи України**

<b>Критерій</b>	<b>Елемент</b>	<b>Характеристика</b>
За формою побудови	Внутрішня складова	Сукупність відокремлених, але взаємопов'язаних сфер і ланок фінансових відносин, що опосередковують створення, розподіл і використання фондів грошових коштів, які формуються в процесі перерозподілу ВВП та національного доходу
	Організаційна складова	Сукупність фінансових органів та інституцій, яка характеризує систему управління фінансами
За видами фінансових відносин	Сфера	Узагальнена за певними ознаками сукупність фінансових відносин
	Ланка	Відокремлена частина фінансових відносин
За рівнем економічної системи	Макроекономічний	Державні фінанси
	Мікроекономічний	Фінанси суб'єктів господарювання; фінанси домогосподарств
	Світовий	Міжнародні фінанси
	Узагальнюючий	Фінансовий ринок

Продовження таблиці 4.1

Критерій	Елемент	Характеристика
За рівнем управління фінансами	Органи управління фінансами	Міністерство фінансів України; Державна фіскальна служба України; Державна казначейська служба України; Державна фінансова інспекція України; Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг; Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку; Рахункова палата; Аудиторська палата; Пенсійний фонд України; Фонди соціального страхування
	Фінансові інститути	Національний банк України; банки; небанківські фінансові установи; фондові біржі; Міжбанківська валютна біржа; страхові компанії; інститути спільного інвестування

Кожна країна будує свою, лише їй властиву структуру фінансової системи. Фінансова система України подана на рисунку 4.1.

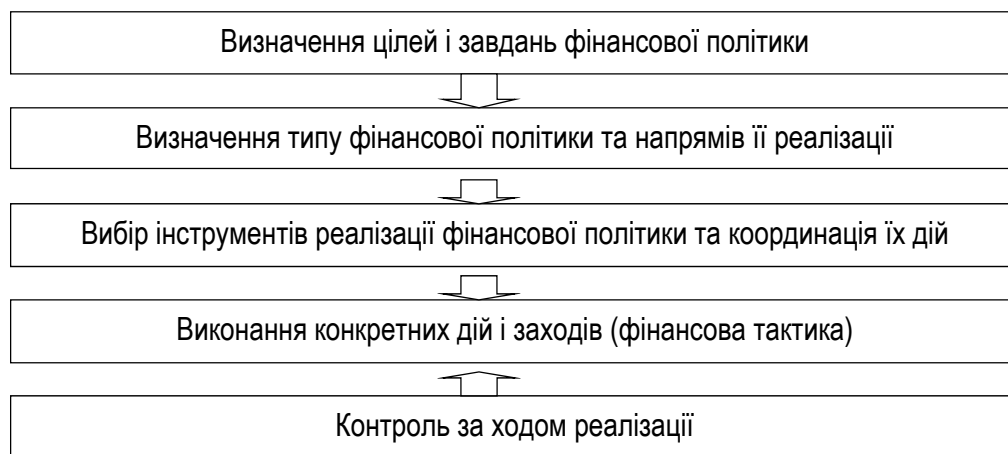


**Рисунок 4.1 – Сфери та ланки фінансової системи України**

Центральне місце у складі фінансової системи країни посідають державні фінанси; фінанси суб'єктів господарювання є основою фінансової системи; фінанси населення – забезпечувальна сфера; міжнародні фінанси – сфера функціонування світових фінансів; фінансовий ринок – як фінансова інфраструктура фінансової системи.

Вплив фінансів на економічний і соціальний розвиток держави здійснюється через фінансову політику, яка є складовою економічної політики держави. Складові фінансової політики: податкова, бюджетна, монетарна (грошово-кредитна), валютна; митна, амортизаційна, боргова, політика у сфері фондового, страхового ринків, соціальній сфері тощо. Існують два види фінансової політики: фінансова стратегія та фінансова тактика. Фінансова політика реалізується за напрямками: регламентування фінансових відносин (жорстка, помірна регламентація, політика мінімальних обмежень); ведення поточної фінансової діяльності (політика стабілізації, економічного зростання, стимулювання ділової активності).

Процес формування та реалізації фінансової політики містить у собі ряд етапів (рис. 4.2).

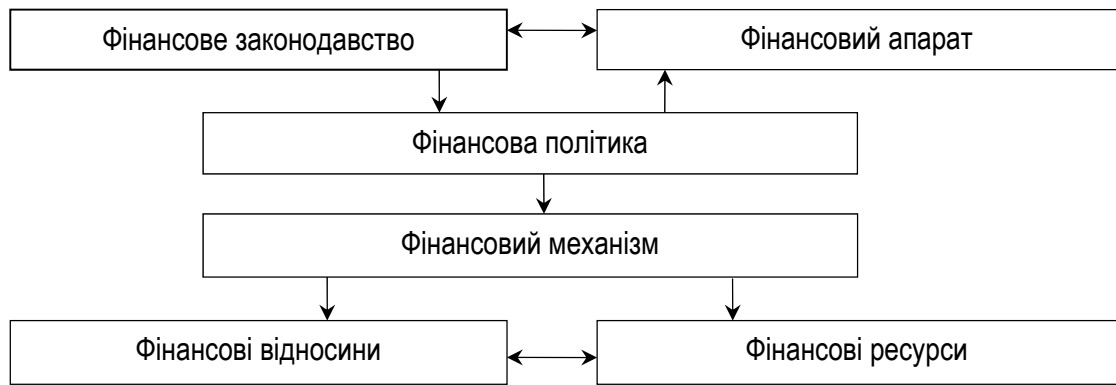


**Рисунок 4.2 – Процес формування та реалізації фінансової політики**

Фінансова політика здійснюється в три етапи: розробка науково обґрунтованих концепцій розвитку фінансів (наукових теорій); визначення основних напрямків використання фінансів на перспективу і поточний рік (розробка стратегічних прогнозів, прийняття законів); здійснення практичних дій, направлених на досягнення поставлених цілей (створення фінансового механізму).

Схема реалізації фінансової політики подана на рисунку 4.3.

Фінансова політика спрямована на ефективне формування та використання фінансових ресурсів, під якими слід розуміти грошові накопичення та доходи, які створюються в процесі розподілу, перерозподілу та використання ВВП і національного багатства і зосереджені у відповідних фондах або в нефондовій формі для забезпечення безперервного процесу виробництва, задоволення суспільних потреб, виконання фінансових зобов'язань.



**Рисунок 4.3 – Схема реалізації фінансової політики**

Загальним джерелом фінансових ресурсів на рівні суспільства є ВВП, а саме його вартісна структура (прибуток, заробітна плата, амортизація, непрямі податки, відрахування на соціальні заходи) яка є однією з головних умов розкриття сутності та призначення фінансових ресурсів.

Фінансовим ресурсам притаманні такі ознаки: виражають відносини власності; перебувають у постійному русі: поповнюються та використовуються; мають властиві їм джерела та методи акумуляції; відрізняються за напрямками використання; мають специфічний склад учасників формування, розподілу та використання.

Види та основні класифікаційні ознаки фінансових ресурсів подано на рисунку 4.4.

Завдання фінансової політики реалізується через фінансовий механізм, що формується відповідно до фінансової політики та норм фінансового права, які відображаються у фінансовому законодавстві. Він характеризує види, форми та методи організації фінансових відносин, способи їх кількісного виміру.

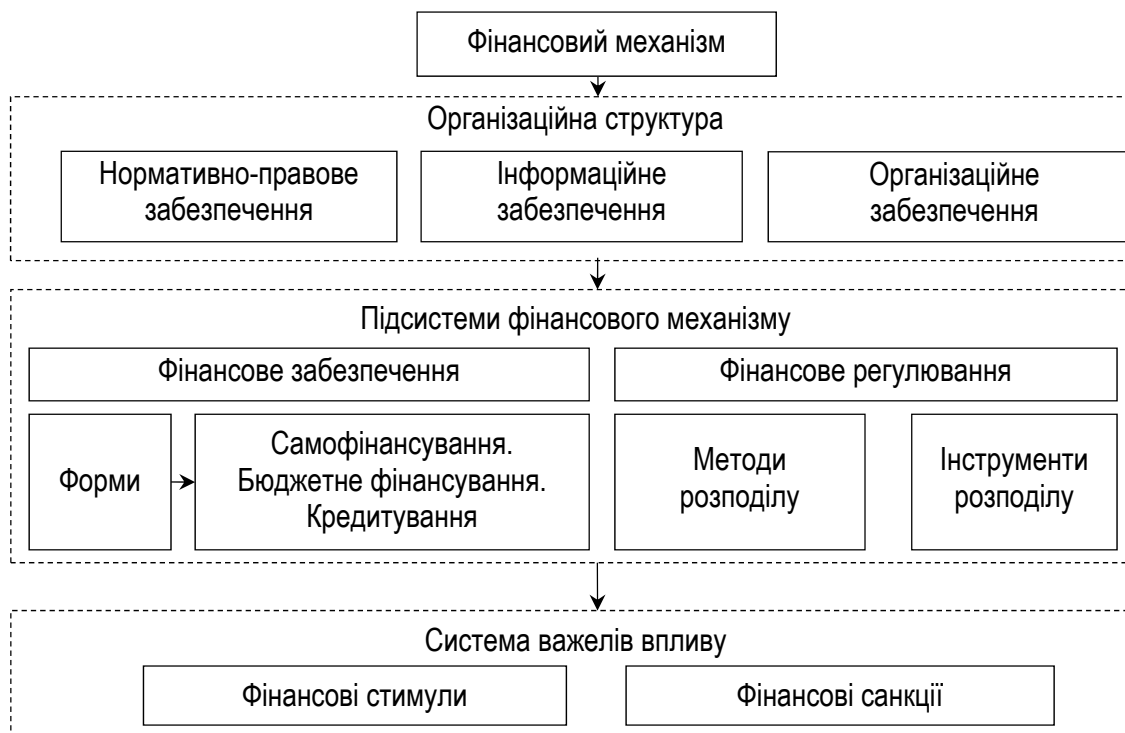
Розрізняють директивний (розробляється на рівні держави) і регулюючий (формується на рівні окремих суб'єктів господарювання) фінансовий механізм. Складові фінансового механізму: організаційна структура (нормативно-правове, інформаційне, організаційне забезпечення); підсистеми: фінансове забезпечення, фінансове регулювання (пов'язане з методом розподілу: нормативним або сальдовим), система важелів впливу (рис. 4.5).

Фінансове забезпечення, як система забезпечення фінансовими ресурсами для покриття витрат виробництва та відтворення, передбачає формування цільових грошових фондів за допомогою власних, залучених чи позикових ресурсів. Фінансове регулювання полягає в регламентуванні розподільних відносин у суспільстві чи на окремому підприємстві і складається з методів та інструментів. Система важелів впливу передбачає застосування як фінансових стимулів, так і фінансових санкцій.





**Рисунок 4.4 – Види та класифікація фінансових ресурсів**



**Рисунок 4.5 – Фінансовий механізм і його складові**

Фінансове право являє собою сукупність юридичних норм, які регулюють фінансові відносини та фінансову діяльність у суспільстві.

Фінансова діяльність держави – це діяльність держави та її органів у галузі мобілізації, розподілу та витрачання централізованих і децентралізованих фондів коштів з метою покриття фінансових потреб держави та виконання її функцій.

Об'єктом фінансових правовідносин є фонди грошових коштів; предметом – сукупність відносин, що виникають при безпосередньому формуванні, розподілі та використанні централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів і необхідні для функціонування держави. Суб'єкти фінансового права поділяються на три групи: суспільно-територіальні утворення, колективні та індивідуальні суб'єкти.

Виконуючи функцію інструмента законодавчого оформлення та практичної реалізації фінансової політики, фінансове право безпосередньо впливає на соціально-економічний розвиток держави.

### **Семінарське заняття**

*Мета:* вивчити основи побудови та структуру фінансової системи України; з'ясувати сутність і види фінансової політики, фінансових ресурсів, фінансового механізму та їх взаємозв'язок; дослідити сутність і роль фінансового права у соціально-економічному житті суспільства.

### **Питання до семінарського заняття**

1. Поняття про фінансову систему країни, принципи її побудови.
2. Фінансова система України, її основні підсистеми та ланки.
3. Фінансова політика як складова соціально-економічної політики держави. Фінансова стратегія та фінансова тактика, їх сутність, завдання і взаємозв'язок.
4. Характеристика типів та елементів фінансової політики.
5. Фінансові ресурси: сутність, види та класифікація.
6. Фінансовий механізм, його складові елементи. Зв'язок фінансового механізму з фінансовою політикою.
7. Правове регулювання фінансових відносин. Взаємозв'язок фінансового права та фінансової політики.

### **Завдання**

**Завдання 4.1.** Опрацюйте зміст Бюджетної резолюції і зробіть висновки щодо основних напрямів бюджетної політики України на поточний рік.

**Завдання 4.2.** Наведіть приклади стратегічних і тактичних фінансових завдань у реалізації фінансової політики держави в сучасних умовах.

**Завдання 4.3.** Охарактеризуйте органи, які розробляють і реалізують фінансову політику в Україні.

**Завдання 4.4.** Охарактеризуйте взаємозв'язок фінансової політики та фінансового права.

**Завдання 4.5.** Визначте структуру фінансових ресурсів держави за видами ресурсів і напрямками їх використання. Зробіть висновки (табл. 4.2, 4.3).

**Таблиця 4.2 – Показники формування фінансових ресурсів України на 2007–2011 рр., млн грн.**

Показник	2007 (звіт)	2008 (звіт)	2009 (план)	2010 (прогноз)	2011 (прогноз)
1. Ресурси бюджетів	235 427,7	306 410,4	413 609,3	421 554,9	470 298,4
доходи бюджетів	219 936,5	280 116,0	372 529,1	334 793,8	359 999,8
надходження від приватизації державного майна	2 458,8	8 924,1	8 501,2	10 000,0	10 000,0
залучення коштів на зовнішньому ринку	8 411,6	8 098,0	16 557,9	34 068,1	43 008,9
залучення коштів на внутрішньому ринку	3 738,0	7 776,0	13 758,7	66 190,3	48 587,5
повернення кредитів	1 190,0	1 567,7	2 582,4	5 219,5	9 185,4
фінансування за активними операціями	-307,2	-71,4	-320,0	-28716,8	-483,2
2. Ресурси підприємств і організацій, усього	167 164,4	225 591,5	285 848,7	78 870,2	163 567,4
у тому числі:					
прибуток після сплати податку	84 416,4	134 020,6	172 635,0	-8 849,6	53 227,9
амортизаційні відрахування	82 748,0	91 570,9	113 213,7	87 719,8	110 339,5
3. Ресурси загальнообов'язкових державних фондів (без коштів, що спрямовуються з державного бюджету), усього	88 328,4	122 632,1	171 986,0	139 511,5	164 579,6
з них:					
власні доходи Пенсійного фонду	76 013,0	106 166,9	149 844,9	121 988,8	142 764,6

Продовження таблиці 4.2

Показник	2007 (звіт)	2008 (звіт)	2009 (план)	2010 (прогноз)	2011 (прогноз)
доходи Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності	5 447,0	7 056,0	9 766,0	7 238,0	8 125,0
доходи Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві	3 113,1	4 004,9	5 459,5	3 692,5	5 765,4
доходи Фонду соціального страхування України на випадок безробіття	3 755,3	5 395,3	6 915,6	6 592,2	7 924,6
4. Довгострокові кредитні ресурси на розвиток економіки, надані комерційними банками України	136 329,0	176 638,0	208 000,0	60 700,0	62 000,0
5. Кошти іноземних інвесторів на розвиток економіки	40 014,2	47 025,0	51 975,0	40 000,0	47 700,0
<b>УСЬОГО РЕСУРСІВ</b>	<b>667 263,7</b>	<b>878 288,0</b>	<b>1 131 419,0</b>	<b>74 636,6</b>	<b>908 145,4</b>

**Таблиця 4.3 – Напрямки використання фінансових ресурсів України на 2007–2011 рр., млн грн.**

Показник	2007 (звіт)	2008 (звіт)	2009 (прогноз)	2010 (прогноз)	2011 (прогноз)
1. Використання ресурсів бюджетів	235 427,7	306 410,4	413 609,3	421 554,9	470 298,4
видатки бюджетів	226 054,4	296 128,6	386 615,7	390 898,0	400 483,8
погашення основної суми зовнішнього боргу	410,37	2 289,7	8 542,9	6 734,2	24 747,4
погашення основної суми внутрішнього боргу	2 495,8	3 614,7	12 574,7	17 062,0	37 522,8
надання кредитів	2 773,8	4 377,3	5 876,0	6 860,7	7 544,4
2. Видатки підприємств і організацій, усього	167 164,4	225 591,5	285 848,7	78 870,2	163 567,4
у тому числі:					
кошти, що залишаються в розпорядженні підприємств (прибуток після сплати податку та амортизаційні відрахування)	167 164,4	225 591,5	285 848,7	78 870,2	163 567,4

Продовження таблиці 4.3

Показник	2007 (звіт)	2008 (звіт)	2009 (прогноз)	2010 (прогноз)	2011 (прогноз)
3. Видатки фондів (без коштів, що спрямовуються з державного бюджету), усього	87 698,3	122 557,3	172 004,5	139 511,5	164 579,6
з них:					
власні видатки Пенсійного фонду	76 013,0	106 166,9	149 844,9	121 988,8	142 764,6
видатки Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності	5 223,0	7 056,0	9 867,0	7 238,0	8 125,0
видатки Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві	2 977,8	3 939,1	5 377,0	3 692,5	5 765,4
видатки Фонду соціального страхування України на випадок безробіття	3 484,5	5 395,3	6 915,6	6 592,2	7 924,6
4. Видатки на реалізацію національних програм розвитку економіки за рахунок довгострокових кредитів	136 329,0	176 638,0	208 000,0	60 700,0	62 000,0
5. Витрати іноземних інвесторів на розвиток економіки	40 014,2	47 025,0	51 975,0	40 000,0	47 700,0
УСЬОГО ВИДАТКІВ	666 633,6	878 222,2	1 131 437,5	740 636,6	908 145,4
САЛЬДО	630,1	65,8	-18,5	0,0	0,0

**Питання для самостійного опрацювання**

1. Охарактеризуйте правові основи побудови фінансової системи України.
2. Дослідіть особливості взаємовідносин між окремими сферами та ланками фінансової системи України.
3. Розкрийте роль і значення фінансової системи в забезпеченні умов соціально-економічного зростання.
4. Охарактеризуйте сутність фінансової політики як складової економічної та соціальної політики держави.
5. Поясніть, яким чином фінансовий механізм впливає на реалізацію фінансової політики держави.

6. З'ясуйте, з яких елементів формується фінансовий механізм держави.
7. Визначте вплив фінансових стимулів і санкцій для активізації економічного зростання суспільства.
8. Охарактеризуйте фінансове право як відображення політичних, економічних і соціальних відносин.

### ***Темати аналітичних оглядів***

Проаналізувати термін: фінансова система, фінансова політика, фінансові ресурси, фінансовий механізм, фінансове забезпечення, фінансове право.

### ***Темати статистичних оглядів***

1. Ресурси фінансової системи держави та стратегія економічного зростання.
2. Дослідження впливу фінансової політики на соціально-економічний розвиток країни.

### ***Темати рефератів***

1. Структура та засади функціонування фінансової системи України.
2. Сучасна фінансова політика України.
3. Джерела формування та напрямки використання фінансових ресурсів держави.

### ***Контрольні питання***

1. Що розуміють під фінансовою системою? Назвіть принципи її побудови.
2. Охарактеризуйте складові елементи фінансової системи України.
3. У чому полягає сутність організаційної структури фінансової системи?
4. Що є основною метою фінансової політики?
5. Охарактеризуйте типи фінансової політики.
6. У чому полягають сутність і особливості фінансової стратегії та фінансової тактики?
7. Охарактеризуйте сутність і дискусійні питання категорії “фінансові ресурси”. Наведіть класифікацію фінансових ресурсів.
8. Визначте поняття та склад фінансового механізму.
9. Які фінансові стимули та санкції Вам відомі?
10. Дайте визначення фінансового права, вкажіть об’єкт і суб’єкт фінансових правовідносин.
11. Що являє собою фінансове законодавство?

## **Термінологічний словник**

**Бюджетне фінансування** – виділення коштів у безповоротному порядку з бюджетів і державних цільових фондів суб'єктам господарювання для повного або часткового покриття їхніх витрат.

**Державні фінанси** – грошові відносини з приводу розподілу та перерозподілу частини вартості ВВП та частини національного багатства, які пов'язані з формуванням і використанням фінансових ресурсів у розпорядженні держави та державних підприємств, призначених на цілі розширеного відтворення, задоволення соціально-культурних та інших потреб суспільства.

**Міжнародні фінанси** – система відносин, які характеризують міжнародні, грошові потоки на рівні держав, урядів, окремих підприємств і населення.

**Самофінансування** – забезпечення потреб простого та розширеного відтворення виробництва за рахунок власних коштів.

**Фінанси домогосподарств** – система економічних відносин, пов'язана з формуванням і використанням грошових доходів населення, одержаних у результаті трудової, індивідуальної, підприємницької та інших видів діяльності.

**Фінансова політика** – особлива сфера діяльності держави направлена на мобілізацію фінансових ресурсів і їх раціональне використання з метою виконання державою своїх функцій.

**Фінансова система** – сукупність відокремлених, але взаємопов'язаних між собою сфер і ланок фінансових відносин, що опосередковують створення, розподіл і використання фондів грошових коштів, які формуються в процесі перерозподілу ВВП та національного доходу.

**Фінансова стратегія** – довгостроковий курс фінансової політики розроблений на перспективу, який передбачає вирішення великомасштабних завдань, визначених економічною та соціальною стратегією суспільства.

**Фінансова тактика** – вирішення завдань у галузі фінансів на окремому етапі розвитку суспільства шляхом своєчасного перегрупування фінансових ресурсів і зміни способів організації фінансових відносин.

**Фінансове законодавство** – система усіх підпорядкованих відповідним чином нормативно-правових актів, що регулюють фінансові відносини в державі.

**Фінансове право** – сукупність правових норм, що регулюють економічні відносини у сфері мобілізації, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів держави

й органів місцевого самоврядування, необхідних для їх безперервного функціонування.

**Фінансовий механізм** – сукупність методів створення та використання фондів фінансових ресурсів з метою забезпечення різноманітних потреб державних структур, господарських суб'єктів і населення.

**Фінансовий ринок** – сукупність економічних відносин, пов'язаних з розподілом фінансових ресурсів, купівлею-продажем тимчасово вільних грошових коштів і цінних паперів.

### **Тестові завдання**

1. Фінансова система – це:
  - 1) сукупність відокремлених, але взаємопов'язаних між собою сфер і ланок фінансових відносин;
  - 2) особлива, специфічна форма виробничих відносин, пов'язана з процесом розподілу та перерозподілу частки ВВП;
  - 3) особливий, опосередкований системою грошових відносин тип економічних відносин;
  - 4) реальний сектор економіки та фінансовий сектор.
2. Що розуміють під сферою фінансової системи:  
відособлену частину фінансових відносин;  
відповідні цільові грошові фонди;  
узагальнену за певною ознакою сукупність фінансових відносин;  
фонди фінансових ресурсів?
3. Ланка фінансової системи – це:  
сукупність окремих елементів, що становлять єдине ціле;  
відокремлена частина фінансових відносин;  
узагальнена частина фінансових відносин;  
органи управління фінансовою системою.
4. Фінансова політика – це:
  - 1) особлива сфера діяльності держави, направлена на мобілізацію фінансових ресурсів, їх раціональний розподіл і використання, для забезпечення виконання державою своїх функцій;
  - 2) сукупність форм і методів мобілізації фінансових ресурсів;
  - 3) система економічних відносин для реалізації загальнодержавних функцій;
  - 4) рішення, що приймаються державою відносно своїх доходів і видатків.
5. Метою фінансової політики є:
  - 1) відображення суб'єктивної сторони функціонування фінансів;



- 2) удосконалення механізму функціонування фінансів, організації фінансових відносин і руху грошових потоків;
  - 3) оптимальний розподіл ВВП між галузями економіки, сферами виробництва, територіями та соціальними групами населення;
  - 4) комплекс дій і заходів, що вживаються державою в межах наданих їй функцій і повноважень у сфері фінансової діяльності суб'єктів господарювання.
6. Назвіть види фінансової політики:
- 1) фінансове планування та прогнозування;
  - 2) зовнішня та внутрішня політика;
  - 3) податкова політика, бюджетна політика, грошово-кредитна політика;
  - 4) фінансова тактика та фінансова стратегія.
7. Грошові накопичення та доходи, які створюються в процесі розподілу та перерозподілу ВВП, зосереджені у відповідних фондах або в нефондовій формі для задоволення суспільних потреб, забезпечення безперервності розширеного відтворення та виконання фінансових зобов'язань – це:
- 1) фінансові ресурси;
  - 2) фінансовий механізм;
  - 3) фінансова політика;
  - 4) фінансова система.
8. Що є основним джерелом формування фінансових ресурсів країни:
- 1) ВВП;
  - 2) прибуток;
  - 3) національне багатство;
  - 4) податки?
9. Сукупність форм, методів і важелів фінансового впливу на соціально-економічний розвиток суспільства – це:
- 1) фінансове регулювання;
  - 2) фінансове планування;
  - 3) фінансове забезпечення;
  - 4) фінансовий механізм;
10. Фінансове забезпечення розширеного відтворювального процесу неможливе в такій формі:
- 1) інвестування;
  - 2) кредитування;
  - 3) самофінансування;
  - 4) оподаткування.

# Змістовий модуль 2 ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ

## Тема 5. Податки. Податкова система

Вихідною категорією фінансів, найважливішою формою регулювання ринкових відносин в будь-якій країні є податки. Податки – це закономірне явище, система економічно-правових відносин, що встановлюються між державою, з одного боку, та юридичними і фізичними особами, з іншого, з приводу мобілізації до бюджету частини вартості ВВП з метою фінансового забезпечення виконання державою своїх функцій.

Підходи до сутнісної характеристики категорії “податки” подано на рисунку 5.1.



Рисунок 5.1 – Підходи до визначення сутності категорії “податки”

Принципи побудови системи оподаткування в Україні, механізм нарахування та сплати податків і зборів до бюджетів різних рівнів, а також права, обов'язки та відповідальність учасників податкових відносин визначені у Податковому кодексі України (ПКУ).

У правовій термінології застосовуються дві категорії, що відображають грошовий платіж на користь держави, а саме: податок і збір (плата, внесок) (табл. 5.1).

**Таблиця 5.1 – Сутність податку та збору згідно з ПКУ**

Показник	Характерна ознака
Податок	Обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку відповідно до ПКУ
Збір (плата, внесок)	Обов'язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, зокрема внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій

Податки реалізують своє суспільне призначення через фіскальну та регулюючу функції. Принципами побудови податкової системи є: загальність оподаткування; рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації; невідворотність настання визначеної законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства; презумпція правомірності рішень платника податку; фіскальна достатність; соціальна справедливість; економічність оподаткування; нейтральність оподаткування; стабільність; рівномірність і зручність сплати; єдиний підхід до встановлення податків і зборів.

Дослідження сутнісних характеристик податку реалізується через елементи податку, а саме: суб'єкт, об'єкт, база оподаткування, ставка податку, податковий період, строк сплати податку та збору (табл. 5.2).

**Таблиця 5.2 – Елементи податків і їх характеристика**

Назва елемента	Характеристика
Платник податку	Фізична особа (резидент і нерезидент України), юридична особа (резидент і нерезидент України) та її відокремлені підрозділи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування і на яких покладено обов'язок зі сплати податків і зборів згідно з Податковим кодексом України
Об'єкт оподаткування	Сукупність обставин, за наявності яких у платника податку виникає податковий обов'язок
База оподаткування	Фізичне, вартісне чи інше характерне вираження об'єкта оподаткування, до якого застосовується податкова ставка і який використовується для визначення розміру податкового зобов'язання
Ставка податку	Розмір податкових нарахувань на (від) одиницю (одиниці) виміру бази оподаткування
Податковий період	Період часу, з урахуванням якого відбувається обчислення та сплата окремих видів податків і зборів. Податковий період може складатися з кількох звітних періодів
Строк сплати податку та збору	Період, що розпочинається з моменту виникнення податкового обов'язку платника податку зі сплати конкретного виду податку і завершується останнім днем строку, протягом якого такий податок чи збір повинен бути сплачений

Податки класифікуються за такими класифікаційними ознаками: залежно від суб'єкта оподаткування (податки з юридичних осіб, податки з фізичних осіб, змішані); залежно від рівня встановлення (загальнодержавні податки та збори, місцеві податки та збори); за формою оподаткування (прямі та непрямі податки); за джерелами сплати (податки з індивідуального доходу, податки з доходу від продажу, податки з фінансового результату підприємства, податки з витрат підприємства); за способом встановлення ставок (пропорційні, прогресивні, регресивні, змішані); за встановленим порядком використання (загальні, спеціальні); за економічним змістом об'єкта оподаткування (прибуткові, майнові, на споживання, на різні дії), за економічною функцією (податки на споживання, на працю, на капітал, екологічні).

Вагомого обґрунтування та значення набув поділ податків на непрямі та прямі. Ознаки поділу податків за цією класифікаційною ознакою подано в таблиці 5.3.

**Таблиця 5.3 – Характеристика поділу податків на непрямі та прямі**

Непрямі податки	Прямі податки
За сутнісною ознакою	
Обов'язкові платежі, об'єктом оподаткування яких є господарські операції – продаж товарів, робіт, послуг, імпорт, експорт, і які сплачуються опосередковано через ціновий механізм	Обов'язкові платежі, що стягуються з платників, у яких об'єктом оподаткування є прибуток, дохід або майно, і які прямо залежать від розміру об'єкта оподаткування
За видами	
Акцизи (універсальні та специфічні), мито	Реальні, особисті
Залежно від платника	
Сплачує одна особа, а перерахунок платежу до бюджету здійснює інша	Сплачує і перераховує одна й та ж особа або її податковий агент
Залежно від формування ціни	
Включаються як надбавка до ціни на стадії реалізації продукції, товарів, робіт, послуг	Включаються до ціни при формуванні собівартості реалізованої продукції, товарів, робіт, послуг
За джерелом сплати	
З доходу від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг	З прибутку, заробітної плати, включаються у витрати
Залежно від об'єкта оподаткування	
Податки на споживання	Податки на доходи, прибуток, майно
Залежно від суб'єкта оподаткування	
Змішані	

Податкова система як фінансова категорія формується в тісному взаємозв'язку з соціально-економічними процесами у державі і значною мірою відображає їх стан і напрями розвитку. Етапи формування податкової системи України подано на рисунку 5.2.

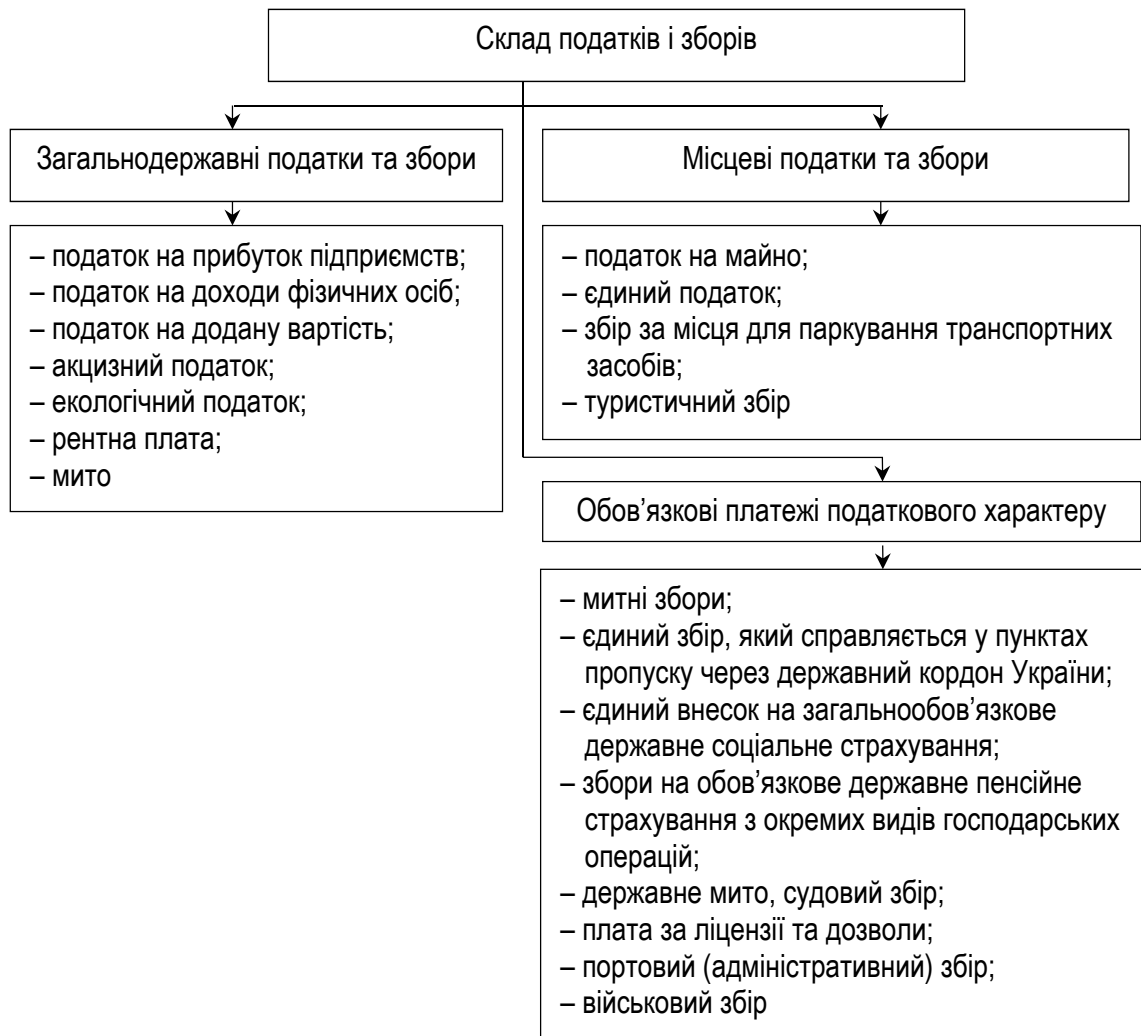
Етапи формування податкової системи держави	
<p>Етап становлення та формування національної податкової системи 1991–1995 рр.</p>	<p>Значна заплутаність норм податкового законодавства; ухвалення першого Закону України “Про систему оподаткування”; формування системи місцевих податків і зборів; нестабільність податкової системи; значний податковий тиск; створення Державної податкової служби в Україні</p>
<p>Етап реформування податкової системи з метою створення сприятливого податкового середовища для товаровиробників 1996–2000 рр.</p>	<p>Неефективне виконання фіскальної функції податків; удосконалення роботи ДПАУ; нестабільність законодавства; введення податку на прибуток підприємств, фіксованого сільськогосподарського податку, єдиного податку; скорочення системи податкових пільг; прийняття нового Закону України “Про систему оподаткування” (1998 р.); становлення основних податків та механізмів їх нарахування та сплати</p>
<p>Етап оптимізації та розвитку податкової системи з метою подальшого та сталого економічного зростання 2001–2010 рр.</p>	<p>Функціонування підсистем оподаткування юридичних і фізичних осіб; упорядкування системи прямого і непрямого оподаткування; ухвалення нового Закону України “Про податок з доходів фізичних осіб”; удосконалення техніки обчислення основних податків; орієнтація податків на підвищення ділової активності та підприємницької діяльності</p>
<p>Етап поглиблення реформування податкової системи для забезпечення економічної ефективності та соціальної справедливості 2011–2015 рр.</p>	<p>Прийняття Податкового кодексу України; оптимізація співвідношення між прямими та непрямими податками; оптимізація видів і ставок податків; підвищення рівня відповідальності платників податків за своєчасну та повну сплату податків; удосконалення порядку адміністрування податків; упорядкування видів податкових пільг і механізму їх надання</p>

**Рисунок 5.2 – Етапи формування податкової системи України**

Податкова система – це сукупність загальнодержавних і місцевих податків та зборів, що справляються в установленому ПКУ порядку. Принципи оподаткування, види податків і зборів (система податків); форми та методи адміністрування податків і податкового контролю; права, обов’язки та відповідальність суб’єктів податкових правовідносин; система податкових органів – це умови оподаткування, що впливають на формування податкової системи України.

У свою чергу, податкова система впливає на темпи та пропорції розвитку економіки і рівень соціального забезпечення населення.

Податки та збори в системі оподаткування взаємопов’язані між собою, органічно доповнюють один одного і мають різну цілеспрямованість (рис. 5.3). Кожен вид податків і зборів має свої специфічні риси та функціональне призначення.



**Рисунок 5.3 – Склад системи податків в Україні**

## Семінарське заняття

*Мета:* розглянути поняття податків і зборів, їх призначення, функції, класифікацію; дослідити теоретичні основи побудови податкової системи та її складу.

### Питання до семінарського заняття

1. Об'єктивна необхідність, економічна сутність, ознаки та функції податків. Дискусійні питання функцій податків.
2. Елементи системи оподаткування.
3. Класифікації податків, їх характеристика.
4. Прямі податки, їх сутність, види, переваги та недоліки.
5. Непрямі податки, їх сутність, види, переваги та недоліки.
6. Податкова система України: принципи побудови, характеристика складу та структури.

### Практичне заняття

*Мета:* набути практичних навичок розрахунку податкових платежів до бюджету.

### Завдання

**Завдання 4.1.** За звітний період підприємство придбало товарно-матеріальних цінностей на суму 210 тис. грн. (з ПДВ). За цей період було вироблено 700 шт. товарів. Собівартість одиниці продукції становить 340 грн., рівень рентабельності – 15 %. Визначити суму податку на додану вартість, що підлягає перерахуванню до бюджету за звітний період.

*Методичні рекомендації:* суму податку на додану вартість, що підлягає сплаті до бюджету за результатами звітного періоду, розраховуємо як різницю між сумою податкового зобов'язання (ПЗ) та сумою податкового кредиту (ПК):

$$\text{ПДВ до сплати в бюджет} = \text{ПЗ} - \text{ПК}.$$

**Завдання 4.2.** Підприємство виробило і реалізувало 8 000 пляшок горілки із вмістом спирту 40 %, місткість однієї пляшки – 0,5 л. Визначити суму акцизного податку, яку необхідно сплатити підприємству – виробнику алкогольних напоїв, якщо ставка акцизного податку за 1 л 100 % спирту становить 70,53 грн.

*Методичні рекомендації:* суму акцизного податку визначаємо шляхом множення обсягу реалізованої продукції на ставку акцизного податку за 1 л 100 % спирту.

**Завдання 4.3.** Громадянин ввозить в країну легковий автомобіль 2014 року випуску, з об'ємом двигуна 2 400 куб см. Заявлена митна вартість – 25 000 дол. США. Розрахувати суму ввізного мита, митного збору, акцизного податку та податку на додану вартість, а також загальну суму, що підлягає сплаті на митниці при перетині митного кордону, якщо ставка ввізного мита відповідно до Єдиного митного тарифу – 10 %, митний збір за оформлення товару – 0,2 % митної вартості, ставка акцизного податку – 2,213 євро за 1 см куб. об'єму циліндра двигуна. Обмінний курс валют на момент подання документів на митниці встановлюється відповідно до курсу НБУ.

*Методичні рекомендації:* сума ввізного мита – це добуток митної вартості в національній валюті та ставки ввізного мита; сума митного збору – це добуток митної вартості в національній валюті та ставки митних зборів; сума ПДВ – це сума митної вартості, збільшеної на суму ввізного мита, акцизного податку, помножена на ставку ПДВ.

**Завдання 4.4.** У звітному періоді доходи підприємства від продажу продукції становили 25 750 тис. грн., а інші доходи – 17 тис. грн. Витрати, пов'язані з підготовкою, організацією, веденням виробництва, продажем продукції, – 22 430 тис. грн. Розрахувати суму податку на прибуток, що підлягає сплаті до бюджету за результатами звітного періоду.

*Методичні рекомендації:* суму податку на прибуток підприємств визначаємо шляхом множення прибутку до оподаткування, який визначається шляхом зменшення суми доходів звітного періоду, на собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг і суму інших витрат звітного податкового періоду на ставку податку.

**Завдання 4.5.** Підприємство, що розташоване в населеному пункті з чисельністю населення 48 тис. осіб, згідно з даними державного земельного кадастру має: 3 га сільськогосподарських земель, що використовуються під сіножаті. Грошова оцінка за 1 га землі сільськогосподарського призначення встановлена у розмірі – 5 400 грн., а ставка податку – 1 % від нормативної грошової оцінки. Визначити суму плати за землю.

*Методичні рекомендації:* суму земельного податку для земельних ділянок, грошову оцінку яких проведено, визначають шляхом множення грошової оцінки землі на ставку земельного податку з 1 га землі.

**Завдання 4.6.** Працівнику за поточний місяць нараховано 1 860,00 грн. заробітної плати. Також надано кошти на відрядження – 500,00 грн. Визначити суму єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування платника податку, суму податку на доходи фізичних осіб та суму до видачі працівнику.



**Завдання 4.7.** Працівниці підприємства нараховано за відпрацьовані дні у поточному місяці 660,00 грн., компенсація за невикористану відпустку – 850,00 грн. Працівниця має двох дітей віком до 18 років. Визначити суму єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування платника податку, суму податку на доходи фізичних осіб і суму до видачі працівнику.

*Методичні рекомендації:* сума ПДФО визначається шляхом зменшення загального місячного оподаткованого доходу з урахуванням сплаченого ЄСВ та суми податкової знижки такого звітного року на ставку податку.

Платник податку має право на зменшення суми загального місячного оподаткованого доходу, отриманого з джерел на території України від одного працедавця у вигляді заробітної плати, на суму податкової соціальної пільги (ПСП) у таких розмірах: у розмірі, що дорівнює 50 % прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленого законом на 1 січня звітного податкового року у розмірі:

– 100 % ПСП – для платника податку, який утримує двох чи більше дітей віком до 18 років, у розрахунку на кожну таку дитину;

– 150 % ПСП – для платника податку, який: є самотньою матір'ю або самотнім батьком (опікуном, піклувальником) – у розрахунку на кожну дитину віком до 18 років; утримує дитину-інваліда – у розрахунку на кожну дитину віком до 18 років; є учнем, студентом, аспірантом, ординатором, ад'юнктом; є інвалідом I і II групи; відноситься до 1 чи 2 категорії осіб, що постраждали від Чорнобильської катастрофи;

– 200 % ПСП – якщо особа є Героєм України, Героєм Радянського Союзу, Героєм Соціалістичної Праці або повним кавалером ордена Слави чи ордена Трудової Слави; учасником бойових дій під час Другої світової війни; колишнім в'язнем концтаборів, гетто; була насильно вивезена з території колишнього СРСР під час Другої світової війни; перебувала на блокадній території колишнього Ленінграда.

**Завдання 4.8.** Підприємству встановлено річний ліміт використання водних ресурсів – 7 500 куб. метрів. Фактично об'єм використаної води становив 7 890 куб. м. Визначити нараховану суму рентної плати, якщо ставка плати за спеціальне використання підземних вод у Сумському районі становить 42,98 грн. за 100 куб. метрів.

*Методичні рекомендації:* суму збору за користування водними ресурсами визначають як добуток фактичного об'єму води, який використовують водокористувачі, з урахуванням обсягу втрат води в їх системах водопостачання на ставку рентної плати.

**Завдання 4.9.** Фізична особа проживає (zareєстрована) у м. Суми та має у приватній власності квартиру загальною площею 140 м<sup>2</sup>, якою володіє 10 років. Розрахувати податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки.

*Методичні рекомендації:* сума податку визначається як добуток загальної площі об'єкта житлової нерухомості, зокрема його часток за мінусом податкової пільги на розмір ставки податку.

### **Питання для самостійного опрацювання**

1. Розкрийте роль та об'єктивну необхідність податків у суспільстві.
2. Дослідіть історичну ретроспективу розвитку податків як невід'ємного елементу суверенітету держави.
3. Охарактеризуйте сутність податкової системи та її місце в економічній системі держави.
4. Надайте загальну характеристику Податкового кодексу України, розкрийте його роль в економіці держави.
5. Охарактеризуйте основні напрямки податкової політики на сучасному етапі.

### **Темі аналітичних оглядів**

Проаналізувати термін: податок, податкова система.

### **Темі статистичних оглядів**

1. Прямі податки: динаміка, склад і структура.
2. Непрямі податки: динаміка, склад і структура.
3. Взаємозв'язок між фондом оплати праці та індивідуальними (прибутковими) податками.
4. Взаємозв'язок між фінансовим результатом діяльності підприємств і його оподаткуванням.
5. Взаємозв'язок між доходами від реалізації продукції та непрямими податками.
6. Оцінка рівня податкового навантаження в Україні.

### **Темі рефератів**

1. Історична ретроспектива розвитку податків.
2. Переваги та недоліки системи прямого оподаткування.
3. Переваги та недоліки системи непрямого оподаткування.
4. Роль місцевих податків у податковій системі України.

### **Контрольні питання**

1. Розкрийте економічну сутність податків. З'ясуйте їх значення у фінансовій системі України.
2. У чому полягають відмінності між податком і збором? Наведіть приклади.
3. Охарактеризуйте функції податків.
4. За якими ознаками можна класифікувати податки?
5. Назвіть основні елементи податку.
6. Визначте економічну сутність податкової системи.
7. Охарактеризуйте принципи побудови податкової системи.
8. З'ясуйте, які податки в Україні є загальнодержавними, а які місцевими податками?

### **Термінологічний словник**

**Джерело сплати податку** – дохід (прибуток, виручка тощо), з якого сплачується податок.

**Одиниця оподаткування** – одиниця фізичного або грошового виміру об'єкта оподаткування.

**Податкова квота** – встановлена частка податку в доході платника в абсолютному або відносному вираженні, як правило, незалежно від його розміру.

**Податкова пільга** – передбачене податковим і митним законодавством звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування і сплати податку та збору, сплата ним податку та збору в меншому розмірі за наявності відповідних підстав.

**Податковий обов'язок** – обов'язок платника податку обчислити, задекларувати та/або сплатити суму податку та збору в порядку і в строки, визначені Податковим кодексом України, законами з питань митної справи.

**Предмет податку** – матеріальні та нематеріальні активи, фінансові показники, за наявності яких у платника податку виникає податковий обов'язок.

**Суб'єкт податку** – особа, на яку прямо чи опосередковано покладено податковий обов'язок перед державою і яка несе на собі тягар зі сплати податку.

### **Тестові завдання**

1. Обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників відповідно до Податкового кодексу України, – це:
  - 1) збір;

- 2) відрахування;
  - 3) податок;
  - 4) внесок.
2. Які ознаки притаманні податку як фінансовій категорії:
- 1) безеквівалентність, відсутність цільового призначення;
  - 2) обов'язковість сплати, регулярність стягнення, односторонній характер встановлення;
  - 3) законодавча закріпленість, примусовість сплати, відсутність характеру покарання;
  - 4) усі відповіді правильні?
3. Назвіть принцип побудови податкової системи:
- 1) соціальна справедливість;
  - 2) централізм;
  - 3) відповідальності;
  - 4) створення фінансових ресурсів.
4. Який із принципів податкової системи передбачає встановлення податків і зборів у спосіб, що не впливає на збільшення або зменшення конкурентоздатності платника податків:
- 1) загальності оподаткування;
  - 2) нейтральності оподаткування;
  - 3) стабільності;
  - 4) економічності оподаткування?
5. За допомогою якої функції податків здійснюється формування грошових ресурсів держави для фінансування суспільних потреб:
- 1) регулюючої;
  - 2) соціальної;
  - 3) фіскальної;
  - 4) правильні відповіді 2) і 3)?
6. Непрямі податки – це:
- 1) податки, які встановлюються безпосередньо щодо платників, і їх розмір залежить від масштабів об'єкта оподаткування;
  - 2) податки, які включаються в ціну товарів, робіт, послуг, і їх розмір для окремого платника не залежить від його доходу;
  - 3) податки, які передбачають встановлення спочатку ставок, а потім розміру податку до кожного платника;
  - 4) податки, які включаються в ціну товарів, робіт, послуг, і їх розмір для окремого платника залежить від його доходу.

7. Прямі податки – це:
- 1) податки, які встановлюються безпосередньо щодо платників, і їх розмір залежить від масштабів об'єкта оподаткування;
  - 2) податки, які передбачають встановлення спочатку ставок, а потім розміру податку до кожного платника;
  - 3) податки, які включаються в ціну товарів, робіт, послуг, і їх розмір для окремого платника не залежить від його доходу;
  - 4) податки, які стягуються з платників, у яких об'єктом оподаткування є прибуток, дохід або майно.
8. Який з названих видів податків включається у ціну товару:
- 1) податок на прибуток;
  - 2) екологічний податок;
  - 3) акцизний податок;
  - 4) податок на землю?
9. До числа місцевих податків і зборів в Україні відносять:
- 1) податок з реклами, ринковий збір, комунальний податок;
  - 2) акцизний податок, плату за землю, державне мито;
  - 3) єдиний податок, туристичний збір, податок на нерухоме майно;
  - 4) податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток.
10. Платники податків і зборів зобов'язані:
- 1) здійснювати ревізії та перевірки бухгалтерських документів;
  - 2) накладати на керівників та інших службових осіб підприємства адміністративні стягнення;
  - 3) подавати до державних податкових органів декларації, бухгалтерську звітність;
  - 4) забезпечувати захист державного суверенітету.

## **Тема 6. Бюджет і бюджетна система**

Бюджет держави є центральною ланкою фінансової системи будь-якої країни та складовою державних фінансів. Бюджет є надзвичайно складною та багатогранною категорією, тому його сутність розглядається з різних точок зору (рис. 6.1).

Сутність бюджету як економічної категорії реалізується через розподільчу (перерозподільчу) та контрольну функції. Зміст цих функцій, сфера й об'єкт їх дії характеризують специфіку бюджету як економічної категорії (табл. 6.1).

Основним призначенням бюджету є забезпечення фінансовими ресурсами потреб держави для здійснення програм соціального й економічного розвитку країни. Значення бюджету для економічної системи

держави проявляється в можливості розподілу та перерозподілу ВВП між галузями економіки, верствами населення і територіями з метою підвищення ефективності економічної системи та добробуту громадян.



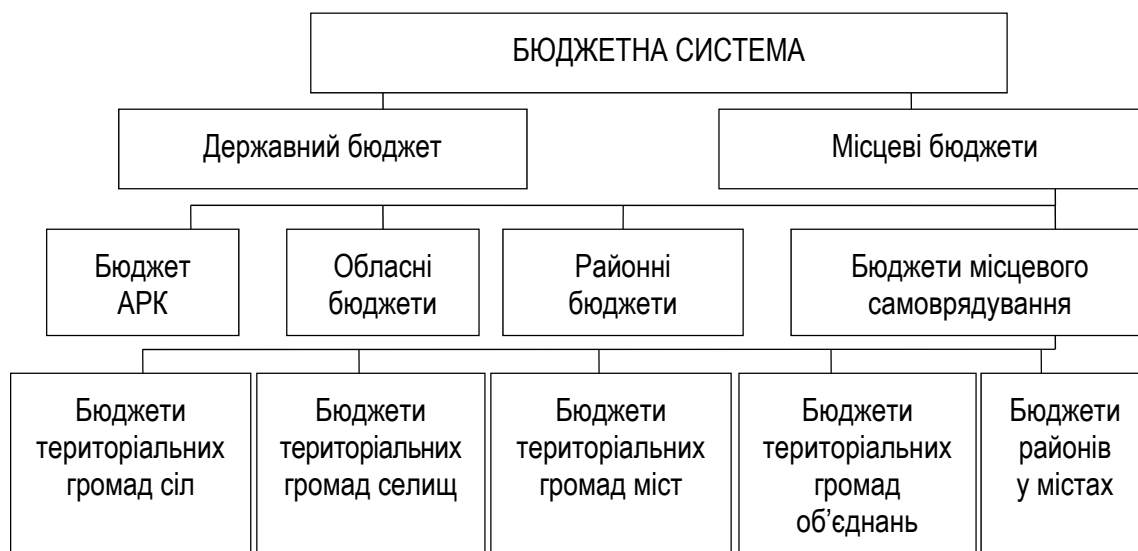
**Рисунок 6.1 – Сутність категорії “бюджет”**

**Таблиця 6.1 – Функції бюджету**

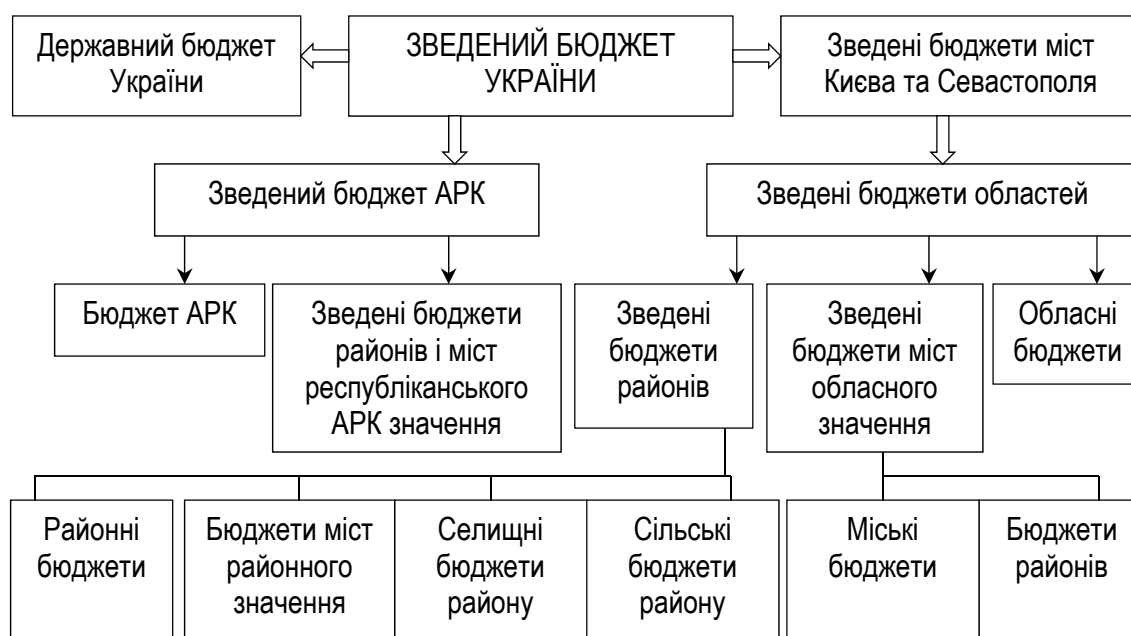
Назва функції	Зміст функції
Розподільча	Концентрація грошових коштів у руках держави та їх використання з метою задоволення загальносуспільних потреб
Контрольна	Дає змогу дізнатися, наскільки своєчасно і повно фінансові ресурси надходять у розпорядження держави, як фактично складаються пропорції в розподілі бюджетних коштів, чи ефективно вони використовуються

Бюджети різних рівнів у своїй сукупності формують бюджетну систему України. Склад бюджетної системи наведено на рисунку 6.2.

Для аналізу та прогнозування економічного і соціального розвитку держави використовуються показники державного та місцевих бюджетів, що формують Зведений бюджет України, склад якого подано на рисунку 6.3.



**Рисунок 6.2 – Склад бюджетної системи України**



**Рисунок 6.3 – Склад Зведеного бюджету України**

Бюджетна система України ґрунтується на таких принципах (табл. 6.2).

Відповідно до Бюджетного кодексу України бюджет складається з загального та спеціального фондів (рис. 6.4).

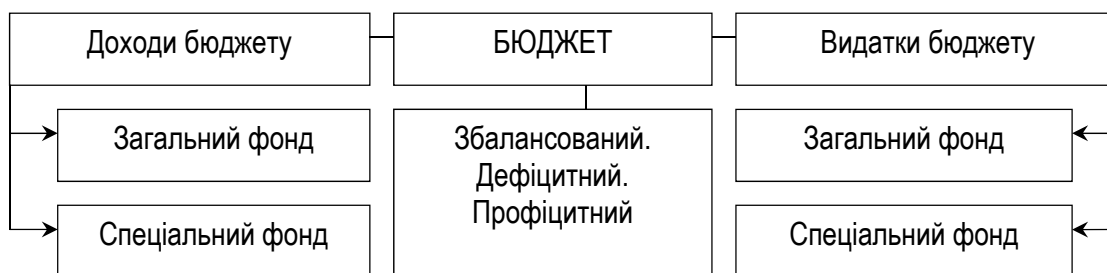
Функціонування бюджету відбувається за допомогою економічних відносин – доходів і видатків, які мають специфічне суспільне призначення: доходи є фінансовою базою діяльності держави, видатки – задовольняють загальнодержавні потреби.

**Таблиця 6.2 – Принципи побудови бюджетної системи України**

<b>Назва принципу</b>	<b>Зміст принципу</b>
Єдність	Забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів і ведення бухгалтерського обліку та звітності
Збалансованість	Повноваження на здійснення витрат бюджету повинні відповідати обсягу надходжень бюджету на відповідний бюджетний період
Самостійність	Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними
Повнота	До складу бюджетів підлягають включенню всі надходження бюджетів і витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування
Обґрунтованість	Бюджет формується на реалістичних макропоказниках економічного та соціального розвитку України та розрахунках надходжень бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик і правил
Ефективність і результативність	При складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу повинні прагнути досягнення цілей, запланованих на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки, шляхом забезпечення якісного надання послуг, гарантованих державою, Автономною Республікою Крим, місцевим самоврядуванням, при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів і досягненні максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів
Субсидіарність	Розподіл видів видатків між державним бюджетом і місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами ґрунтується на необхідності максимально можливого наближення надання гарантованих послуг до їх безпосереднього споживача
Цільове використання бюджетних коштів	Бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями та бюджетними асигнуваннями
Справедливість і неупередженість	Бюджетна система України будується на засадах справедливого та неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами
Публічність і прозорість	Інформування громадськості з питань складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету та місцевих бюджетів, а також контролю за виконанням державного бюджету і місцевих бюджетів

Бюджетна класифікація доходів узагальнена в таблиці 6.3.





**Рисунок 6.4 – Структура та складові бюджету**

**Таблиця 6.3 – Склад доходів бюджету**

Доходи бюджету	Склад доходів бюджету
Податкові надходження	Податковими надходженнями визнаються встановлені законами України про оподаткування загальнодержавні податки і збори та місцеві податки і збори
Неподаткові надходження	Доходи від власності та підприємницької діяльності; адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності; інші неподаткові надходження
Операції з капіталом	Надходження від продажу основного капіталу; надходження від реалізації державних запасів товарів; кошти від продажу землі та нематеріальних активів
Трансферти	Кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній і безповоротній основі

Доходи бюджету також можна поділити за такими критеріями: відповідно до бюджетної системи, за рівнем закріплення доходів за ланками бюджетної системи; за джерелами мобілізації; за періодичністю зарахування.

Видатки бюджету відповідно до бюджетної класифікації наведено в таблиці 6.4. Державні видатки також диференціюються за їх соціальним призначенням; роллю та місцем у процесах суспільного відтворення.

**Таблиця 6.4 – Класифікація витрат бюджету**

Класифікація	Зміст витрат бюджету
Функціональна	Групування за функціями, з виконанням яких пов'язані видатки та кредитування бюджету
Економічна	Групування видатків за економічною характеристикою операцій, при проведенні яких здійснюються ці видатки
Відомча	Визначає перелік головних розпорядників бюджетних коштів
Програмна	Формування бюджету здійснюється за програмно-цільовим методом

## Семінарське заняття

*Мета:* засвоїти та поглибити теоретичні знання про сутність бюджету, його функції, зміст і принципи організації бюджетної системи України, склад доходів і витрат бюджету, етапи бюджетного процесу в Україні.

### Питання до семінарського заняття.

1. Бюджет: його економічний і правовий зміст, призначення, функції та склад.
2. Бюджетна система України, її структура та принципи побудови.
3. Характеристика джерел і методів формування доходів бюджету.
4. Видатки бюджету та їх класифікація.
5. Роль державного бюджету у фінансовому забезпеченні країни.

### Практичне заняття

*Мета:* отримати практичні навички щодо аналізу моделі перерозподілу ВВП через бюджет, динаміки обсягів і структури доходів та видатків Державного (Зведеного) бюджету України.

### Завдання

**Завдання 6.1.** На основі статистичних даних визначте модель перерозподілу ВВП через бюджетну сферу, що використовується в Україні. Назвіть характерні ознаки цієї моделі (табл. 6.5).

**Таблиця 6.5 – ВВП та доходи Зведеного бюджету України за період 2009–2013 рр., млн грн.**

Показник	2009	2010	2011	2012	2013
ВВП (у фактичних цінах)	912 563,0	1 120 585,0	1 349 178,0	1 459 096,0	1 505 485,0
Доходи Зведеного бюджету України	272 967,0	314 506,3	398 553,6	445 525,3	442 742,9

*Методичні рекомендації:* розрізняють такі моделі перерозподілу ВВП через бюджет: американська – від 25 до 30 %; західноєвропейська – від 35 до 45 %; скандинавська – від 50 до 60 %.

**Завдання 6.2.** На основі статистичних даних проведіть аналіз динаміки обсягів та структури доходів і видатків Державного бюджету України.

**Таблиця 6.6 – Доходи Державного бюджету України за період 2009–2013 рр., млн грн.**

Показник	2009	2010	2011	2012	2013
Податкові надходження	148 915,6	166 872,2	261 604, 9	274 715,2	262 777,1
Неподаткові надходження	50 676,8	65 067,7	49 087,8	68 287,6	72 853,2
Доходи від операцій з капіталом	1 060,1	586,9	517,7	1 231,4	255 408,4
Цільові фонди	633,6	1 157,9	206,4	254,5	202,7
Офіційні трансферти	7 769,0	6 624,8	2 718,6	1 342,5	1 609,3

**Таблиця 6.7 – Видатки Державного бюджету України за період 2009–2013 рр., млн грн.**

Показник	2009	2010	2011	2012	2013
Загальнодержавні функції	24 850,4	34 694,3	39 996, 5	44 010,7	50 101,1
Оборона	9 663,3	11 347,1	13 241,1	14 485,7	14 843,0
Громадський порядок, безпека, судова влада	24 159,2	28 570,7	32 415,3	36 469,8	39 190,9
Економічна діяльність	33 294,3	36 029,9	44 771,6	49 396,0	41 299, 2
Охорона навколишнього середовища	1 824,3	2 292,7	3 008,4	4 135,4	4 595,1
Житлово-комунальне господарство	270,6	844,4	324,2	379,6	96,8
Охорона здоров'я	7 534,9	8 759,0	10 223,9	11 358,5	12 879,3
Духовний і фізичний розвиток	3 216,7	5 165,5	3 830,4	5 488,5	5 111,9
Освіта	23 925,7	28 807,5	27 232,7	30 243,2	30 943,1
Соціальний захист і соціальне забезпечення	51 517,5	69 311,3	63 540,2	75 254,4	88 547,3

### **Питання для самостійного опрацювання**

1. Моделі ринкової економіки залежно від рівня перерозподілу ВВП через бюджетну сферу та їх характеристика.
2. Роль Державного бюджету України у фінансовому забезпеченні країни.
3. Бюджетний процес в Україні.

### **Теми аналітичних оглядів**

Проаналізувати термін: бюджет; бюджетна система; доходи бюджету; видатки бюджету.

### **Теми статистичних оглядів**

1. Аналіз динаміки та структури податкових надходжень Державного бюджету України.
2. Аналіз складу та структури неподаткових надходжень Державного бюджету України.
3. Аналіз динаміки та структури доходів від операцій з капіталом і трансфертів у Державному бюджеті України.
4. Аналіз видатків Державного бюджету України за економічною класифікацією.

### **Теми рефератів**

1. Роль державного бюджету в соціально-економічному розвитку суспільства.
2. Доходи Зведеного (Державного) бюджету України: склад і тенденції розвитку.
3. Видатки Зведеного (Державного) бюджету України: економічне та соціальне значення.

### **Контрольні питання**

1. Дайте визначення бюджету з економічної, матеріальної та правової точок зору.
2. Охарактеризуйте функції бюджету.
3. Дайте визначення бюджетної системи та назвіть її складові.
4. Охарактеризуйте принципи побудови бюджетної системи.
5. Назвіть складові Зведеного бюджету України та мету його формування.
6. Охарактеризуйте склад загального та спеціального фондів бюджету.
7. Дайте визначення та наведіть характеристику доходів бюджету відповідно до Бюджетного кодексу України.
8. Охарактеризуйте сутність і види видатків бюджету.
9. Наведіть характеристику етапів бюджетного процесу в Україні.

### **Термінологічний словник**

**Бюджет** – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

**Бюджетна система України** – сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного й адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.

**Бюджетний процес** – регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства.

**Видатки бюджету** – кошти, спрямовані на здійснення програм і заходів, передбачених відповідним бюджетом.

**Доходи бюджету** – податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачене законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ).

### **Тестові завдання**

1. Під державним бюджетом, з економічної точки зору, розуміють:
  - 1) головний фінансовий план країни;
  - 2) систему показників, що характеризують величину мобілізованих і використаних фінансових ресурсів за відповідний період;
  - 3) централізований фонд фінансових ресурсів держави, який використовується для виконання покладених на неї функцій;
  - 4) систему грошових відносин між державою, з одного боку, і фізичними та юридичними особами, з іншого, з приводу створення та використання фондів централізованих грошових коштів.
2. Державний бюджет України, як фінансовий план держави, затверджується:
  - 1) Постановою Кабінету Міністрів України;
  - 2) Указом Президента України;
  - 3) Верховною Радою України;
  - 4) Рішенням Міністерства фінансів України.
3. Сукупність показників усіх бюджетів, що входять до складу бюджетної системи, – це:
  - 1) зведений бюджет України;
  - 2) бюджетна система України;
  - 3) Державний бюджет України;
  - 4) місцеві бюджети України.
4. Функціональна класифікація – склад видатків за:
  - 1) розпорядниками бюджетних коштів;
  - 2) цільовими програмами, на виконання яких спрямовані ці видатки;
  - 3) завданнями, з виконанням яких пов'язані ці видатки;
  - 4) видами економічної діяльності.

5. До доходів від операцій з капіталом належать:
- 1) загальнодержавні та місцеві податки і збори;
  - 2) кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній і безповоротній основі;
  - 3) доходи від власності та підприємницької діяльності; адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності; інші неподаткові надходження;
  - 4) надходження від продажу основного капіталу, надходження від реалізації державних запасів товарів, кошти від продажу землі та нематеріальних активів.
6. Видатки бюджету відповідно до економічної класифікації поділяються на:
- 1) внутрішні та зовнішні;
  - 2) поточні та капітальні;
  - 3) захищені та незахищені;
  - 4) власні та делеговані.
7. Сутність поняття “поточні бюджетні видатки” полягає у:
- 1) фінансуванні інвестиційної діяльності;
  - 2) фінансуванні інноваційної діяльності;
  - 3) фінансуванні органів державної влади та бюджетних установ;
  - 4) фінансуванні заробітної плати працівників промислових підприємств.
8. Відомча структура видатків бюджетної класифікації будується згідно з:
- 1) основними економічними ознаками;
  - 2) головними розпорядниками бюджетних коштів;
  - 3) основними функціями держави;
  - 4) бюджетним програмами.
9. Строк дії бюджету називається:
- 1) бюджетним роком;
  - 2) бюджетним процесом;
  - 3) бюджетним періодом;
  - 4) бюджетним устроєм.
10. Бюджетний процес – це:
- 1) регламентована законом діяльність органів влади та управління зі складання, розгляду, затвердження та виконання бюджету;
  - 2) підготовка юридичного документа, що асигнує фонди коштів за групами статей;

- 3) стратегічна дія, яка охоплює багаторічний і оперативний фінансовий план з розподілу ресурсів відповідно до визначених цілей;
- 4) функції, повноваження та відповідальність органів влади й управління зі складання, розгляду, затвердження та виконання бюджету.

## Тема 7. Бюджетний дефіцит

Стан бюджету як фінансового плану відображає не тільки фінансовий стан держави, але й характеризує фінансову ситуацію країни взагалі. Залежно від співвідношення доходної та видаткової частин бюджет може характеризуватися рівновагою доходів і видатків; перевищенням доходів над видатками (бюджетним профіцитом), перевищенням видатків над доходами (бюджетним дефіцитом).

Бюджетний дефіцит – це складне економічне явище, яке є відображенням різних аспектів соціально-економічного розвитку суспільства, ефективності фінансової політики держави.

Класифікація бюджетного дефіциту наведена в таблиці 7.1.

**Таблиця 7.1 – Класифікація бюджетного дефіциту**

Класифікаційна ознака	Характеристика
За видом бюджету	Дефіцит державного бюджету; дефіцит місцевого бюджету
За формою прояву	Плановий; фактичний; прихований
За причинами виникнення	Свідомий; вимушений; циклічний; структурний
За характером впливу на економіку	Стійкий; тимчасовий
За напрямками дефіцитного фінансування	Пасивний дефіцит; активний дефіцит
За зв'язком із державним боргом	Первинний; операційний
За фондами, що формуються у складі бюджету	Дефіцит загального фонду; дефіцит спеціального фонду

В Україні основними причинами дефіциту бюджету є: спад і скорочення обсягів виробництва, зниження ефективності функціонування окремих секторів економіки, наявність тіньового сектору економіки, надмірні державні видатки за окремими статтями бюджету, низька бюджетна та податкова дисципліна.

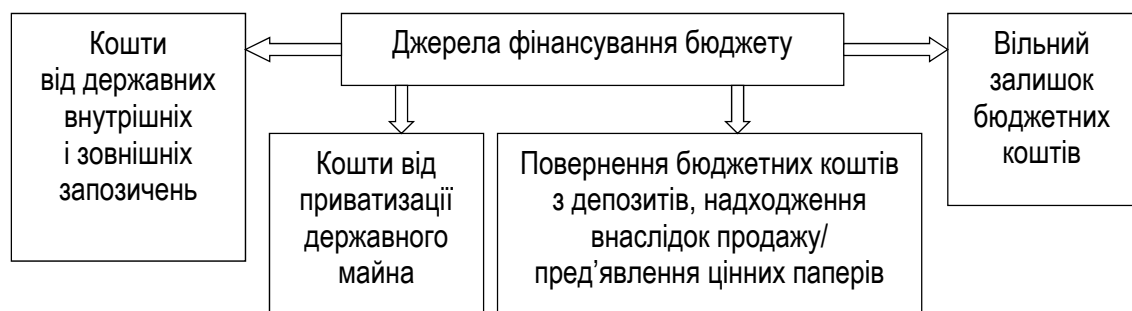
У теорії бюджетного дефіциту використовуються поняття “фінансування бюджету” та “джерела фінансування бюджету”.

Фінансування бюджету класифікується за: типом кредитора (за категоріями кредиторів або власників боргових зобов'язань); типом боргового зобов'язання (за інструментами, що використовуються для фінансування бюджету). Призначення фінансування бюджету наведено в таблиці 7.2.

**Таблиця 7.2 – Призначення фінансування бюджету**

Управління ліквідністю бюджету	Покриття бюджетного дефіциту
Мета	
Подолання тимчасових касових розривів, які за оцінкою мають ліквідуватися до закінчення бюджетного періоду	Покриття розриву між річною сумою бюджетних доходів і видатків
Джерела покриття (за інструментами)	
Короткострокові (до 1 року) боргові інструменти (векселі, облігації). Короткострокові (до 1 року) позики. Використання депозитів, грошових резервів, інших ліквідних активів, зменшення залишків готівки на бюджетних рахунках	Довгострокові (більше 1 року) боргові інструменти (облігації). Довгострокові позики (кредитні угоди строком більше 1 року). Реалізація акцій, утримувачем яких є уряд. Використання депозитів, грошових резервів, інших ліквідних активів, зменшення залишків готівки на бюджетних рахунках

Джерела фінансування бюджету відповідно до Бюджетного кодексу України наведені на рисунку 7.1. Джерелом фінансування бюджету не можуть бути емісійні кошти Національного банку України.

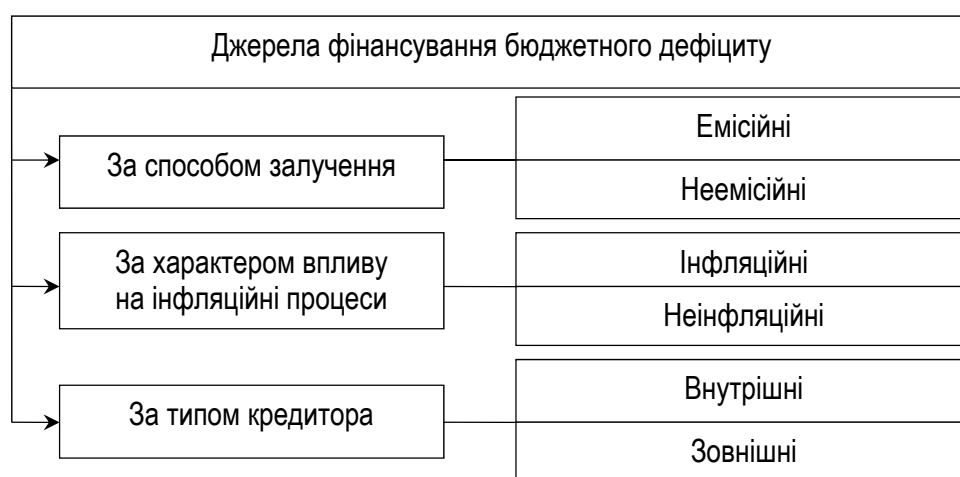


**Рисунок 7.1 – Джерела фінансування бюджету**



В українській бюджетній практиці операції з фінансування бюджету згруповані в три групи: фінансування за борговими операціями, надходження від приватизації державного майна та фінансування за активними операціями. Класифікація фінансування бюджету за борговими операціями здійснюється за двома ознаками: за типом боргового зобов'язання і за типом кредитора. За кожною з цих ознак бюджетна класифікація виділяє внутрішнє і зовнішнє фінансування.

Класифікація джерел фінансування бюджетного дефіциту наведена на рисунку 7.2.



**Рисунок 7.2 – Класифікація джерел фінансування бюджетного дефіциту**

Якщо в процесі виконання бюджету має місце перевищення граничного рівня дефіциту бюджету або значне скорочення надходжень, то застосовується механізм секвестру видатків, який полягає в пропорційному зниженні бюджетних видатків щомісячно протягом періоду, який залишився до кінця фінансового року. Секвестру не підлягають захищені статті видатків, склад яких визначається Законом України “Про Державний бюджет України”.

Фінансова теорія визначає три концептуальні підходи до збалансування державного бюджету (табл.7.3).

Подолання бюджетного дефіциту в Україні передбачає вжиття ряду заходів: удосконалення організації податкової системи, посилення відповідальності суб’єктів господарювання за дотримання вимог податкового законодавства, перехід від бюджетного фінансування до системи надання адресної фінансової допомоги, удосконалення міжбюджетних відносин і забезпечення фінансової самостійності місцевих бюджетів.

**Таблиця 7.3 – Концептуальні підходи до збалансування державного бюджету**

Назва концепції	Зміст концепції
Концепція збалансування на щорічній основі	Передбачає вирівнювання доходів і витрат у межах одного року
Концепція збалансування бюджету на циклічній основі	Уряд розробляє та впроваджує антициклічну політику: бюджетний профіцит, отриманий на стадії економічного зростання, використовується для покриття дефіциту в період спаду виробництва
Концепція функціональних фінансів	Основним завданням держави є не підтримання рівноваги бюджету, а забезпечення макроекономічної стабільності в державі

### **Семінарське заняття**

*Мета:* засвоїти сутність бюджетного дефіциту, основні причини його виникнення, класифікацію бюджетного дефіциту, охарактеризувати джерела фінансування бюджету, розглянути основні концепції збалансування бюджету та вказати можливі напрями зменшення дефіциту бюджету в Україні.

### **Питання до семінарського заняття**

1. Сутність бюджетного дефіциту та його види.
2. Причини виникнення бюджетного дефіциту.
3. Характеристика джерел фінансування бюджетного дефіциту, наслідки застосування кожного з них.
4. Шляхи скорочення розміру дефіциту бюджету.
5. Управління бюджетним дефіцитом.

### **Практичне заняття**

*Мета:* набути практичні навички щодо аналізу стану та динаміки змін дефіциту Державного бюджету України.

### **Завдання**

**Завдання 7.1.** На основі статистичних даних проведіть аналіз динаміки дефіциту Державного бюджету України та розрахуйте співвідношення дефіциту Державного бюджету України та ВВП України. Зробіть висновки (табл. 7.4).

**Таблиця 7.4 – Дефіцит Державного бюджету України та обсягу ВВП України за 2008–2013 рр., млн грн.**

Показник	Рік					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Дефіцит Державного бюджету	12 502,0	31 563,0	64 265,5	23 557,6	53 445,2	64 707,6
Обсяг ВВП	948 100,0	914 720,0	1 082 569,0	1 302 079,0	1 411 238,0	1 454 931,0

**Завдання 7.2.** На основі статистичних даних проаналізуйте показники фінансування дефіциту Державного бюджету України (табл. 7.5).

**Таблиця 7.5 – Фінансування дефіциту Державного бюджету України за період 2007–2012 рр., млн грн.**

Показник	Рік					
	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Загальне фінансування	19 066,00	25 020,18	31 563,03	54 095,37	35 343,00	25 129,48
Фінансування за борговими операціями	4 977,25	12 167,46	61 553,93	83 862,17	258 262,01	32 585,00
Запозичення	11 627,86	18 199,97	89 001,67	107 658,38	88 096,39	98 484,56
Внутрішні запозичення	3 829,79	10 774,38	70 193,79	73 590,27	45 087,50	60 952,64
Зовнішні запозичення	7 798,07	7 425,59	18 807,87	34 068,11	43 008,89	37 531,92
Погашення	-6 650,60	-6 032,51	-27 447,74	-23 796,22	-62 270,19	-65 899,56
Внутрішні зобов'язання	-2 499,56	-3 659,71	-14 518,04	-17 061,99	-37 522,83	-34 650,96
Зовнішні зобов'язання	-4 151,05	-2 372,80	-12 929,70	-6 734,23	-24 747,36	-31 248,60
Надходження від приватизації державного майна	10 587,71	607,14	8 501,22	6 350,00	10 000,00	10 000,00
Фінансування за активними операціями	3 501,04	12 245,57	-38 492,13	-36 116,80	-483,20	-17 455,52

**Завдання 7.3.** На основі даних додатка 2 до Закону України “Про Державний бюджет на поточний рік” визначте склад і структуру джерел фінансування дефіциту Державного бюджету в цілому та в розрізі за загальним і спеціальним фондами.

### ***Питання для самостійного опрацювання***

1. Еволюція підходів до проблеми бюджетного дефіциту.
2. Економічні наслідки застосування різних джерел фінансування бюджетного дефіциту.
3. Практичний досвід зарубіжних країн в управлінні бюджетним дефіцитом.

### ***Теми аналітичних оглядів***

Проаналізувати термін: дефіцит бюджету; фінансування бюджету.

### ***Теми рефератів***

1. Сучасний стан бюджетного дефіциту в Україні та шляхи його подолання.
2. Економічні та соціальні наслідки бюджетного дефіциту.
3. Проблеми подолання бюджетного дефіциту в Україні.

### ***Контрольні питання***

1. Як характеризується стан бюджету залежно від співвідношення його доходної та видаткової частин?
2. Дайте визначення поняття “бюджетний дефіцит”.
3. Наведіть класифікацію бюджетного дефіциту.
4. Назвіть причини бюджетного дефіциту.
5. Визначте, у чому полягає призначення фінансування бюджету.
6. Назвіть джерела фінансування бюджету відповідно до Бюджетного кодексу України.
7. Визначте групи операцій з фінансування бюджету, що застосовуються в українській бюджетній практиці.
8. Наведіть класифікацію джерел фінансування бюджетного дефіциту.
9. Назвіть статті Державного бюджету України, що не підлягають секвестру.
10. Охарактеризуйте сучасні підходи до збалансування державного бюджету.

## **Термінологічний словник**

**Активний дефіцит** – використання залучених коштів на фінансування бюджетних інвестицій і капіталовкладень, що сприятимуть зростанню ВВП.

**Вимушений дефіцит** пов'язаний із низьким рівнем виробленого ВВП, якщо процес оподаткування не може забезпечити бюджет держави достатніми доходами.

**Операційний дефіцит** – первинний дефіцит, у розрахунку якого процентні платежі за державним боргом скориговані на темпи інфляції.

**Плановий дефіцит** – дефіцит, запланований і затверджений у Законі України “Про державний бюджет України”.

**Пасивний дефіцит** – дефіцит, при якому залучені кошти спрямовуються на фінансування поточних потреб.

**Первинний дефіцит** – дефіцит, при розрахунку якого з видатків виключено витрати на сплату процентів за державним боргом.

**Прихований дефіцит** виникає внаслідок включення до доходної частини джерел фінансування дефіциту бюджету чи завищення обсягів планових доходів бюджету.

**Свідомий дефіцит** виникає в умовах достатності фінансових ресурсів у суспільстві та досить високого рівня доходів юридичних і фізичних осіб.

**Секвестр бюджету** – пропорційне скорочення видатків з усіх статей бюджету (крім захищених) протягом часу, що залишається до закінчення поточного бюджетного року.

**Сеньйораж** – дохід, що одержує держава в результаті випуску в обіг додаткової кількості грошей.

**Структурний дефіцит** є результатом свідомої активної (дискреційної) політики держави, що передбачає маніпулювання податками і урядовими видатками з метою зміни реального обсягу національного виробництва і зайнятості, контролю над інфляцією та прискорення економічного зростання і запобігання спаду виробництва.

**Управління ліквідністю бюджету** – заходи з покриття касових розривів з метою повного та своєчасного виконання урядом взятих на себе зобов'язань.

**Фактичний дефіцит** – реальне перевищення видатків над доходами бюджету, офіційно зафіксоване наприкінці бюджетного року.

**Фінансування бюджету** – надходження та витрати бюджету, пов'язані зі зміною обсягу боргу, обсягів депозитів і цінних паперів, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), зміна залишків бюджетних коштів, які використовуються для покриття дефіциту бюджету або визначення профіциту бюджету.

**Циклічний дефіцит** – дефіцит, який є результатом циклічного падіння виробництва внаслідок кон'юнктурних коливань.

## Тестові завдання

1. Які показники характеризують стан бюджету як фінансового плану:
  - 1) рівновага доходів і видатків бюджету, бюджетний дефіцит, бюджетний профіцит;
  - 2) бюджетний дефіцит, баланс бюджету, профіцит, надлишок;
  - 3) бюджетна рівновага, дефіцит, надлишок;
  - 4) баланс бюджету, бюджетний дефіцит, бюджетний надлишок?
2. Бюджетний дефіцит характеризується як:
  - 1) перевищення видатків над доходами;
  - 2) перевищення доходів над видатками;
  - 3) сума субвенцій, наданих місцевим бюджетам;
  - 4) обсяг поточних видатків бюджету.
3. До бюджетних резервів належать:
  - 1) оборотна касова готівка;
  - 2) міжбюджетні трансферти;
  - 3) дотації, субсидії, субвенції;
  - 4) страхові резерви, резерви банківських кредитів.
4. Бюджетний профіцит характеризується як:
  - 1) перевищення видатків над доходами;
  - 2) перевищення доходів над видатками;
  - 3) рівновага бюджетних доходів і видатків;
  - 4) немає правильної відповіді.
5. Відповідно до форм прояву бюджетний дефіцит поділяється на:
  - 1) активний, пасивний;
  - 2) відкритий прихований;
  - 3) вимушений, свідомий;
  - 4) негативний, позитивний.
6. За напрямками дефіцитного фінансування бюджетний дефіцит поділяють на:
  - 1) стійкий і тимчасовий;
  - 2) відкритий і прихований;
  - 3) вимушений і свідомий;
  - 4) активний і пасивний.
7. Пасивний дефіцит виникає:
  - 1) при фінансуванні капітальних видатків;
  - 2) при фінансуванні поточних видатків;
  - 3) при зниженні надходжень бюджету при приватизації державного майна;
  - 4) внаслідок зростання видатків на утримання державного апарату.

8. Джерелами покриття бюджетного дефіциту є:
  - 1) державний кредит, податки, прибуток, інвестиції;
  - 2) державні запозичення, грошова емісія;
  - 3) міжнародний кредит, валютний фонд держави, монетарні метали;
  - 4) євровалюта, промислове золото, діаманти, національний дохід.
9. Випуск облігацій державної внутрішньої позики здійснює:
  - 1) Національний банк України;
  - 2) Державна казначейська служба України;
  - 3) Міністерство фінансів України;
  - 4) Міністерство економічного розвитку і торгівлі України.
10. Інфляційними джерелами фінансування бюджетного дефіциту є:
  - 1) надання уряду позик Національним банком;
  - 2) купівля національним банком державних цінних паперів;
  - 3) додаткова емісія грошей;
  - 4) усі відповіді правильні.

### Тема 8. Державний кредит

Державний кредит – це специфічна ланка державних фінансів, що характеризує особливу форму організації фінансових відносин держави.

Інформаційна складова державного кредиту наведена на рисунку 8.1.

Видами державного кредиту є: внутрішній, коли держава запозичує кошти у підприємств і населення власної країни, та зовнішній, якщо держава робить запозичення на міжнародному рівні.

Формами державного кредиту є державні позики та ощадна справа. Оформлення державних позик в Україні здійснюється за допомогою таких видів цінних паперів – державних облігацій (облігацій внутрішніх державних позик, облігацій зовнішніх державних позик, цільових облігацій внутрішніх державних позик) і казначейських зобов'язань.



**Рисунок 8.1 – Інформаційна характеристика державного кредиту**

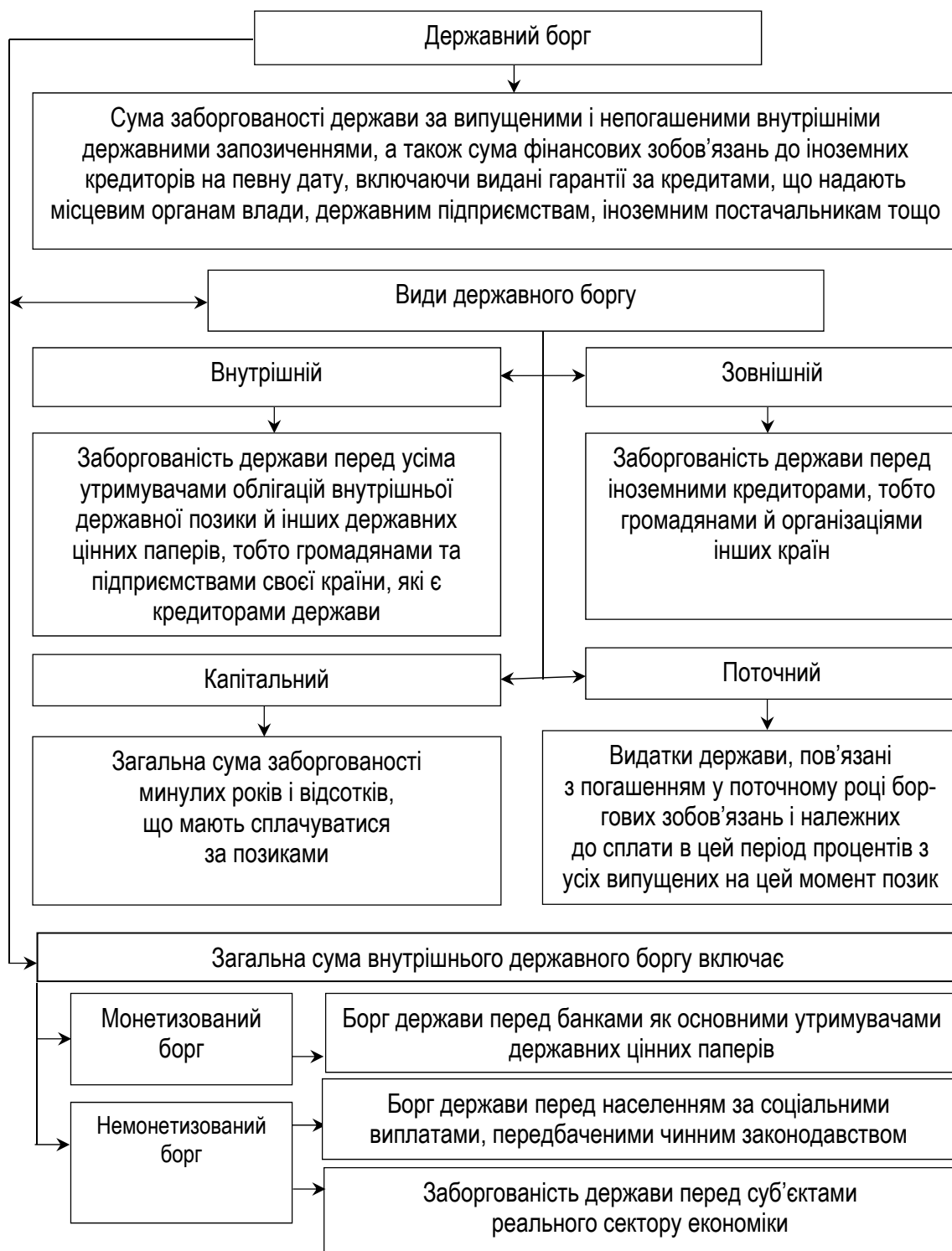
Класифікація державних позик наведена в таблиці 8.1.

**Таблиця 8.1 – Класифікація державних позик**

Критерій	Вид	Характеристика
Місце розміщення	Внутрішні	Розміщуються на внутрішньому фінансовому ринку, серед фізичних і юридичних осіб-резидентів
	Зовнішні	Розміщуються на зовнішньому фінансовому ринку
Право емісії	Державні	Випускаються центральними органами влади і спрямовуються до їх фондів грошових коштів
	Місцеві	Випускаються місцевими органами влади і спрямовуються до їх фондів грошових коштів
Забезпеченість	Заставні	Забезпечуються державним майном чи конкретними доходами
	Беззаставні	Не мають конкретного матеріального забезпечення, їх надійність визначається авторитетом держави
Характер використання	Ринкові	Цінні папери вільно обертаються на фондовому ринку
	Неринкові	Власники цінних паперів не можуть їх перепродати
Позичальники (утримувачі цінних паперів)	Населення	–
	Юридичні особи	–
	Універсальні	Розміщуються як серед фізичних, так і серед юридичних осіб
Термін погашення	Короткострокові	До 1 року
	Середньострокові	Від 1 до 5 років
	Довгострокові	Понад 5 років
Форма виплати доходів	Процентні	Дохід встановлюється у вигляді відсотка
	Виграшні	Виплата доходу здійснюється на підставі проведення тиражів виграшів
	Дисконтні	Цінні папери купуються з певною знижкою, а погашаються за номінальною вартістю
Характер погашення	З одноразовою виплатою	Отримання боргу (номінальної вартості та доходу) наприкінці терміну дії позики
	Виплата частинами	Погашення рівними частинами, погашення наростаючими сумами; погашення сумами, які щоразу менші
Правове оформлення	Цінними паперами	Облігаційні позики, казначейські зобов'язання
	На підставі угод	Позики міжнародних організацій, урядів



Використання державою у своїй фінансовій політиці залучення коштів на кредитній основі веде до формування державного боргу. Сутність і види державного боргу наведені на рисунку 8.2.



**Рисунок 8.2 – Сутність і види державного боргу**

Класифікація державного боргу наведена в таблиці 8.2.

**Таблиця 8.2 – Класифікація державного боргу за типом кредитора і типом боргового зобов'язання**

<b>Критерій</b>	<b>Вид</b>	<b>Складові</b>
За типом кредитора	Внутрішній борг	Заборгованість за позиками, одержаними з бюджетів різних рівнів і державних фондів; заборгованість перед банківськими установами; заборгованість перед іншими органами управління; внутрішня заборгованість, не віднесена до інших категорій; коригування, пов'язане зі змінами обсягів депозитів, цінних паперів і різницею у вартісних оцінках вищезазначених статей; внутрішня заборгованість, не віднесена до інших категорій
	Зовнішній борг	Заборгованість за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій; заборгованість за позиками, одержаними від органів управління іноземних держав; заборгованість за позиками, одержаними від іноземних комерційних банків; заборгованість за позиками, одержаними від постачальників; зовнішня заборгованість, не віднесена до інших категорій; коригування, пов'язане зі змінами обсягів депозитів, цінних паперів і різницею у вартісних оцінках вищезазначених статей
За типом боргового зобов'язання	Внутрішній борг	Заборгованість за довгостроковими зобов'язаннями; заборгованість за середньостроковими зобов'язаннями; заборгованість за короткостроковими зобов'язаннями та векселями; заборгованість за іншими внутрішніми зобов'язаннями; коригування, пов'язане зі змінами обсягів депозитів, цінних паперів і різницею у вартісних оцінках вищезазначених статей
	Зовнішній борг	Заборгованість за довгостроковими зобов'язаннями; заборгованість за середньостроковими зобов'язаннями; заборгованість за короткостроковими зобов'язаннями та векселями; заборгованість за іншими зовнішніми зобов'язаннями; коригування, пов'язане зі змінами обсягів депозитів, цінних паперів і різницею у вартісних оцінках вищезазначених статей

Види та класифікація прямого і гарантованого державного боргу за типом кредитора наведені в таблиці 8.3.

**Таблиця 8.3 – Види та класифікація прямого і гарантованого державного боргу за типом кредитора**

Критерій	Вид	Складові
Прямий державний борг	Внутрішній борг	Заборгованість за випущеними цінними паперами на внутрішньому ринку; заборгованість перед банківськими та іншими фінансовими установами
	Зовнішній борг	Заборгованість за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій; заборгованість за позиками, одержаними від органів управління іноземних держав; заборгованість за позиками, одержаними від іноземних комерційних банків, інших іноземних фінансових установ; заборгованість за випущеними цінними паперами на зовнішньому ринку; заборгованість, не віднесена до інших категорій
Гарантований державою борг	Внутрішній борг	Заборгованість за випущеними цінними паперами на внутрішньому ринку; заборгованість перед банківськими та іншими фінансовими установами; заборгованість, не віднесена до інших категорій
	Зовнішній борг	Заборгованість за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій; заборгованість за позиками, одержаними від органів управління іноземних держав; заборгованість за позиками, одержаними від іноземних комерційних банків, інших іноземних фінансових установ; заборгованість за випущеними цінними паперами на зовнішньому ринку; заборгованість, не віднесена до інших категорій

Відповідно до статті 18 Бюджетного кодексу України загальний обсяг державного боргу та гарантованого державою боргу на кінець бюджетного періоду не може перевищувати 60 відсотків річного номінального обсягу ВВП України.

Ефективність використання державних запозичень значною мірою залежить від політики управління боргом, основною метою якої є отримання максимального ефекту від фінансування за рахунок

запозичених коштів та уникнути макроекономічних труднощів і проблем платіжного балансу в майбутньому.

Принципи та методи управління державним боргом наведені на рисунку 8.3.

Управління державною заборгованістю є одним із ключових факторів забезпечення макроекономічної стабільності в державі. Від характеру врегулювання боргової проблеми залежить бюджетна дієздатність країни, стан її валютних резервів, а відповідно і стабільність національної валюти, рівень відсоткових ставок, інвестиційний клімат, характер поведінки всіх сегментів фінансового ринку.



**Рисунок 8.3 – Принципи та методи управління державним боргом**

### ***Семінарське заняття***

*Мета:* засвоїти та поглибити теоретичні знання про сутність державного кредиту, класифікацію державних позик, методи та принципи управління державним боргом.

### ***Питання до семінарського заняття***

1. Економічна сутність, функції та призначення державного кредиту.
2. Форми внутрішніх державних запозичень. Класифікація державних позик.

3. Фінансові інструменти зовнішніх державних запозичень. Напрями використання запозичених державою коштів.
4. Сутність і види державного боргу (поточний і капітальний, внутрішній і зовнішній). Причини його виникнення та зростання. Наслідки зростання державного боргу.
5. Джерела обслуговування та погашення державного боргу.
6. Методи управління державним боргом.

### **Практичне заняття**

*Мета:* отримати практичні навички щодо аналізу стану, структури та динаміки змін внутрішнього і зовнішнього боргу України.

### **Завдання**

**Завдання 8.1.** На основі статистичних даних розрахуйте співвідношення державного боргу України до ВВП України. Проаналізуйте динаміку цього показника, визначте фактори, що вплинули на його зміну. Зробіть висновок, чи відповідає значення цього показника вимогам, вказаним у ст. 18 Бюджетного кодексу України.

**Завдання 8.2.** На основі статистичних даних про державний і гарантований державою борг України проведіть аналіз складу, структури та динаміки змін боргу України. Вкажіть причини виявлених тенденцій (табл. 8.4).

**Таблиця 8.4 – Державний і гарантований державою борг України за 2007–2012 рр., млрд грн.**

Показник	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Загальна сума державного та гарантованого державою боргу	189,41	317,90	432,30	473,12	515,51	584,37
Державний борг:	130,69	226,99	323,48	357,27	399,22	480,22
– внутрішній борг	44,67	91,07	141,66	161,47	190,30	256,96
– зовнішній борг	86,02	135,93	181,81	195,81	208,92	223,26
Гарантований державою борг:	58,72	90,91	108,83	115,85	116,29	104,15
– внутрішній борг	2,00	14,06	13,90	12,24	16,21	27,13
– зовнішній борг	56,72	76,84	94,93	103,61	100,08	77,02

**Завдання 8.3.** На основі статистичних даних проаналізуйте показники Державного боргу України за останні п'ять років за типом кредитора.

### **Питання для самостійного опрацювання**

1. Характеристика державних цінних паперів.
2. Показники фінансово-економічної оцінки державного боргу.
3. Фідуціарні позики та механізм їх здійснення.

### **Темати аналітичних оглядів**

Проаналізувати термін: державний кредит; державний борг.

### **Темати рефератів**

1. Державний борг України та механізм його обслуговування.
2. Державний борг: причини та наслідки його зростання.
3. Вплив державного боргу на стабільність фінансової системи України.
4. Шляхи оптимізації державного боргу країни.

### **Контрольні питання**

1. Визначте сутність поняття “державний кредит”.
2. Обґрунтуйте необхідність існування державного кредиту.
3. Охарактеризуйте функції державного кредиту.
4. Назвіть суб'єктів державного кредиту.
5. Охарактеризуйте види та форми державного кредиту.
6. Назвіть критерії класифікації державних позик.
7. Визначте сутність державного боргу.
8. Визначте сутність поняття “управління державним боргом”.
9. Назвіть принципи управління державним боргом.
10. Охарактеризуйте методи управління державним боргом.

### **Термінологічний словник**

**Анулювання (скасування) державного боргу** передбачає відмову держави від зобов'язань за випущеними позиками (внутрішніми, зовнішніми або за всім державним боргом).

**Відстрочення погашення позики** або всіх раніше випущених державою позик означає перенесення термінів виплати заборгованості.

**Гарантований державою борг** – загальна сума боргових зобов'язань суб'єктів господарювання – резидентів України щодо повернення отриманих і непогашених станом на звітну дату кредитів (позик), виконання яких забезпечено державними гарантіями.

**Державні позики** – така форма державного кредиту, при якій держава залучає тимчасово вільні кошти населення, підприємств, організацій через випуск і реалізацію державних цінних паперів.

**Зовнішній державний кредит** – сукупність відносин, у яких держава є на світовому фінансовому ринку як позичальником, так і кредитором.

**Казначейське зобов'язання України** – державний цінний папір, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, посвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, дає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України.

**Конверсія державного боргу** – зміна дохідності позик.

**Консолідація** – зміна термінів дії позик.

**Уніфікація позик** – об'єднання кількох позик в одну з метою спрощення управління державним боргом.

**Облігація** – цінний папір, що засвідчує внесення його власником коштів і підтверджує зобов'язання уряду відшкодувати йому номінальну вартість цього цінного папера в передбачений у ньому строк із виплатою попередньо визначеного доходу, якщо це передбачається умовами випуску.

**Обмін за регресивним співвідношенням облігацій попередніх позик на одну нову з коефіцієнтом**, що зменшується, здійснюється, щоб скоротити державний борг.

**Ощадна справа** включає надання позик державі ощадними установами за рахунок позичкових коштів населення без повідомлення реальних власників про купівлю державних цінних паперів.

**Реструктуризація** – використання у комплексі повністю або частково зазначених вище методів.

**Рефінансування** – проведення нових запозичень з метою розрахунку з власниками облігацій раніше випущених позик.

### **Тестові завдання**

1. Державний кредит – це:

- 1) позика, яка надається від імені держави фізичними особам;
- 2) грошові відносини між державою та юридичними і фізичними особами з приводу сплати податків;
- 3) сукупність грошових відносин, у яких держава виконує функцію позичальника, кредитора та гаранта;
- 4) заборгованість державних підприємств перед постачальниками.

2. Основними причинами існування державного кредиту є:
  - 1) потреба держави в нарощуванні прибутків;
  - 2) виплата додаткових пенсій;
  - 3) бюджетний дефіцит;
  - 4) бюджетний дефіцит, постійно зростаючі потреби держави.
3. Консолідація як спосіб управління державним боргом означає:
  - 1) об'єднання кількох позик в одну;
  - 2) продовження терміну погашення позик;
  - 3) випуск нових позик для погашення старих;
  - 4) обмін за регресивним співвідношенням облігацій попередніх позик на нові.
4. Відповідно до правового оформлення державні позики поділяють на:
  - 1) готівкові та безготівкові;
  - 2) товарні та грошові;
  - 3) позики на підставі угод і цінні папери;
  - 4) фонди та резерви.
5. За правом емісії державні позики – це ті, що емітуються:
  - 1) центральними органами влади;
  - 2) комерційними банками у формі ощадних сертифікатів;
  - 3) державними підприємствами у формі облігацій;
  - 4) правильної відповіді немає.
6. За терміном погашення державні позики поділяються на:
  - 1) строкові та безстрокові;
  - 2) фіксовані та плаваючі;
  - 3) коротко- та довгострокові;
  - 4) витратні та дисконтні.
7. Залежно від забезпеченості державні позики поділяються на:
  - 1) заставні та беззаставні;
  - 2) рефінансовані й емісійні;
  - 3) виграшні та процентні;
  - 4) внутрішні та зовнішні.
8. Основними джерелами погашення державних позик є:
  - 1) тільки емісія грошей;
  - 2) нові позики, що надаються державним підприємствам;
  - 3) доходи від інвестування, емісія грошей, економія коштів від зменшення видатків;
  - 4) надходження від податкових платежів.
9. Державні позики можуть оформлятися:
  - 1) векселями та ощадними сертифікатами;
  - 2) тільки акціями;



- 3) тільки облігаціями;
- 4) облігаціями та казначейськими векселями.

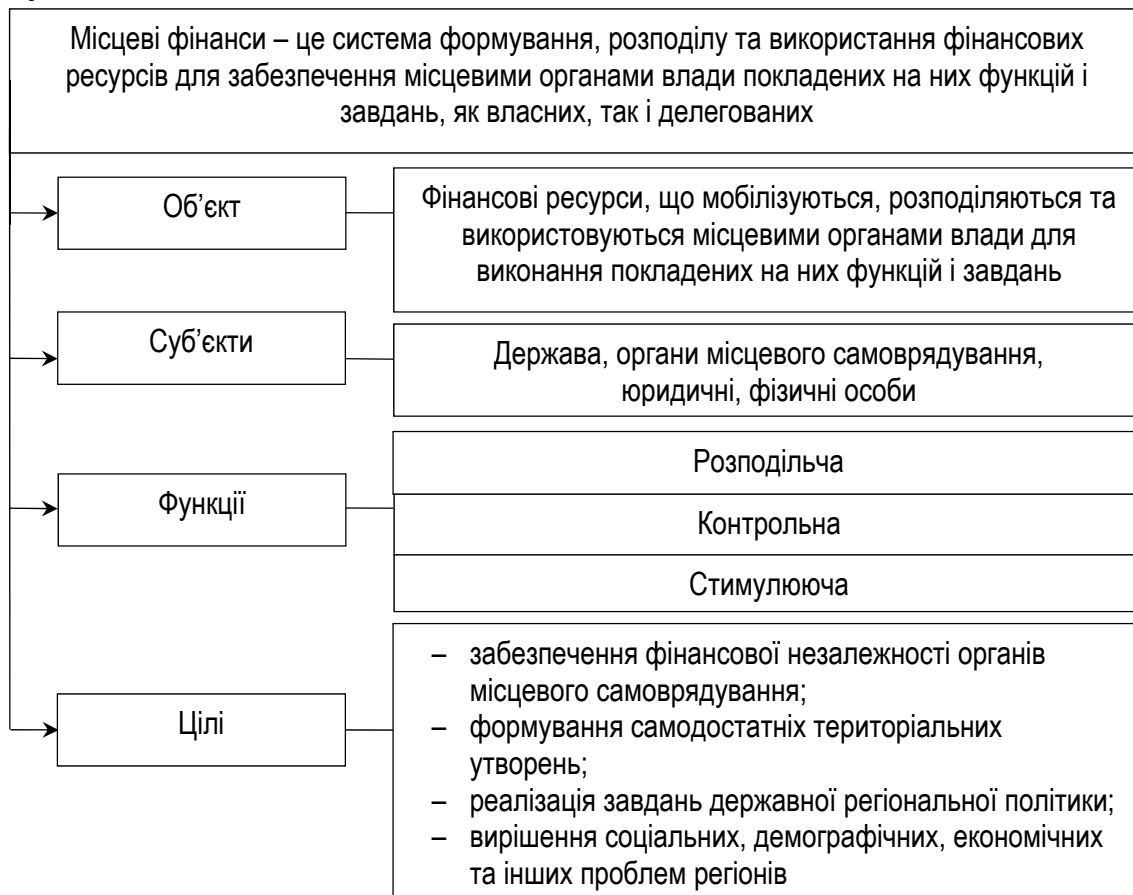
10. У якому документі вказується розмір видатків на обслуговування державного боргу:

- 1) у постановах Кабінету Міністрів України;
- 2) у фінансових планах підприємств;
- 3) у Законі України “Про Державний бюджет” на поточний рік;
- 4) у державній програмі економічного та соціального розвитку?

## **Тема 9. Місцеві фінанси. Бюджетний федералізм і фінансове вирівнювання**

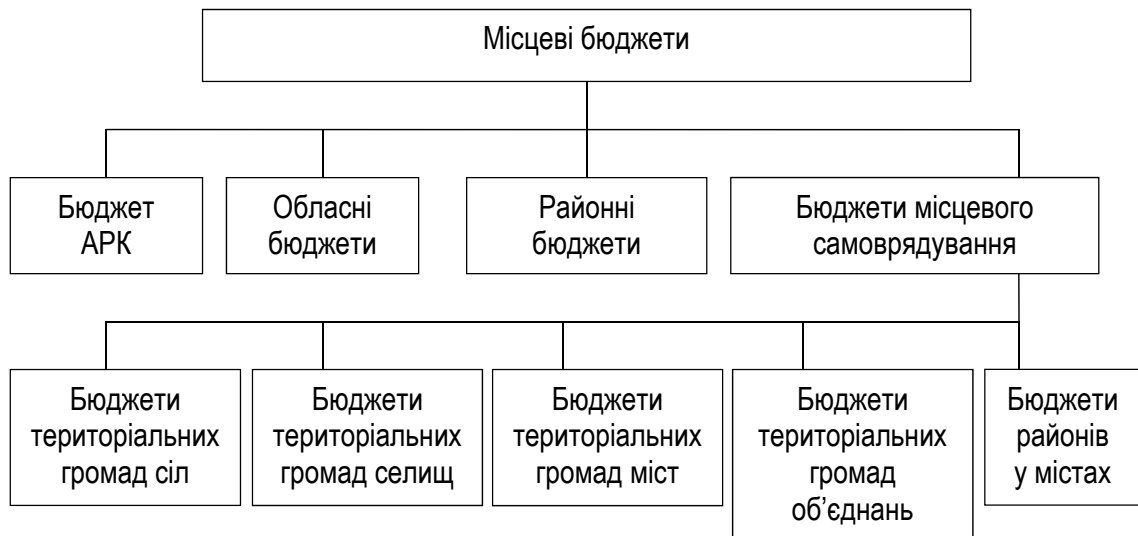
Місцеві фінанси є одним з елементів фінансової системи, складовою державних фінансів, але поряд із цим – відносно самостійною сферою. Передумовою існування місцевих фінансів є функціонування інституту місцевого самоврядування.

Інформаційна складова місцевих фінансів наведена на рисунку 9.1.



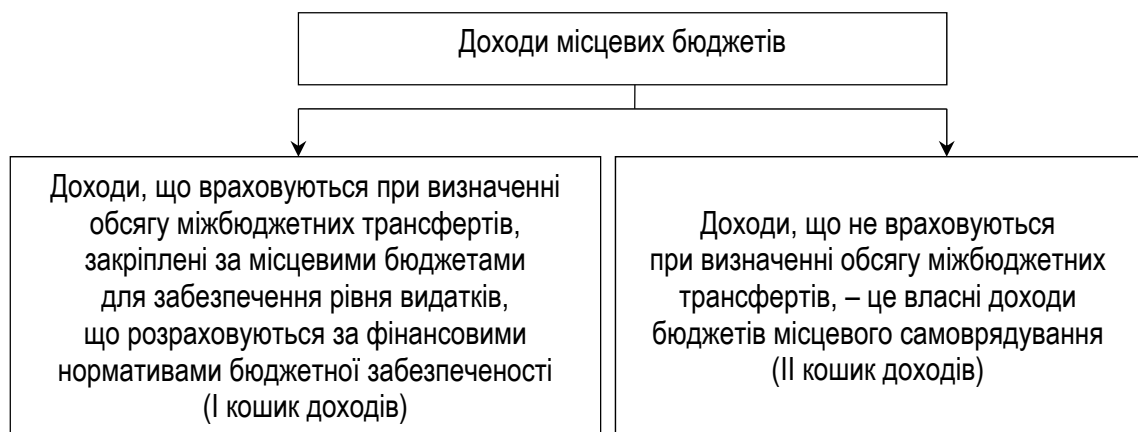
**Рисунок 9.1 – Інформаційна складова місцевих фінансів**

Основою місцевих фінансів є місцеві бюджети. Склад місцевих бюджетів наведено на рисунку 9.2. Місцеві бюджети мають дві складові: доходи та видатки.



**Рисунок 9.2 – Склад місцевих бюджетів в Україні**

Розмежування повноважень між рівнями влади визначає особливості формування їх доходної частини. Доходи місцевих бюджетів поділяються на доходи, що враховуються, та доходи, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів (рис. 9.3).



**Рисунок 9.3 – Доходи місцевих бюджетів**

Видатки на здійснення повноважень, що виконуються за рахунок місцевих бюджетів, поділяються на: видатки на здійснення делегованих державних повноважень; видатки на здійснення власних повноважень.

Розмежування видів видатків між місцевими бюджетами здійснюється на основі принципу субсидіарності з урахуванням критеріїв повноти надання послуги та наближення її до безпосереднього споживача.

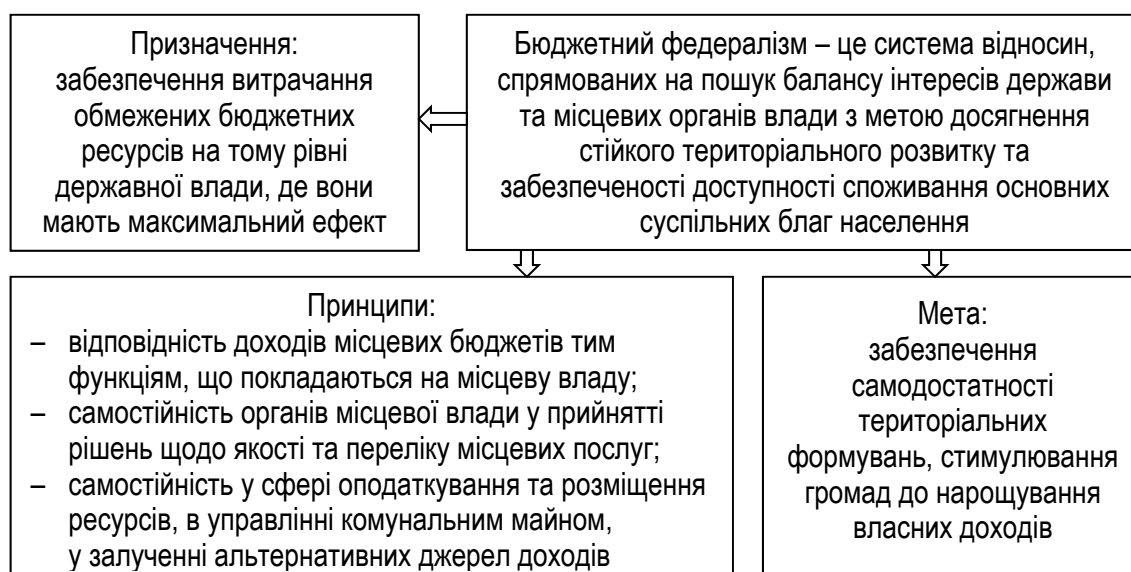
Видатки на здійснення делегованих державних повноважень враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів і поділяються на три групи (табл. 9.1).

**Таблиця 9.1 – Розмежування видатків між місцевими бюджетами**

I група	II група	III група
Видатки на забезпечення бюджетних установ та заходів, які забезпечують необхідне першочергове надання соціальних послуг, гарантованих державою, і які максимально наближені до споживачів. Здійснюються з бюджетів сіл, селищ та їх об'єднань	Видатки на фінансування бюджетних установ і заходів, які забезпечують надання основних соціальних послуг, гарантованих законодавством для всіх громадян України. Здійснюються з бюджетів міст республіканського (в АРК) та обласного значення, а також районних бюджетів	Видатки на фінансування бюджетних установ і заходів, які забезпечують гарантовані державою соціальні послуги для окремих категорій громадян або фінансування програм, потреба в яких існує в усіх регіонах України. Здійснюються з бюджету АРК та обласних бюджетів

Видатки на здійснення власних повноважень не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів. Їх перелік викладено в Бюджетному кодексі України.

Проблеми розмежування повноважень і відповідальності між рівнями центральної та місцевої влади вирішуються в умовах бюджетного федералізму. Основні характеристики бюджетного федералізму наведені на рисунку 9.4.



**Рисунок 9.4 – Основні характеристики бюджетного федералізму**

На рівні держави перерозподіл фінансових ресурсів здійснюється через механізм фінансового вирівнювання. Основним методом фінансового вирівнювання є надання міжбюджетних трансфертів. Формами міжбюджетних трансфертів в Україні є: дотація вирівнювання; субвенції; кошти, що передаються до державного бюджету та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів; додаткові дотації.

### **Семінарське заняття**

*Мета:* засвоїти та поглибити теоретичні знання про сутність і склад місцевих фінансів, специфіку формування доходів та видатків місцевих бюджетів, зміст бюджетного федералізму та організацію міжбюджетних відносин в Україні.

### **Питання до семінарського заняття**

1. Поняття, склад, об'єкти, суб'єкти місцевих фінансів.
2. Місцеві бюджети як основа фінансового забезпечення місцевого самоврядування, їх види та ієрархічна будова.
3. Джерела формування доходів місцевих бюджетів, їх склад і структура.
4. Склад і структура видатків місцевих бюджетів.
5. Поняття та інструменти фінансового вирівнювання, його необхідність.
6. Бюджетний федералізм: його зміст призначення та класифікація.

### **Практичне заняття**

*Мета:* набути практичних навичок з аналізу доходів і видатків місцевого бюджету м. Суми.

### **Завдання**

**Завдання 9.1.** На основі статистичних даних проаналізуйте структуру доходів бюджету м. Суми. Зробіть висновок про динаміку та структурні зрушення у складі бюджету. Результати розрахунків узагальніть у таблиці (табл. 9.2).

**Таблиця 9.2 – Обсяг доходів бюджету м. Суми за 2008–2012 рр., млн грн.**

Назва статті	Рік				
	2008	2009	2010	2011	2012
Податкові надходження	382,7	372,9	419,5	500,6	590,6
Неподаткові надходження	49,6	45,8	52,2	55,1	58,4
Доходи від операцій з капіталом	22,4	16,0	17,9	5,2	4,9
Цільові фонди	4,1	4,8	2,3	2,9	1,1
Офіційні трансферти	191,5	151,9	178,4	269,6	358,2
Усього доходів	650,3	591,5	670,4	833,4	1 013,2

**Завдання 9.2.** Проведіть аналіз структури податкових надходжень до бюджету м. Суми. Оцініть їх динаміку та структурні зрушення. Результати розрахунків узагальніть у таблиці (9.3).

**Таблиця 9.3 – Склад і структура податкових надходжень бюджету м. Суми за період 2008–2012 рр., млн грн.**

Назва статті	Рік				
	2008	2009	2010	2011	2012
Податки на доходи, податки на прибуток, у т. ч.:	301,8	291,3	328,9	379,2	428, 5
– податок на доходи фізичних осіб	291,4	288,3	326,5	378,6	427, 5
– податок на прибуток	1,4	3,1	2,4	0,7	1, 0
Податки на власність	6,4	7,5	7,9	2,5	2,2
Збори за спеціальне використання природних ресурсів, у т. ч.:	39,4	47,7	55,9	92,7	107,3
– плата за землю	39,3	47,6	55,6	92,6	107,2
Внутрішні податки на товари та послуги:	11,2	4,5	3,9	–	
Інші податки, у т. ч.:	23,9	21,9	22,9	–	
– місцеві податки та збори	5,8	6,1	5,8	22,7	49, 8
Окремі податки та збори, що зараховуються до місцевих бюджетів	–	–	–	0,4	0,1
Інші податки та збори	–	–	–	3,1	2,7
Усього	382,7	372,9	419,5	500,6	590, 6

**Завдання 9.3.** Проведіть аналіз структури неподаткових надходжень до бюджету м. Суми. Оцініть їх динаміку та структурні зрушення. Результати розрахунків узагальніть у таблиці (табл. 9.4).

**Таблиця 9.4 – Обсяг і структура неподаткових надходжень бюджету м. Суми за період 2008–2012 рр., млн грн.**

Назва статті	Рік				
	2008	2009	2010	2011	2012
Доходи від власності та підприємницької діяльності	5,3	4,5	6,2	2,9	1,3
Адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу	17,4	15,4	13,6	12,2	10, 8
Інші неподаткові надходження	0,3	0,7	1,9	2,3	4,8
Власні надходження бюджетних установ	26,6	25,2	30,5	37,7	41,5
Усього	49,6	45,8	52,2	55,1	58,4

**Завдання 9.4.** Проведіть аналіз складу та структури доходів від операцій з капіталом до бюджету м. Суми, оцініть їх динаміку та структурні зрушення (табл. 9.5).

**Таблиця 9.5 – Склад і структура доходів від операцій з капіталом бюджету м. Суми за період 2008–2012 рр., млн грн.**

Група доходів	Рік				
	2008	2009	2010	2011	2012
Надходження від продажу основного капіталу	21,3	10,8	13,6	2,4	3,8
Надходження від продажу землі та нематеріальних активів	1,1	5,2	4,3	2,8	1,1
Усього	22,4	16,0	17,9	5,2	4,9

**Завдання 9.5.** Проведіть аналіз динаміки змін обсягу та складу надходжень трансфертів до бюджету м. Суми. Розрахуйте питому вагу трансфертів у доходах бюджету м. Суми (табл. 9.6).

**Таблиця 9.6 – Обсяг і склад надходжень трансфертів до бюджету м. Суми у 2008–2012 рр., млн грн.**

Назва статті	Рік				
	2008	2009	2010	2011	2012
Доходи бюджету	650,3	591,5	670,4	833,4	1013,2
Офіційні трансферти, у т. ч.:	191,5	151,9	178,4	269,6	358,2
– дотації	14,1	3,3	0,8	10,3	15,1
– субвенції	177,4	144,3	175,7	259,3	343,1
– іншої частини бюджету	–	4,3	1,9	–	–
Питома вага офіційних трансфертів у доходах бюджету, %					

**Завдання 9.6.** На основі статистичних даних проаналізуйте видатки бюджету м. Суми за функціональною, економічною та відомчою класифікаціями за останні п'ять років. Розрахуйте відносні показники їх структури. Зробіть висновки.

### **Питання для самостійного опрацювання**

1. Проблеми становлення та розвитку місцевих фінансів в Україні.
2. Місцеві бюджети в структурі місцевих фінансів України.
3. Роль місцевих бюджетів у фінансовій системі держави.

4. Склад доходів місцевих бюджетів, що враховуються та не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів.
5. Склад видатків місцевих бюджетів, що враховуються та не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів.

### ***Темати аналітичних оглядів***

Проаналізувати термін: місцеве самоврядування; місцеві фінанси; місцеві бюджети; міжбюджетні трансферти; бюджетний федералізм; бюджетний унітаризм.

### ***Темати статистичних оглядів***

1. Аналіз показників доходів місцевих бюджетів України.
2. Аналіз показників видатків місцевих бюджетів України.
3. Аналіз міжбюджетних трансфертів.
4. Місце доходів і видатків місцевих бюджетів у складі Зведеного бюджету України.

### ***Темати рефератів***

1. Міжнародні стандарти організації місцевих фінансів.
2. Місцеві бюджети як основа місцевих фінансів.
3. Реформування міжбюджетних відносин в Україні.
4. Основні напрямки зміцнення фінансової незалежності місцевого самоврядування.
5. Проблемні аспекти організації місцевих фінансів в Україні.

### ***Контрольні питання***

1. Охарактеризуйте сутність і роль місцевих фінансів.
2. Визначте об'єкт і суб'єкти місцевих фінансів.
3. Назвіть функції та принципи організації місцевих фінансів.
4. Назвіть, які бюджети в Україні є місцевими.
5. Охарактеризуйте доходи місцевих бюджетів.
6. Наведіть класифікацію та склад видатків місцевих бюджетів.
7. Назвіть види міжбюджетних трансфертів.
8. Назвіть основні характеристики бюджетного федералізму.

### ***Термінологічний словник***

**Видатки місцевих бюджетів** – економічні відносини, які виникають у зв'язку з фінансуванням власних і делегованих повноважень місцевих органів влади.

**Дотація вирівнювання** – міжбюджетний трансферт на вирівнювання дохідної спроможності бюджету, який його отримує.

**Міжбюджетні відносини** – відносини між державою, АРК, місцевим самоврядуванням щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією та законами України.

**Міжбюджетні трансферти** – кошти, які безоплатно та безповоротно передаються з одного бюджету до іншого.

**Місцеві фінансові ресурси** – сукупність усіх грошових коштів, які перебувають у розпорядженні місцевих органів влади, а також підвідомчих їм підприємств комунальної власності за рахунок надходжень доходів у спосіб, передбачений законодавством.

**Субвенції** – міжбюджетні трансферти для використання на певну мету в порядку, визначеному органом, який прийняв рішення про надання субвенції.

**Фінансове вирівнювання** – приведення у відповідність витрат місцевих бюджетів до гарантованого державою мінімального рівня соціальних послуг на одного мешканця, ліквідація диспропорцій у здійсненні бюджетних видатків за окремими територіями.

### **Тестові завдання**

1. Місцеві фінанси – це:

- 1) сукупність економічних відносин, що пов'язані з розподілом і перерозподілом вартості ВВП, у процесі яких відбувається формування та використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів, призначених для виконання органами державної влади покладених на них функцій;
- 2) сукупність місцевих бюджетів різних рівнів;
- 3) сукупність економічних відносин між державними та місцевими органами влади;
- 4) сукупність економічних відносин, що пов'язані з розподілом і перерозподілом вартості ВВП, у процесі яких відбувається формування та використання фондів грошових коштів, призначених для задоволення потреб регіонів країни.

2. Місцеві фінанси виконують такі функції:

- 1) розподільну, контрольну, забезпечувальну;
- 2) розподільну, контрольну, виробничу;
- 3) розподільну, контрольну, стимулюючу;
- 4) розподільну, контрольну, формування доходів.

3. Суб'єктами місцевих фінансів є:

- 1) фінансові ресурси регіону;
- 2) централізовані та децентралізовані фонди грошових коштів;



- 3) територіальна громада;
  - 4) територіальна громада та органи місцевого самоврядування.
4. Об'єктом місцевих фінансів є:
- 1) місцеві бюджети;
  - 2) централізовані та децентралізовані фонди грошових коштів;
  - 3) територіальна громада;
  - 4) фінансові ресурси.
5. Місцевий бюджет – це:
- 1) головний фінансовий документ системи місцевого самоврядування;
  - 2) основний фінансовий документ, баланс фінансових ресурсів відповідного рівня органів місцевого самоврядування, який відображає систему фінансових відносин, що складаються в процесі формування та використання грошових коштів, це кошторис видатків і доходів відповідної місцевої влади;
  - 3) фінансовий документ, який відображає систему фінансових відносин, що складаються в процесі планування, формування та використання грошових коштів на місцевому рівні чи рівні держави;
  - 4) правильної відповіді немає.
6. Місцевий бюджет може затверджуватися з дефіцитом за загальним фондом у разі:
- 1) спрямування до бюджету розвитку коштів із загального фонду такого місцевого бюджету, виконання зобов'язань за непогашеними позиками, а також для забезпечення встановленого розміру оборотного залишку бюджетних коштів;
  - 2) залучення до бюджету розвитку коштів від місцевих запозичень;
  - 3) погашення місцевого боргу, придбання цінних паперів;
  - 4) використання вільного залишку бюджетних коштів за попередній бюджетний період.
7. Які з перелічених доходів не належить, до доходів, що враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів:
- 1) податок з доходів фізичних осіб;
  - 2) податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;
  - 3) збір за спеціальне використання лісових ресурсів;
  - 4) плата за землю?

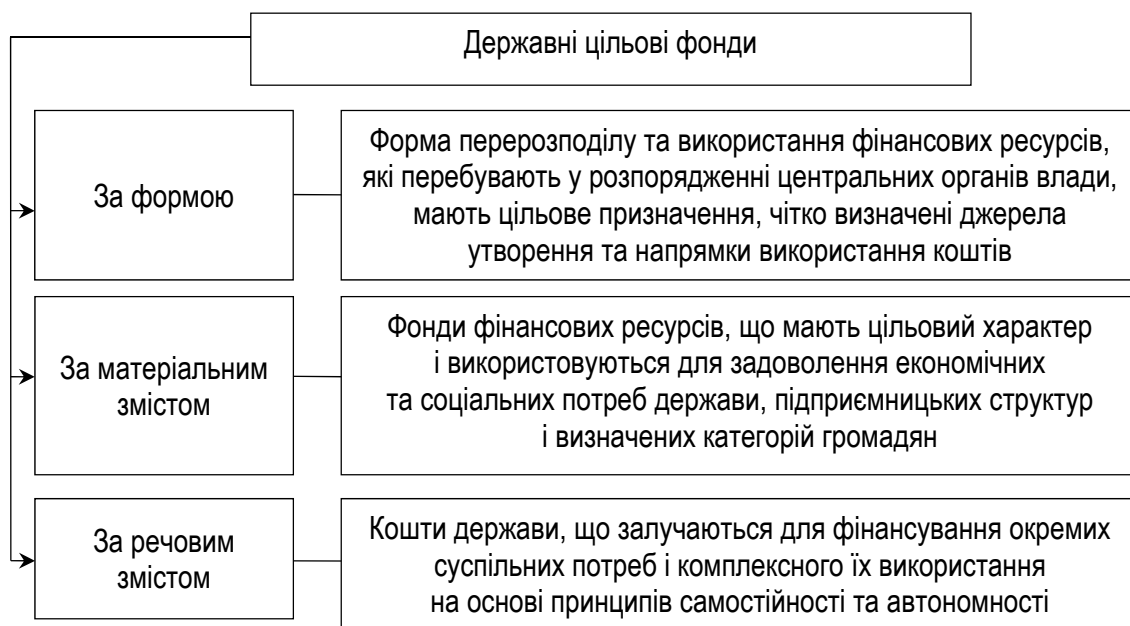
8. За соціально-економічним змістом видатки поділяються на:
- 1) видатки у сферу виробництва, видатки у сферу надання послуг;
  - 2) видатки на економічну діяльність, видатки на соціальну сферу, видатки на соціально-культурне забезпечення, видатки на управління;
  - 3) фактичні видатки, касові видатки;
  - 4) поточні видатки, видатки розвитку.
9. Виділяють такі види міжбюджетних трансфертів:
- 1) субсидії, субвенції, дотації вирівнювання, додаткові дотації;
  - 2) дотації вирівнювання, кошти, що передаються між бюджетами, субсидії, додаткові дотації;
  - 3) дотація вирівнювання, додаткові дотації, субвенції, кошти, що передаються між бюджетами;
  - 4) правильної відповіді немає.
10. Субвенція – це:
- 1) надання коштів вищестоящих бюджетів нижчестоящим на покриття касового розриву;
  - 2) міжбюджетні трансферти для виконання на певну мету в порядку визначеному органом, який прийняв рішення про надання субвенцій;
  - 3) міжбюджетний трансферт на вирівнювання бюджетної спроможності бюджету, який його отримав;
  - 4) усі відповіді правильні.

## **Тема 10. Соціальні позабюджетні фонди**

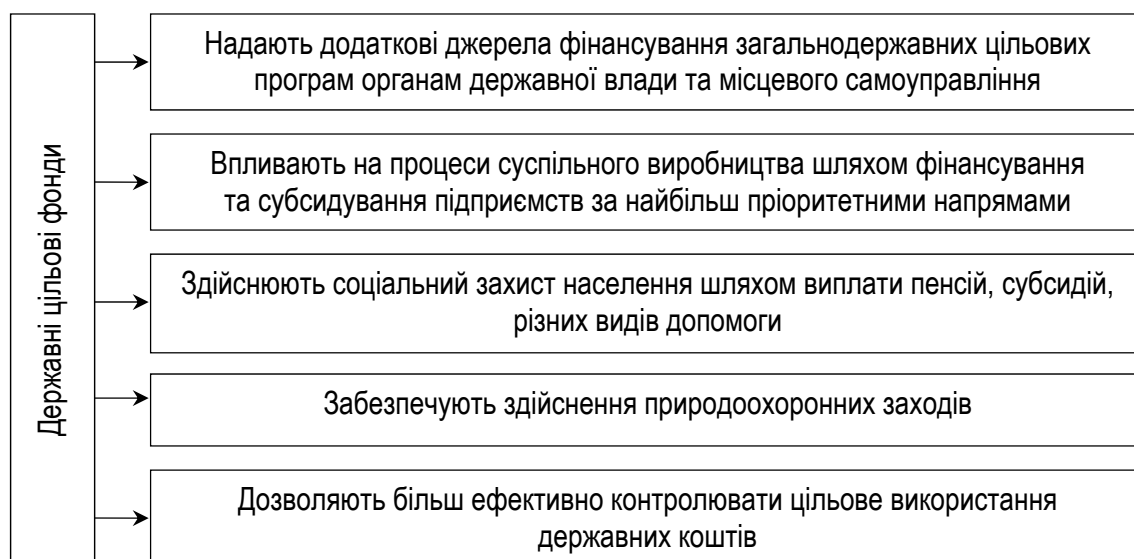
Фонди фінансових ресурсів цільового призначення є самостійною ланкою фінансової системи у складі державних фінансів. Необхідність їх створення та функціонування зумовлена потребою в наданні певних соціальних гарантій населенню у разі досягнення непрацездатного віку, втрати працездатності, годувальника, роботи, настання нещасних випадків чи інших непередбачуваних витрат.

Підходи до сутності державних цільових фондів подано на рисунку 10.1.

Роль і необхідність функціонування державних цільових фондів у суспільстві наведено на рисунку 10.2.



**Рисунок 10.1 – Підходи до сутності державних цільових фондів**



**Рисунок 10.2 – Роль і необхідність функціонування державних цільових фондів у суспільстві**

Головними принципами, на яких повинна бути побудована система організації державних цільових фондів, є: законність (діяльність фондів визначається державою, відповідними законами і є власністю держави); обов'язкова участь (обов'язковість здійснення платежів усіх роботодавців і працівників за наймом); гарантованість (держава гарантує виплати всім учасникам фондів); цільовий характер використання коштів фондів; самостійність та автономність управління діяльністю фондів; рівноправність учасників (усі учасники мають рівні права стосовно зобов'язань щодо фінансування витрат і одержання в результаті

цього прав та гарантій); прозорість (вільний доступ до інформації про діяльність фондів).

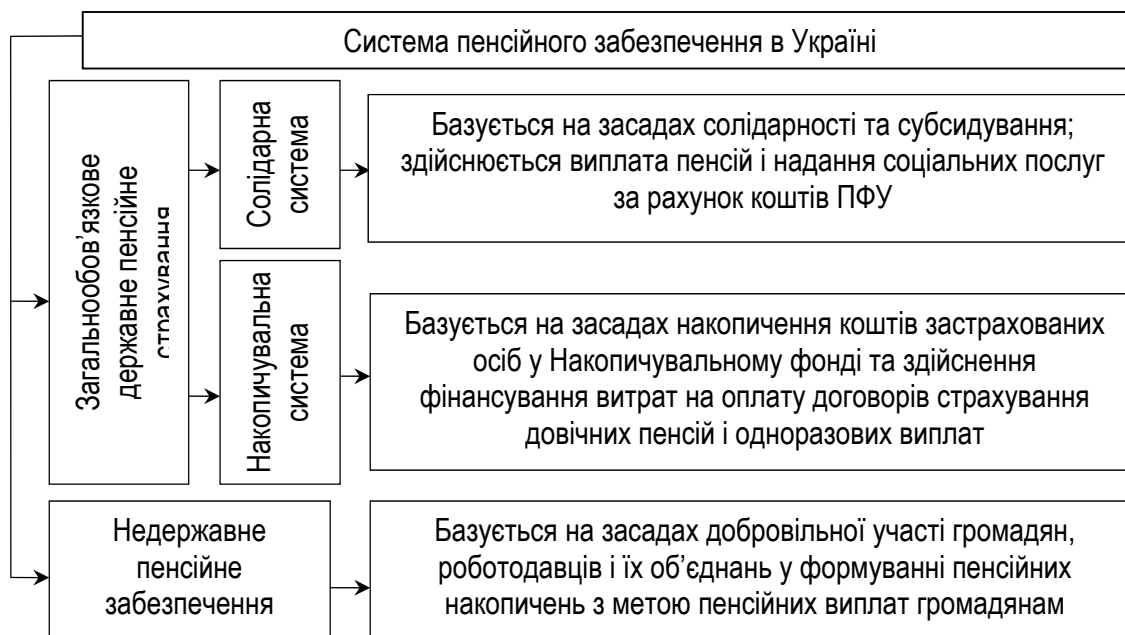
Державні цільові фонди класифікуються: за юридичним статусом (державні, підприємств, громадських організацій, змішані); за місцем дії (міжнародні, загальнодержавні, регіональні); за предметом дії (постійні, тимчасові); за джерелами фінансування (бюджетні, позабюджетні); за напрямком дії (економічні, соціальні, науково-дослідні, військові, природоохоронні). Досить широкого розповсюдження в Україні набули державні цільові фонди економічного та соціального призначення (рис. 10.3).



**Рисунок 10.3 – Види державних цільових фондів в Україні**

Важливу роль у реалізації соціальної функції держави відіграє пенсійне та соціальне страхування. Система пенсійного забезпечення є важливою та необхідною ланкою економіки будь-якої держави. Завдяки їй забезпечується матеріальний захист членів суспільства у похилому віці за рахунок самих працівників, роботодавців і держави.

В Україні запроваджена тривінева система пенсійного забезпечення (рис. 10.4).



**Рисунок 10.4 – Рівні побудови системи пенсійного забезпечення в Україні**

Основними принципами створення соціальних позабюджетних фондів є: внески до фондів визначаються централізовано державою; ресурси фондів є власністю держави; внески до фондів є обов'язковими платежами і можуть стягуватися примусово; витрати з фондів здійснюються лише на потреби, які передбачені законодавчими актами.

Пенсійний фонд є центральним органом виконавчої влади, призначений для пенсійного забезпечення громадян. Фонди соціального страхування є некомерційними самоврядними організаціями, що вживають організаційно-управлінських заходів з виконання покладених на них завдань.

Формою страхового відшкодування фондів є виплата пенсій, допомога по безробіттю, на перекваліфікацію, на працевлаштування, допомога на період втрати працездатності і на відшкодування частини витрат на відновлення працездатності.

Мета та напрями діяльності соціальних позабюджетних фондів подані в таблиці 10.1.

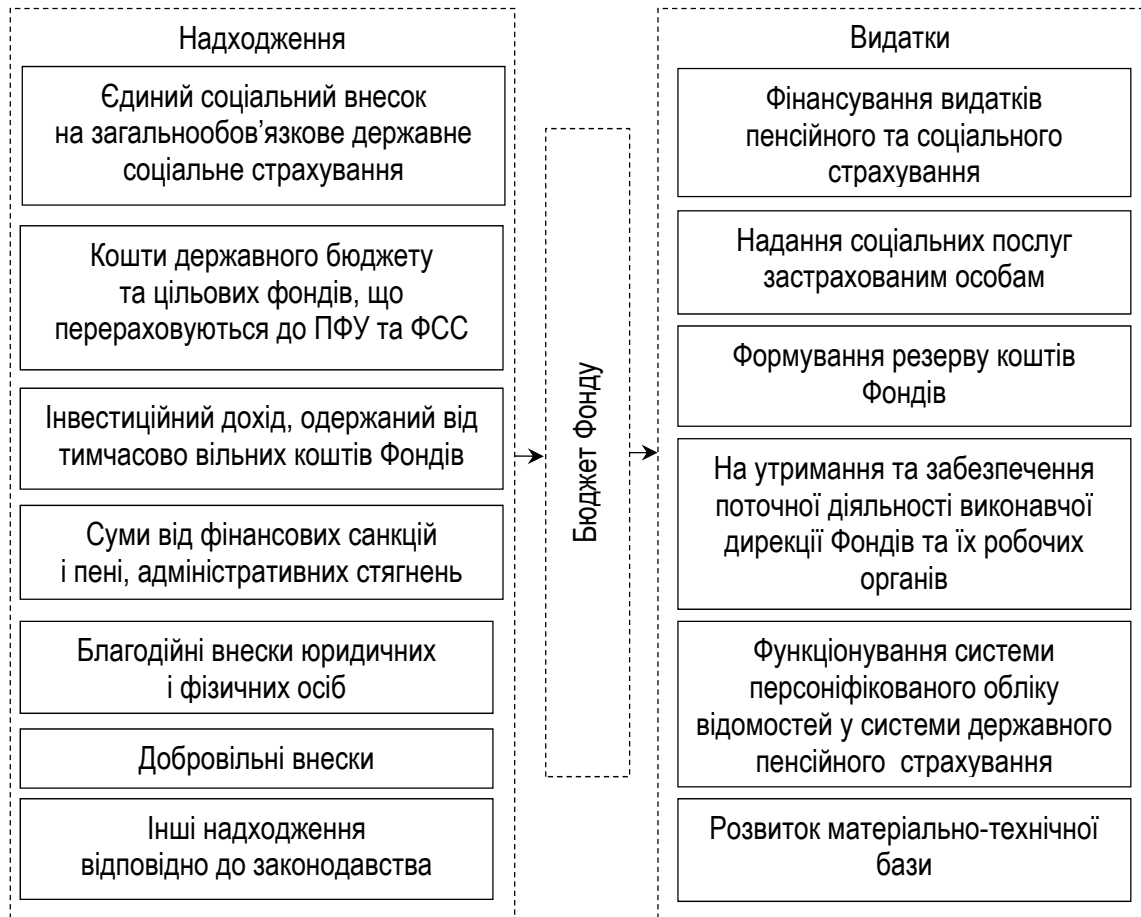
**Таблиця 10.1 – Види та напрями діяльності державних цільових фондів**

Фонд	Мета створення	Напрями діяльності
Пенсійний фонд України	Керівництво й управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	Реалізація державної політики з питань пенсійного забезпечення та ведення персоналізованого обліку надходжень від сплати єдиного внеску; забезпечення своєчасного і в повному обсязі фінансування та виплати пенсій, допомоги на поховання, інших виплат, які згідно з законодавством здійснюються за рахунок коштів Фонду та інших джерел, визначених законодавством; ефективне та цільове використання коштів, удосконалення методів фінансового планування, звітності та системи контролю за витрачанням коштів; забезпечення надходжень від сплати збору на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, ведення обліку цих надходжень, інших коштів відповідно до законодавства та здійснення контролю за їх сплатою, забезпечення ведення реєстру застрахованих осіб
Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття	Управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням на випадок безробіття	Акумуляція надходжень від сплати єдиного внеску, фінансових санкцій відповідно до Закону України "Про збір та облік єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття"; контроль за надходженням страхових внесків; контроль за використанням коштів; виплата матеріального забезпечення та надання соціальних послуг
Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування з тимчасової втрати працездатності	Керівництво й управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням	Акумуляція страхових внесків та інших коштів, призначених для фінансування матеріального забезпечення та соціальних послуг, що надаються Фондом; матеріальне забезпечення застрахованим особам у зв'язку з настанням страхового випадку: тимчасової втрати працездатності, вагітності та пологів, смерті застрахованої особи (членів сім'ї, які перебували на її утриманні), а також надання соціальних послуг; забезпечення оздоровчих заходів у межах асигнувань, установлених бюджетом Фонду; часткове фінансування санаторіїв-профілакторіїв підприємств, установ та організацій, надання соціальних послуг у позашкільній роботі з дітьми в порядку, визначеному правлінням Фонду

Продовження таблиця 10.1

Фонд	Мета створення	Напрями діяльності
<p>Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань</p>	<p>Управління страхуванням від нещасного випадку</p>	<p>Вжиття профілактичних заходів, спрямованих на усунення шкідливих і небезпечних виробничих факторів, запобігання нещасним випадкам на виробництві, професійним захворюванням та іншим випадкам загрози здоров'ю застрахованих, викликаних умовами праці (нещасні випадки);</p> <p>сприяння створенню умов для відновлення здоров'я та працездатності потерпілих на виробництві від нещасних випадків;</p> <p>відшкодування збитків, пов'язаних із втратою застрахованими особами заробітної плати або відповідної її частини під час виконання трудових обов'язків, надання їм соціальних послуг у зв'язку з ушкодженням здоров'я, а також у разі їх смерті здійснення страхових виплат непрацездатним членам їх сімей</p>

Бюджети соціальних позабюджетних фондів є фінансовими планами спеціальних органів державної влади, мають особливий склад доходів і видатків та характеризуються певним порядком їх складання, затвердження та виконання (рис. 10.5).



**Рисунок 10.5 – Узагальнююча схема руху потоків у системі соціальних позабюджетних фондів**

Кошти державних цільових фондів України обслуговуються органами Державного казначейства.

### **Семінарське заняття**

*Мета:* з'ясувати необхідність створення та призначення державних цільових фондів, їх сутність і види; дослідити джерела формування та напрямки використання коштів позабюджетних соціальних фондів.

### **Питання до семінарського заняття**

1. Сутність і суспільне призначення державних цільових фондів, їх необхідність.
2. Система позабюджетних соціальних фондів, принципи їх організації, управління ними.



3. Пенсійне страхування та його організація. Джерела формування доходів і напрями видатків Пенсійного фонду України.
4. Джерела формування та напрями використання Фондів соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, на випадок безробіття, від нещасних випадків на виробництві.
5. Медичне страхування в системі соціального страхування: сутність і можливості запровадження в Україні.

### **Практичне заняття**

*Мета:* набути практичних навичок розрахунку сум єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування до державних цільових фондів з роботодавців і найманих працівників та аналізу бюджетів соціальних позабюджетних фондів.

### **Завдання**

**Завдання 10.1.** Розрахуйте суму єдиного соціального внеску, що підлягає сплаті в державні цільові фонди.

*Методичні рекомендації:* відповідно до Закону України “Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування” встановлені такі розміри ставок (табл. 10.2).

**Таблиця 10.2 – Розміри ставок ЄСВ**

Об'єкти нарахувань та утримуваль		Роботодавці (нарахування), %	Працівники (утримання), %
Заробітна плата (виплати, що входять до ФОП) для всіх працівників, крім інвалідів		Від 36,76 до 49,7 залежно від класу професійних ризику виробництва	3,6
Заробітна плата (виплати, що входять до ФОП) для працівників-інвалідів		8,41	3,6
Винагороди за договорами за виконані роботи, надані послуги		34,7	2,6
Оплата тимчасової непрацездатності (перші п'ять днів за рахунок коштів роботодавця і наступні дні за рахунок коштів Фонду)	Для працівників-інвалідів	8,41	2
	Для решти працівників	33,2	2

Базою для нарахування ЄСВ для працівників є сума нарахованої заробітної плати за видами виплат, які включають основну та додаткову заробітну плату, інші заохочувальні та компенсаційні виплати,

у тому числі в натуральній формі, та суму винагороди фізичним особам за виконання робіт (надання послуг) за цивільно-правовими договорами. Максимальна величина бази нарахування єдиного внеску – 15 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, мінімальний страховий внесок – добуток мінімального розміру заробітної плати на розмір внеску.

Суми ЄСВ розподіляються за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування: загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (до солідарної системи); загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття; загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності.

**Завдання 10.2.** Фонд оплати праці підприємства за місяць становить 88 564 грн. Розрахуйте суму єдиного соціального внеску, якщо підприємство належить до 25-го класу професійного ризику (ставка ЄСВ для роботодавця – 37,33 %).

**Завдання 10.3.** На підприємстві, на якому більше 50 % працівників – інваліди, а їх витрати на оплату праці становлять більше 25 %, здійсніть нарахування єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, якщо фонд оплати праці по підприємству становить 25 тис. грн.

**Завдання 10.4.** Фонд оплати праці бюджетної установи за місяць становить 156 845 грн. Складіть розрахунок і визначте суму єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

**Завдання 10.5.** На основі матеріалів Міністерства праці та соціальної політики України “Загальнообов'язкове державне соціальне страхування та пенсійне забезпечення” проаналізуйте показники діяльності позабюджетних соціальних фондів за останні три роки. Зробіть висновки.

### **Контрольні питання**

1. Поясніть необхідність створення та призначення державних цільових фондів в Україні.
2. Назвіть основні принципи організації державних цільових фондів.
3. Охарактеризуйте загальнодержавні соціальні фонди та їх значення для забезпечення системи соціального страхування.
4. Назвіть джерела формування та напрямки використання коштів Пенсійного фонду України.

5. Охарактеризуйте джерела формування та напрямки використання фінансових ресурсів Фонду соціального страхування на випадок безробіття.
6. Дайте характеристику джерелам формування та напрямкам використання коштів Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.
7. Назвіть джерела формування доходів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та напрямки їх використання.
8. Дайте загальну характеристику державним цільовим фондам економічного призначення.

### ***Питання для самостійного опрацювання***

1. Обґрунтувати необхідність створення та призначення державних цільових фондів.
2. Визначити принципи організації державних цільових фондів.
3. Реформування пенсійного забезпечення в Україні.

### ***Темати аналітичних оглядів***

Проаналізувати термін: державні цільові фонди, соціальне страхування.

### ***Темати статистичних оглядів***

1. Аналіз виконання бюджету доходів і видатків Пенсійного фонду України.
2. Оцінка рівня розвитку недержавних пенсійних фондів в Україні.
3. Аналіз виконання бюджету доходів і видатків Фондів соціального страхування.

### ***Темати рефератів***

1. Джерела формування фінансових ресурсів державних цільових фондів та напрямки їх використання.
2. Соціальний захист і соціальне забезпечення в Україні.
3. Джерела фінансування фондів соціального страхування.
4. Вдосконалення пенсійного забезпечення в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду.
5. Сутність і необхідність пенсійної реформи.
6. Медичне страхування та страхова медицина.

## **Термінологічний словник**

**Державні цільові фонди** – фонди спеціального призначення, які створюються з метою фінансування відповідних загальнодержавних програм і мають конкретні джерела фінансування та напрямки використання.

**Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄСВ)** – консолідований страховий внесок, збір якого здійснюється до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в обов'язковому порядку та на регулярній основі з метою забезпечення захисту у випадках, передбачених законодавством, прав застрахованих осіб і членів їхніх сімей на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування.

**Загальнообов'язкове державне соціальне страхування** – система, що передбачає матеріальне забезпечення громадян у разі настання страхового випадку (досягнення пенсійного віку, непрацездатність, хвороба тощо), а також надання соціальних послуг за рахунок бюджету відповідного Фонду соціального страхування, що формується шляхом сплати обов'язкових страхових внесків юридичними та фізичними особами, а також за рахунок інших джерел.

**Недержавний пенсійний фонд** – фонд, який створений і діє відповідно до законодавства про недержавне пенсійне забезпечення.

**Пенсія** – гарантована щомісячна грошова виплата для забезпечення громадян у старості, а також у разі втрати годувальника або працездатності.

**Позабюджетні фонди** – сукупність фінансових коштів, які перебувають у розпорядженні центральних або регіональних (місцевих) органів влади, що мають цільове призначення.

**Система недержавного пенсійного забезпечення** – складова системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних і юридичних осіб, крім випадків, передбачених законами, у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного страхування пенсійних виплат.

**Соціальна виплата** – соціальна допомога, що надається громадянам у вигляді грошових сум (до них належать пенсії, допомоги, допомога по догляду за дітьми тощо).

**Спеціальні фонди** – фонди, за рахунок коштів яких держава надає соціальні послуги населенню, субсидії та кредити підприємствам, регулює національну економіку тощо.

## **Тестові завдання**

1. Поняття “фонд” – це:
  - 1) кошти, акумульовані на спеціальному рахунку і призначені для конкретних цілей;
  - 2) організація, яка розпоряджається коштами та активами;
  - 3) кошти без цільового призначення;
  - 4) рахунок державної установи в банку.
2. Джерелами формування доходів бюджетів соціальних позабюджетних фондів можуть бути:
  - 1) обов’язкові внески та збори і доходи від розміщення тимчасово вільних коштів;
  - 2) цільові надходження з бюджету та кредити;
  - 3) добровільні внески та пожертвування і надходження з інших законодавчо визначених джерел;
  - 4) усі відповіді правильні.
3. Державні цільові фонди за рівнем управління поділяються на:
  - 1) соціальні та економічні;
  - 2) державні та недержавні;
  - 3) міжнародні, загальнодержавні та регіональні;
  - 4) кредитні та страхові.
4. Соціальні позабюджетні фонди функціонують як самостійні ланки фінансової системи та не включаються до складу Державного бюджету України з:
  - 1) 1991 року;
  - 2) 1996 року;
  - 3) 2001 року;
  - 4) 2006 року.
5. Основним завданням Фонду загальнообов’язкового державного соціального страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності є:
  - 1) організація та здійснення відповідного виду страхування;
  - 2) отримання доходу;
  - 3) надання особам соціальних послуг;
  - 4) фінансування інтенсивної діяльності фонду.
6. Розміри ЄСВ на загальнообов’язкове державне соціальне страхування встановлюються:
  - 1) Кабінетом Міністрів України;
  - 2) Верховною Радою України;
  - 3) Фондами соціального страхування;
  - 4) Міністерством фінансів України.

7. Який вид державного соціального страхування в Україні не запроваджений на державному рівні як загальнообов'язковий:
- 1) пенсійне страхування;
  - 2) страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням;
  - 3) медичне страхування;
  - 4) страхування на випадок безробіття?
8. Основне джерело формування доходів Пенсійного фонду України:
- 1) страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування;
  - 2) внески добровільно застрахованих осіб;
  - 3) додаткові обов'язкові збори на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій;
  - 4) кошти Державного бюджету України та державних цільових фондів, що перераховуються до Пенсійного фонду України у випадках, передбачених законодавством.
9. Для найманих працівників розмір страхових внесків до Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань становить:
- 1) 0,5 %, 1 %;
  - 2) 3,6 %;
  - 3) диференційований за галузями економіки та видами робіт за професійним ризиком виробництва;
  - 4) не сплачують.

## Змістовий модуль 3

# ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНІ ФІНАНСИ. ФІНАНСОВА ІНФРАСТРУКТУРА

### Тема 11. Фінанси суб'єктів господарювання

Фінанси суб'єктів господарювання як складова частина фінансової системи посідають визначне місце у структурі фінансових відносин суспільства. Вони функціонують у матеріальній і нематеріальній сферах виробництва, де створюється ВВП та національний дохід – основні джерела фінансових ресурсів.

Основні ознаки суб'єктів господарювання наведені в таблиці 11.1.

**Таблиця 11.1 – Основні ознаки суб'єктів господарювання**

Ознака	Характеристика
Господарська компетенція	Сукупність господарських прав і обов'язків, що повною мірою властиві суб'єктам господарювання або тією мірою, якою їх наділяють відповідні державні інституції
Майнова незалежність і відповідальність	Відповідно до законодавства, яке регламентує діяльність суб'єктів господарювання будь-якої галузі, відповідають за зобов'язаннями в межах належного їм майна. Однак залежно від інституту засновників і обраної організаційно-правової форми вони мають різний ступінь майнової відповідальності
Мета діяльності	Залежить від функціональної ролі суб'єкта господарювання в економічній системі
Організаційно-правова форма та юридичний статус	Суб'єкти господарювання набувають статусу юридичної особи та обирають відповідну організаційно-правову форму господарювання

Грошові відносини перетворюються на фінанси, коли рух грошових коштів стає відносно самостійним, що відбувається в процесі формування, використання грошових доходів і фондів, згідно з цільовим призначенням у формі фінансових ресурсів.

Об'єктом фінансових відносин є чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) та чистий фінансовий результат підприємства. Суб'єктами фінансових відносин є підприємства, інші суб'єкти господарювання, держава, фінансово-кредитні установи.

Основними методами організації фінансів суб'єктів господарювання є комерційний розрахунок, кошторисне фінансування та неприбуткова діяльність.

Незалежно від сфери функціонування суб'єкта господарювання його фінансово-господарська діяльність пов'язана з формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів.

Класифікація фінансових ресурсів суб'єктів господарювання наведена в таблиці 11.2.

**Таблиця 11.2 – Класифікація фінансових ресурсів суб'єктів господарювання**

<b>Класифікаційна ознака</b>	<b>Склад</b>
За формою створення	Фондові фінансові ресурси; нефондові фінансові ресурси
За джерелами формування	Власні; позикові; залучені
За формами права власності	Фінансові ресурси державних підприємств; фінансові ресурси комунальних підприємств; фінансові ресурси колективних підприємств; фінансові ресурси приватних підприємств; фінансові ресурси підприємств змішаної форми власності
За напрямками використання	На здійснення поточних витрат; на виконання фінансових зобов'язань; на фінансування інвестицій
За способом залучення	Внутрішні; зовнішні
За кругообігом	Початкові; прирощені
За характером використання	Матеріалізовані; в обігу

Однією з основних категорій товарного виробництва, що характеризує відносини, які виникають у процесі суспільного виробництва є чистий фінансовий результат, процес розрахунку якого наведено в таблиці 11.3.

Ринкова економіка дає можливість для створення та розвитку підприємств різних організаційно-правових форм господарювання на основі різних форм власності, що визначає особливості організації фінансів суб'єктів господарювання.



**Таблиця 11.3 – Структурно-логічна схема формування чистого фінансового результату підприємства**

Етап	Показник	Алгоритм розрахунку
1	Валовий прибуток / збиток	Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – Собівартість реалізованої продукції
2	Фінансові результати від операційної діяльності (прибуток / збиток)	Валовий прибуток / збиток + Інші операційні доходи – Адміністративні витрати – Витрати на збут – Інші операційні витрати
3	Фінансовий результат до оподаткування (прибуток / збиток)	Фінансові результати від операційної діяльності (прибуток / збиток) + Доход від участі в капіталі + Інші фінансові доходи + Інші доходи – Втрати від участі в капіталі – Фінансові витрати – Інші витрати
4	Чистий фінансовий результат (прибуток / збиток)	Фінансовий результат до оподаткування (прибуток / збиток) – Втрати (дохід) з податку на прибуток + Прибуток (збиток) від припиненої діяльності після оподаткування

Особливості організації фінансів підприємств приватної форми власності наведено в таблиці 11.4.

Підприємством колективної власності визнається корпоративне підприємство, що діє на основі колективної власності засновників. Серед підприємств колективної форми власності найбільш розповсюдженими є господарські товариства.

**Таблиця 11.4 – Особливості організації фінансів підприємств приватної форми власності**

Фактори, умови	Приватний тип власності
Статутний капітал підприємства	Формує власник
Характер розподілу доходів	На розсуд власника
Можливості інвестування за рахунок зовнішніх джерел	Обмежені вартістю майна та його привабливістю
Ступінь матеріальної відповідальності власників	Обмежена майном підприємства
Статутний капітал	Розмір не визначено законодавством
Управління	На розсуд власника

Характеристика підприємств колективної форми власності, зокрема господарських товариств наведена в таблиці 11.5.

**Таблиця 11.5 – Характеристика господарських товариств**

Показник	Товариство			
	акціонерне (публічне/приватне)	з обмеженою відповідальністю	з додатковою відповідальністю	повне командитне
Статутний капітал	Розподілений на акції	Розподілений на частки		
Мінімальний розмір статутного капіталу	Встановлений законодавством (1 250 мінімальних заробітних плат)	Не визначено законодавством		
Можливості залучення зовнішніх джерел	Високі, емісія акцій, позикові ресурси	Відносно обмежені, додаткові внески учасників, позикові ресурси		
Характер розподілу доходів	Відповідно до обраної дивідендної політики. Дивіденд нараховується на акцію	Відповідно до обраної дивідендної політики. Дивіденд нараховується на частку засновника		
Обов'язкові фонди та їх мінімальний розмір	Резервний капітал формується шляхом щорічних відрахувань від чистого прибутку товариства у розмірі, не меншому ніж 5 % його суми за рік або за рахунок нерозподіленого прибутку			
Ступінь матеріальної відповідальності власників	Не менше ніж 15 % статутного капіталу	Не менше ніж 25 % статутного капіталу	У межах належної їм частки та додатково належного їм майна в однаковому для всіх учасників кратному розмірі до внеску кожного учасника	Солідарна відповідальність усім майном учасників з повною відповідальністю та в межах своїх часток – учасників з обмеженою відповідальністю
Установчі документи	Статут			Засновницький договір

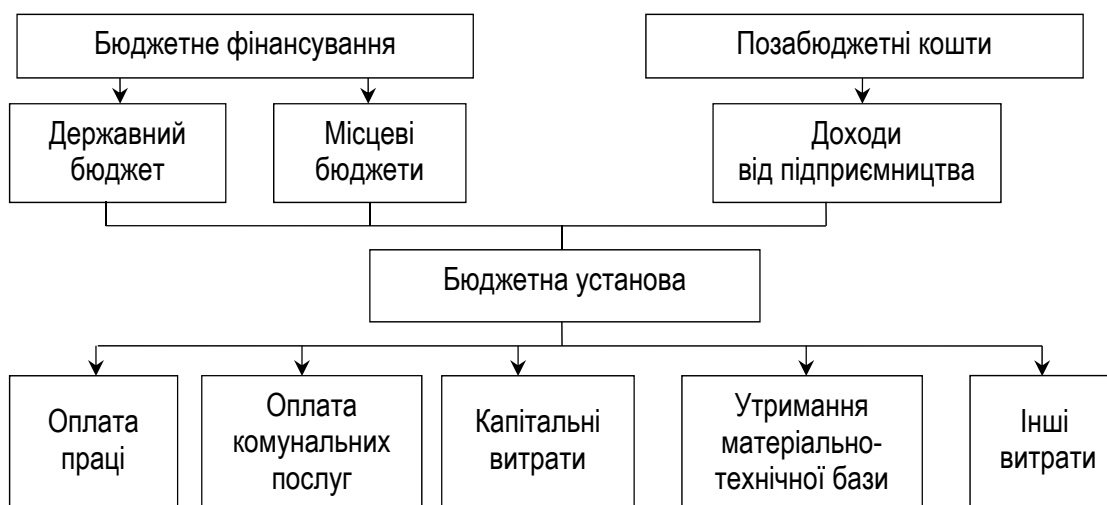
Державні унітарні підприємства діють як державні комерційні підприємства або казенні підприємства.

Статутний фонд державного комерційного підприємства утворюється уповноваженим органом, до сфери управління якого воно входить. Джерелами формування майна казенного підприємства є: державне майно; кошти та інше майно, одержані від реалізації продукції підприємства; цільові кошти, виділені з Державного бюджету України; кредити банків; частина доходів підприємства, одержаних ним за результатами господарської діяльності, передбачена статутом.

Статутний фонд комунального унітарного підприємства утворюється органом, до сфери управління якого воно входить, до реєстрації його як суб'єкта господарювання. Мінімальний розмір статутного фонду комунального унітарного підприємства встановлюється відповідною місцевою радою.

До бюджетних установ, створених органами державної влади, і місцевого самоврядування належать заклади соціального забезпечення, охорони здоров'я, наукові організації тощо. Господарсько-фінансова діяльність цих установ та організацій провадиться на основі кошторису доходів і видатків, що включає: загальний і спеціальний фонди.

Джерела формування доходів та напрямки витрат бюджетних установ наведено на рисунку 11.1.



**Рисунок 11.1 – Джерела формування доходів і напрямки витрат бюджетних установ**

Основну частину доходів бюджетних установ становлять кошти, що надходять із державного та місцевих бюджетів. Однак частину фінансових ресурсів ці установи та організації отримують за рахунок доходів від підприємницької діяльності. Класифікація доходів від підприємницької діяльності бюджетних установ наведена в таблиці 11.6.

**Таблиця 11.6 – Класифікація доходів від підприємницької діяльності бюджетних установ**

Склад доходів	Характеристика доходів
Власні надходження	Надання платних послуг, які відповідають профілю організації; орендна від експлуатації будівель і приміщень, основних засобів, що належать установі; надання транспортних послуг, ремонту транспортних засобів, користування стоянками, що розташовані на території установи; надходження від господарсько-виробничої діяльності допоміжних підприємств і господарств; кошти, отримані від реалізації необоротних активів (крім будівель і споруд); доброчинні внески та пожертви, отримані відповідно до чинного законодавства
Інші надходження	Депозитні суми – грошові кошти, що надходять у тимчасове розпорядження установ і організацій, які мають право отримувати на тимчасове зберігання кошти фізичних та юридичних осіб і з настанням певних умов підлягають поверненню
	Кошти, отримані в результаті задоволення судових позовів до підприємств, установ, організацій та окремих осіб щодо відшкодування нанесених збитків державній установі
Інші власні надходження	Кошти, що надходять від діяльності закладів громадського харчування, які належать державним установам та організаціям; кошти, які отримують установи від реалізації путівок на туристські та спортивні бази, у пансіонати, санаторно-курортні заклади та заклади відпочинку; кошти працівників за харчування, отримане за місцем роботи

Специфічною ознакою діяльності суб'єктів господарювання, що провадять неприбуткову діяльність, є те, що формування фінансових ресурсів здійснюється за рахунок спонсорських та інших надходжень, насамперед від засновників. Джерелами формування майна та коштів, необхідних для виконання завдань, передбачених статутом таких суб'єктів, є обов'язкові і додаткові членські внески, благодійні внески третіх осіб, безоплатно отримане майно, дохід від основної діяльності, пасивні доходи, інші джерела не заборонені законодавством. Видатки фінансуються за рахунок отриманих доходів у межах затвердженого кошторису.

## **Семінарське заняття**

*Мета:* засвоїти теоретичні основи організації фінансових відносин, що виникають на рівні суб'єктів господарювання різних форм власності та організаційно-правових форм.

### **Питання до семінарського заняття**

1. Сутність фінансів суб'єктів господарювання, їх функції та ознаки.
2. Фінансові ресурси підприємств, їх класифікація.
3. Фінансові результати діяльності підприємств: порядок їх формування та використання.
4. Особливості організації фінансових відносин на підприємствах різних форм власності.
5. Фінанси бюджетних установ.
6. Неприбуткова діяльність громадських формувань.

### **Практичне заняття**

*Мета:* отримати практичні навички з розрахунку чистого фінансового результату діяльності суб'єкта господарювання та проведення аналізу його фінансового стану.

### **Завдання**

**Завдання 11.1.** Визначте чистий фінансовий результат діяльності підприємства за такими даними: дохід від реалізації продукції – 90 тис. грн., собівартість реалізованої продукції – 40 тис. грн., адміністративні витрати – 8 тис. грн., витрати на збут – 11 тис. грн., інші операційні витрати – 3 тис. грн., фінансові витрати – 10 тис. грн.

**Завдання 11.2.** Визначте дохід від реалізації продукції, валовий прибуток (збиток), фінансові результати від операційної та звичайної діяльності підприємства за такими даними: чистий прибуток – 6 877 тис. грн.; інші вирахування із доходу – 7 тис. грн.; собівартість реалізованої продукції – 5 457 тис. грн.; адміністративні витрати – 1 426 тис. грн.; витрати на збут – 1 340 тис. грн.; витрати на оплату праці – 3 168 тис. грн.; інші операційні витрати – 9 580 тис. грн.; інші операційні доходи – 16 364 тис. грн.; інші фінансові доходи – 128 тис. грн.; інші доходи – 302 тис. грн.; фінансові витрати – 29 тис. грн.; інші витрати – 652 тис. грн.

**Завдання 11.3.** Проведіть оцінку фінансового стану суб'єкта господарювання.

*Методичні рекомендації:* під фінансовим станом підприємства розуміють систему показників, які характеризують виробничо-господарську діяльність підприємства і відображають наявність, розміщення й ефективність використання фінансових ресурсів.

Розрізняють такі групи показників, за якими проводиться аналіз фінансового стану підприємства (табл. 11.7).

**Таблиця 11.7 – Алгоритм розрахунку фінансових показників**

Показник	Формула розрахунку	Нормативне значення
Аналіз майнового стану підприємства		
Коефіцієнт зносу основних засобів	$\frac{\text{Знос основних засобів}}{\text{Первісна вартість основних засобів}}$	Зменшення
Коефіцієнт оновлення основних засобів	$\frac{\text{Вартість основних засобів, що надійшли}}{\text{Первісна вартість основних засобів на кінець року}}$	Збільшення
Коефіцієнт вибуття основних засобів	$\frac{\text{Вартість основних засобів, що вибули}}{\text{Первісна вартість основних засобів на початок року}}$	Менше, ніж коефіцієнт оновлення
Аналіз ліквідності підприємства		
Коефіцієнт покриття	$\frac{\text{Оборотні активи}}{\text{Поточні зобов'язання і забезпечення}}$	>1
Коефіцієнт швидкої ліквідності	$\frac{\text{Гроші та їх еквіваленти} + \text{Поточні фінансові інвестиції} + \text{Дебіторська заборгованість}}{\text{Поточні зобов'язання і забезпечення}}$	0, 6–0,8
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	$\frac{\text{Гроші та їх еквіваленти} + \text{Поточні фінансові інвестиції}}{\text{Поточні зобов'язання і забезпечення}}$	> 0,25 збільшення
Чистий оборотний капітал, тис. грн.	Оборотні активи – Поточні зобов'язання і забезпечення	> 0 збільшення
Аналіз фінансової стійкості підприємства		
Коефіцієнт автономії	$\frac{\text{Власний капітал}}{\text{Сума балансу}}$	> 0,5
Коефіцієнт фінансування	$\frac{\text{Довгострокові зобов'язання і забезпечення} + \text{Поточні зобов'язання і забезпечення} + \text{Зобов'язання, пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу, та групами вибуття}}{\text{Власний капітал}}$	< 1 зменшення
Коефіцієнт фінансової стійкості	$\frac{\text{Власний капітал}}{\text{Довгострокові зобов'язання і забезпечення} + \text{Поточні зобов'язання і забезпечення} + \text{Зобов'язання, пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу, та групами вибуття}}$	> 1 збільшення
Коефіцієнт забезпеченості власними оборотними засобами	$\frac{\text{Оборотні активи} - \text{Поточні зобов'язання і забезпечення}}{\text{Оборотні активи}}$	> 0,1
Коефіцієнт маневреності власного капіталу	$\frac{\text{Оборотні активи} - \text{Поточні зобов'язання і забезпечення}}{\text{Власний капітал}}$	> 0 збільшення

Продовження таблиці 11.7

Показник	Формула розрахунку	Нормативне значення
Аналіз ділової активності підприємства		
Коефіцієнт оборотності активів	$\frac{\text{Чистий дохід від реалізації продукції}}{\text{Середньорічна вартість активів}}$	Збільшення
Тривалість одного обороту активів, дні	$\frac{\text{Тривалість періоду}}{\text{Коефіцієнт оборотності активів}}$	Зменшення
Аналіз рентабельності підприємства		
Коефіцієнт рентабельності активів	$\frac{\text{Чистий фінансовий результат}}{\text{Середньорічна вартість активів}}$	> 0
Коефіцієнт рентабельності власного капіталу	$\frac{\text{Чистий фінансовий результат}}{\text{Середньорічна вартість власного капіталу}}$	> 0
Коефіцієнт рентабельності діяльності	$\frac{\text{Чистий фінансовий результат}}{\text{Чистий дохід від реалізації продукції}}$	> 0
Коефіцієнт рентабельності продукції	$\frac{\text{Валовий прибуток (збиток) + Інші операційні витрати - Інші операційні доходи}}{\text{Собівартість реалізованої продукції + Адміністративні витрати + Втрати на збут}}$	> 0

**Завдання 11.4.** На основі наведених даних визначте показники фінансової стійкості підприємства, якщо: необоротні активи – 2 992 тис. грн.; запаси – 1 106 тис. грн.; інші оборотні активи – 834 тис. грн.; дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги – 953 тис. грн.; дебіторська заборгованість за розрахунками – 143 тис. грн.; інша поточна дебіторська заборгованість – 31 тис. грн.; гроші та їх еквіваленти – 36 тис. грн.; власний капітал – 3 765 тис. грн.; довгострокові зобов’язання та забезпечення – 438 тис. грн.; поточні зобов’язання та забезпечення – 1 892 тис. гривень.

**Завдання 11.5.** На основі наведених даних визначте показники ліквідності підприємства: необоротні активи – 873 328 тис. грн.; оборотні активи – 994 793 тис. грн.; у т. ч.: запаси – 479 047 тис. грн.; дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги – 344 013 тис. грн.; дебіторська заборгованість за розрахунками – 8 848 тис. грн.; інша поточна дебіторська заборгованість – 1 574 тис. грн.; поточні фінансові інвестиції – 132 тис. грн.; гроші та їх еквіваленти – 1 117 тис. грн.; інші оборотні активи – 160 062 тис. грн.; власний капітал – 70 751 тис. грн.; довгострокові зобов’язання та забезпечення – 10 100 тис. грн.; поточні зобов’язання та забезпечення – 40 614 тис. гривень.

**Завдання 11.6.** На основі наведених даних визначте показники ділової активності підприємства, тис. грн.

Показник	На початок року	На кінець року
Оборотні активи, у т. ч.:	18 276	16 950
запаси	12 548	15 790
дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги	530	253
дебіторська заборгованість за розрахунками	5 190	886
Поточні зобов'язання та забезпечення, у т. ч.:	5 016	4 306
поточна кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги	5 016	4 306
Баланс	74 537	72 491

Чистий дохід від реалізації продукції – 87 014 тис. грн.; собівартість реалізованої продукції – 84 345 тис. грн.; чистий фінансовий результат (збиток) – 1 280 тис. гривень.

**Завдання 11.7.** На основі наведених даних визначте показники рентабельності підприємства, тис. грн.

Показник	На початок року	На кінець року
Необоротні активи	61 807	39 860
Оборотні активи	67 710	92 619
Необоротні активи, утримувані для продажу, та групи вибуття	172	873
Власний капітал	112 281	101 539
Довгострокові зобов'язання та забезпечення	–	8 966
Поточні зобов'язання та забезпечення	17 408	22 847
Баланс	129 689	133 352

Чистий дохід від реалізації продукції – 134 418 тис. грн.; собівартість реалізованої продукції – 97 525 тис. грн.; валовий прибуток – 36 893 тис. грн.; чистий фінансовий результат – 9 325 тис. гривень.

**Завдання 11.8.** На основі фінансової звітності самостійно обраного підприємства проведіть аналіз його фінансового стану.



### ***Питання для самостійного опрацювання***

1. Поясніть, які макро- та мікроекономічні фактори впливають на фінансовий результат діяльності підприємства.
2. Дайте характеристику методів і принципів організації фінансів суб'єктів господарювання.
3. Види діяльності підприємства та їх характеристика.

### ***Темати аналітичних оглядів***

Проаналізувати термін: фінанси суб'єктів господарювання; фінансові ресурси підприємств; доходи підприємств; витрати підприємств; прибуток.

### ***Темати статистичних оглядів***

1. Аналіз фінансових результатів до оподаткування (чистого фінансового результату) діяльності підприємств за видами економічної діяльності.
2. Аналіз показників діяльності малих (середніх, великих) підприємств в Україні.
3. Оцінка складу, структури та показників ефективності використання необоротних (оборотних) активів підприємств України.
4. Аналіз складу, структури та показників ефективності використання власного капіталу підприємств.

### ***Темати рефератів***

1. Фінанси суб'єктів господарювання як основа фінансів суспільства.
2. Особливості формування та використання фінансових результатів діяльності суб'єктів господарювання.
3. Галузеві особливості організації фінансів суб'єктів господарювання.
4. Організація фінансів бюджетних установ.
5. Організація фінансів комерційної (некомерційної) господарської діяльності.

### ***Контрольні питання***

1. Дайте визначення суб'єктів господарювання відповідно до Господарського кодексу України. Назвіть їх основні ознаки.
2. Назвіть специфічні ознаки фінансів суб'єктів господарювання.
3. Дайте визначення та охарактеризуйте функції суб'єктів господарювання.
4. Що розуміють під основами організації фінансів підприємств? Назвіть методи та принципи організації фінансів суб'єктів господарювання.

5. Дайте визначення та наведіть класифікацію фінансових ресурсів суб'єктів господарювання.
6. Назвіть та охарактеризуйте види діяльності суб'єктів господарювання. Наведіть приклади надходжень і витрат від різних видів діяльності.
7. Визначте етапи розрахунку чистого фінансового результату діяльності суб'єкта господарювання.
8. Охарактеризуйте особливості організації фінансових відносин на підприємствах приватної, колективної, комунальної та державної форм власності.
9. У чому полягає специфіка організації фінансових відносин бюджетних установ та організацій?
10. Які неприбуткові організації існують в Україні? Охарактеризуйте особливості їх фінансових відносин.

### **Термінологічний словник**

**Акціонерне товариство** – господарське товариство, яке має статутний капітал, поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства, а акціонери несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах вартості належних їм акцій.

**Господарське товариство** – підприємство або інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна й участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку.

**Командитне товариство** – господарське товариство, у якому один або декілька учасників ведуть від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть за його зобов'язаннями додаткову солідарну відповідальність усім своїм майном, на яке за законом може бути звернено стягнення (повні учасники), а інші учасники присутні в діяльності товариства лише своїми вкладками (вкладники).

**Ліквідність** – здатність підприємства перетворити його активи з метою одержання грошових коштів для покриття своїх поточних зобов'язань.

**Платоспроможність** – можливість підприємства своєчасно розраховуватися по короткостроковим зобов'язанням за допомогою ліквідних оборотних активів і одночасно продовжувати безперебійну діяльність.

**Повне товариство** – господарське товариство, всі учасники якого відповідно до укладеного між ними договору провадять підприємницьку

діяльність від імені товариства і несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном.

**Приватне підприємство** – підприємство, що діє на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їх) праці чи з використанням найманої праці.

**Товариство з додатковою відповідальністю** – господарське товариство, статутний капітал якого поділений на частки визначених установчими документами розмірів і яке несе відповідальність за своїми зобов'язаннями власним майном, а в разі його недостатності учасники цього товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до вкладу кожного з учасників.

**Товариство з обмеженою відповідальністю** – господарське товариство, що має статутний капітал, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном. Учасники товариства, які повністю сплатили свої вклади, несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах своїх вкладів.

**Фінанси суб'єктів господарювання** – сукупність економічних відносин з приводу формування, розподілу та використання грошових доходів і фондів суб'єктів господарювання в процесі відтворення.

**Фінансові ресурси суб'єктів господарювання** – сукупність грошових доходів і надходжень суб'єктів господарювання, які використовуються для формування децентралізованих фондів фінансових ресурсів або в нефондовій формі для забезпечення процесів розширеного відтворення та виконання фінансових зобов'язань підприємств.

### **Тестові завдання**

1. Які з відносин не входять до складу фінансів підприємств:
  - 1) між підприємством і його робітниками;
  - 2) між підприємством і державою;
  - 3) між робітниками підприємства та торговельними організаціями;
  - 4) між підприємствами?
2. Яку основну ставку оподаткування прибутку підприємств встановлено в Україні:
  - 1) 18 %;
  - 2) 45 %;
  - 3) 30 %;
  - 4) власна відповідь?

3. До фінансових ресурсів підприємства належать:
  - 1) тільки власний капітал;
  - 2) грошові фонди та частина грошових коштів у нефондовій формі;
  - 3) основні фонди й оборотні активи;
  - 4) тільки кредити банків.
4. Об'єктом фінансів суб'єктів господарювання є:
  - 1) рух грошових коштів підприємства;
  - 2) економічні відносини, пов'язані з рухом коштів, формуванням і використанням грошових доходів;
  - 3) грошові доходи та фонди;
  - 4) чистий дохід від реалізації продукції та чистий фінансовий результат.
5. Власні фінансові ресурси підприємства – це:
  - 1) статутний фонд;
  - 2) кредити;
  - 3) резервний фонд;
  - 4) чистий фінансовий результат.
6. Валовий прибуток – це:
  - 1) виручка від реалізації без ПДВ;
  - 2) грошове вираження вартості реалізованого товару без урахування ПДВ, акцизного податку, мита;
  - 3) різниця між чистим доходом від реалізації продукції та собівартістю реалізованої продукції;
  - 4) різниця між фінансовим результатом від операційної діяльності та податком на прибуток.
7. Учасники товариства з обмеженою відповідальністю відповідають за борг товариства:
  - 1) у межах належних їм внесків;
  - 2) у межах належних їм внесків і майном у розмірі, кратному внескові;
  - 3) солідарна відповідальність усім майном;
  - 4) у межах, визначених установчими документами товариства.
8. Суб'єктами господарювання визнаються:
  - 1) юридичні особи, що зареєстровані у встановленому порядку, мають відокремлений баланс, діють відповідно до законодавства України;
  - 2) фізичні особи, які провадять підприємницьку діяльність відповідно до законодавства та використовують спрощену систему оподаткування;

- 3) учасники господарських відносин, які провадять господарську діяльність, мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна;
  - 4) господарські організації – фізичні особи, які провадять господарську діяльність і зареєстровані в установленому законом порядку.
9. Під основами організації фінансів підприємств розуміють:
- 1) сукупність фондів грошових коштів, що перебувають у розпорядженні суб'єктів господарювання;
  - 2) методи та принципи, за допомогою яких здійснюються процеси формування та використання фінансових ресурсів і контроль за їх кругообігом у процесі відтворення;
  - 3) сукупність економічних відносин, що пов'язані з організацією розрахунків із постачальниками;
  - 4) економічні відносини, пов'язані з рухом грошових коштів.
10. Інвестиційною діяльністю підприємства вважають:
- 1) придбання іноземної валюти;
  - 2) внески до статутного капіталу інших підприємств;
  - 3) емісію та реалізацію акцій і облігацій;
  - 4) придбання та реалізацію тих необоротних активів і фінансових інвестицій, які не є складовою частиною еквівалентів грошових коштів.

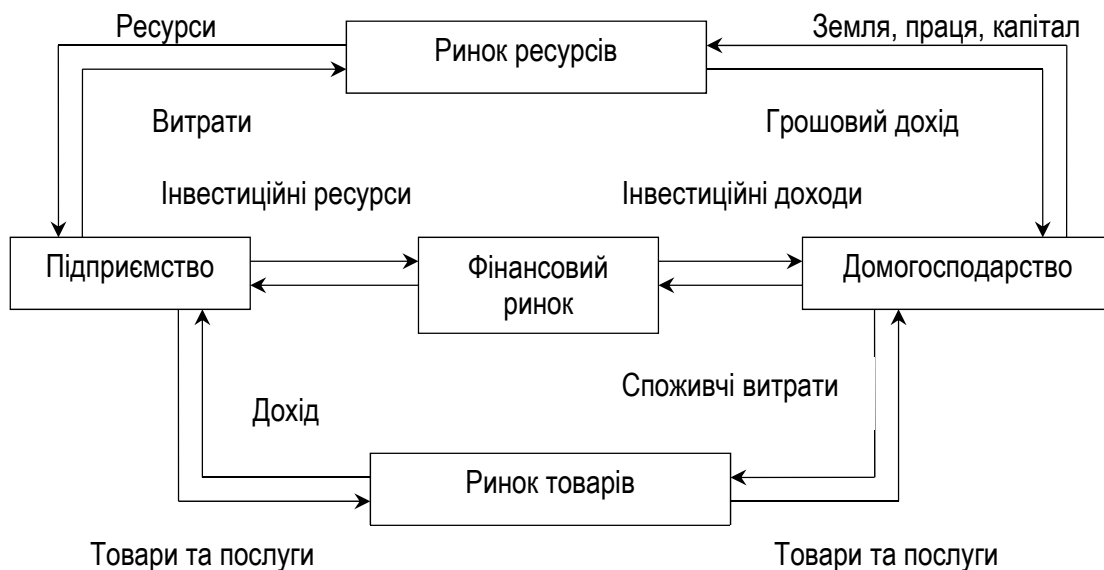
## **Тема 12. Фінанси домогосподарств**

У сучасній економіці однією з провідних сфер фінансової системи є фінанси домогосподарств. Домогосподарство є унікальним соціально-економічним явищем, що становить основу життєдіяльності будь-якого суспільства.

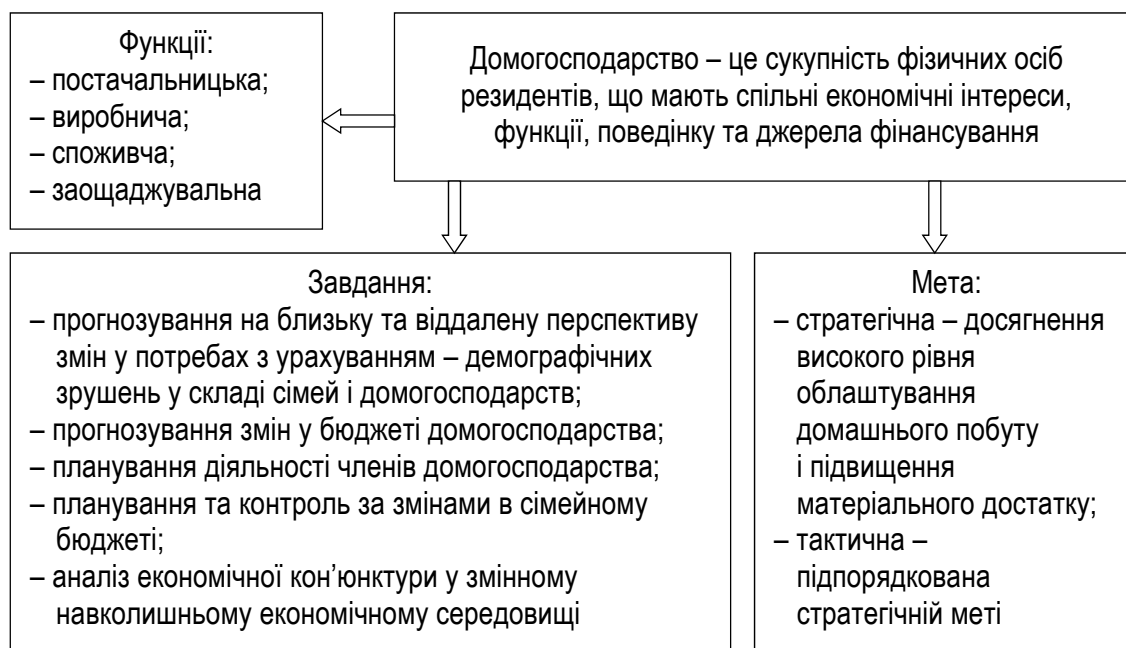
Основна характеристика сектору домогосподарств полягає в тому, що він є основним споживачем ринкових і неринкових продуктів і послуг, а також власником факторів виробництва (рис. 12.1).

Основні характеристики домогосподарства наведено на рисунку 12.2.

В умовах розвитку вітчизняної економіки домогосподарство як економічна одиниця господарювання стає дедалі вагомішим суб'єктом фінансових відносин, взаємодіючи з державою, підприємствами й організаціями, а також інститутами фінансового ринку.



**Рисунок 12.1 – Домогосподарства в економічному кругообігу ресурсів у секторах економіки**



**Рисунок 12.2 – Основні характеристики домогосподарства**

Фінанси домогосподарств як економічні відносини реалізуються в родинях, домашніх господарствах, міжособистісних зв'язках, відрізняючись при цьому своєрідністю з погляду одержання доходів і з погляду формування цільових фондів і використання коштів.

Інформаційна складова фінансів домогосподарств наведена на рисунку 12.3.



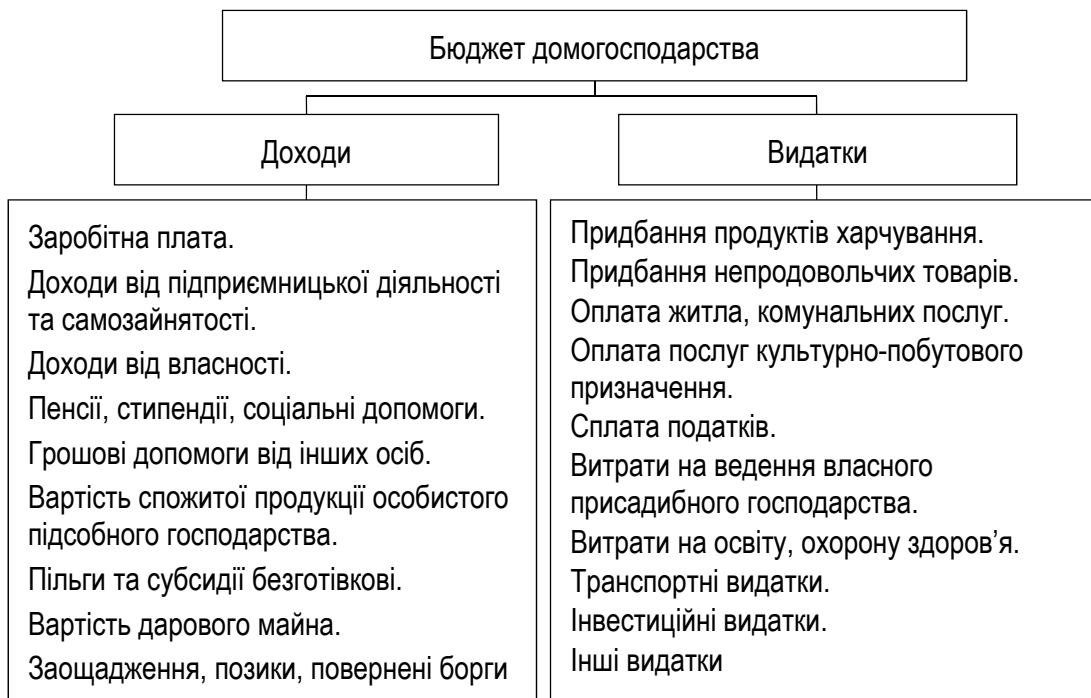
**Рисунок 12.3 – Інформаційна складова фінансів домогосподарств**

Класифікація фінансів домогосподарств наведена в таблиці 12.1.

**Таблиця 12.1 – Класифікація фінансів домогосподарств**

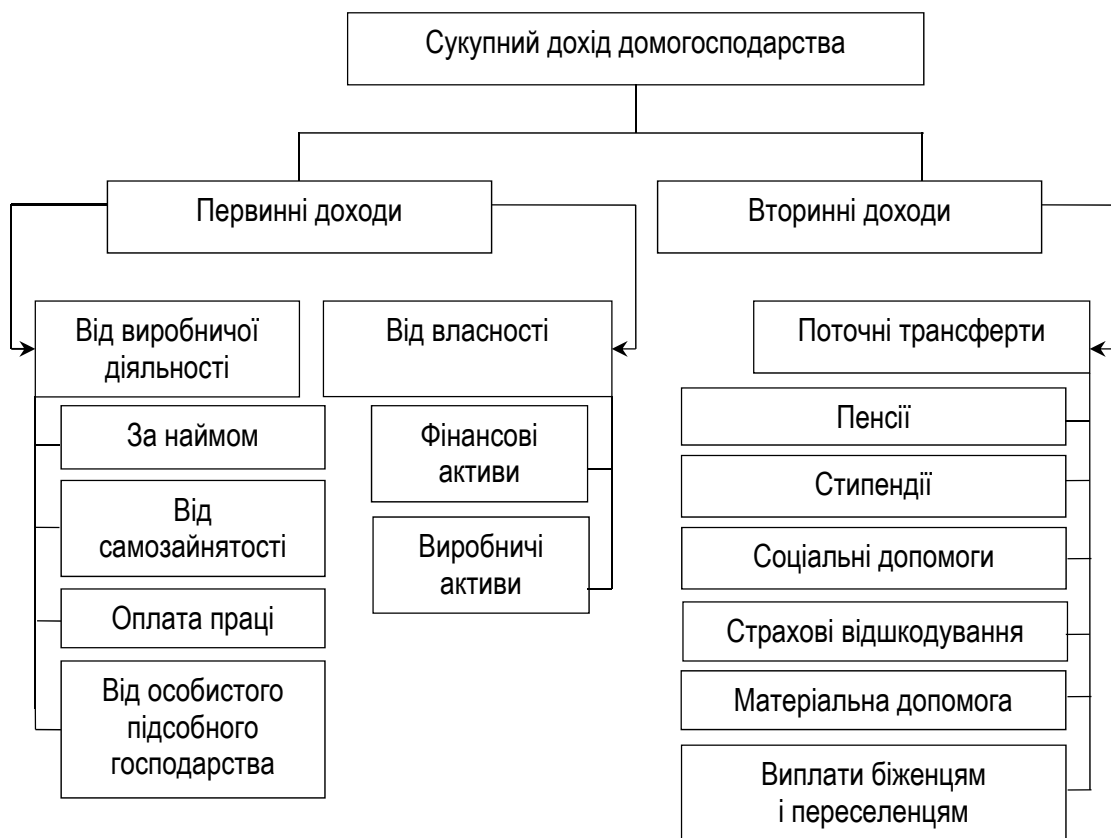
Ознака	Склад групи
Фактори та джерела доходів	Оплата найманої праці; доходи від особистого підсобного господарства та промислів, а також від надання послуг; соціальні трансферти доходи від тіньової та напівлегальної економіки
Склад груп	Фінанси однаків; фінанси родин; фінанси укрупнених родин
Соціальна значущість	Фінанси життєзабезпечення; фінанси професійного та соціального розвитку і поновлення трудових ресурсів; фінанси поліпшення умов життя та середовища перебування фінанси соціальних пріоритетів

Для забезпечення своєї життєдіяльності домогосподарству необхідні фінансові ресурси, які відображаються у його бюджеті, що являє собою форму утворення та використання фондів грошових коштів. Типовий бюджет домогосподарства наведено на рисунку 12.4.



**Рисунок 12.4 – Типовий бюджет домогосподарства**

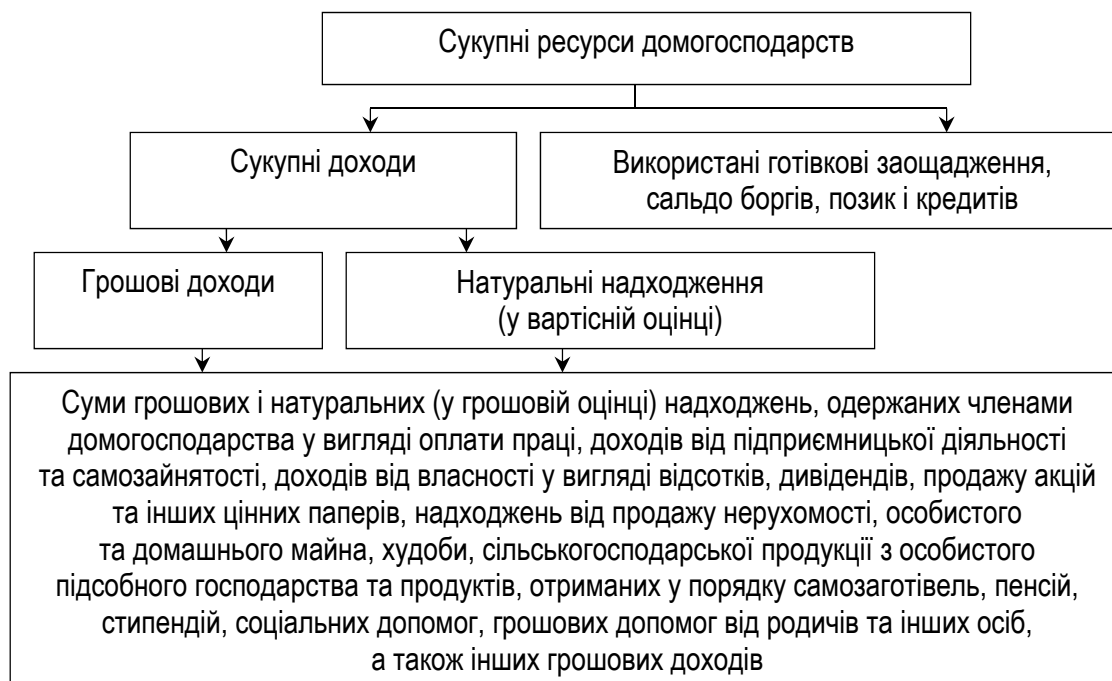
Сукупність первинних і вторинних доходів домогосподарства формує сукупний дохід домогосподарства (рис. 12.5).



**Рисунок 12.5 – Сукупний дохід домогосподарства**



Сукупні ресурси домогосподарства складаються із сукупних доходів, заощаджень, а також узятих домогосподарством кредитів і повернутих йому боргів (рис. 12.6).



**Рисунок 12.6 – Складові сукупних ресурсів домогосподарств**

Класифікація сукупних ресурсів домогосподарств за критеріями їх походження та формування наведена в таблиці 12.2.

**Таблиця 12.2 – Класифікація сукупних ресурсів домогосподарств за критеріями їх походження та формування**

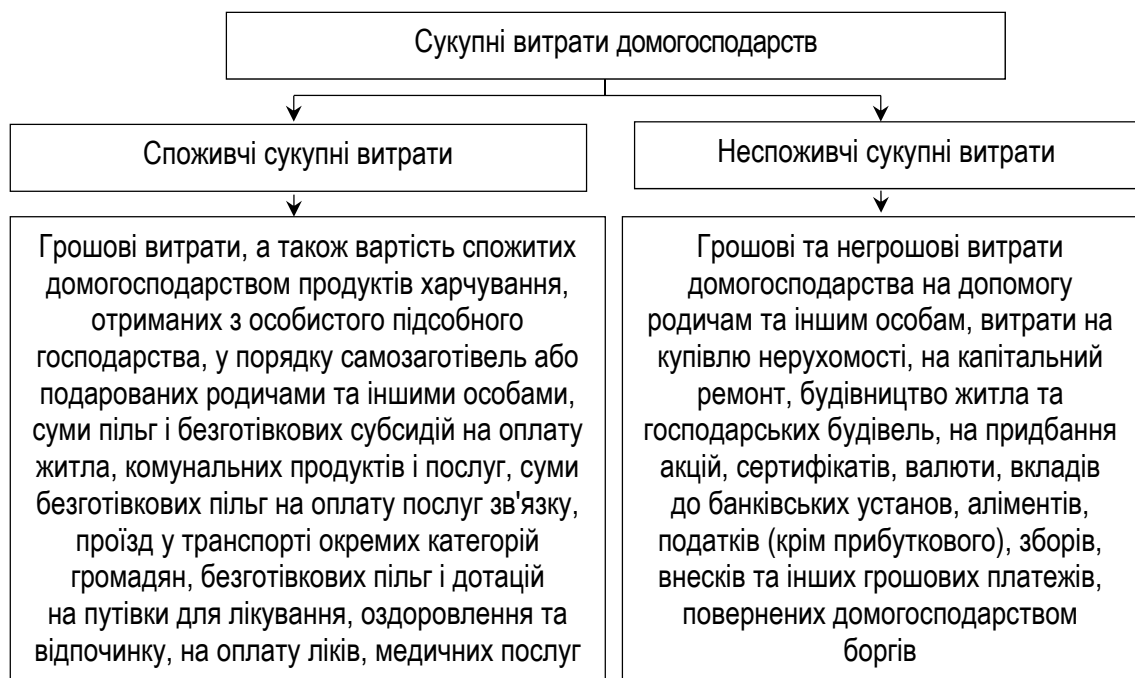
Критерій	Складові сукупних ресурсів
Ресурсний	Доходи від найманої праці; доходи від підприємницької діяльності; доходи від власності (на капітал, нерухомість); трансферти
За способом одержання	Законні; незаконні
За правом власності	Власні (отримані від праці, власності та у вигляді трансфертів); запозичені (позика, кредит)
За відношенням до процесу праці	Трудові (підприємницький дохід, заробітна плата); нетрудові (спадщина, проценти на вклади тощо)
Натурально-речовинний	Матеріальні (грошові, натуральні); нематеріальні (покращення умов життя та праці, доступності соціальних послуг)

Продовження таблиці 12.2

Критерій	Складові сукупних ресурсів
За ступенем ризику	Пов'язані з ризиком ринкової діяльності (дохід від підприємницької діяльності, дивіденди, проценти тощо); відносно не пов'язані з ризиком (заробітна плата, пенсії, стипендії, допомоги, орендний дохід)
Методико-методологічний	Нараховані (до сплати податків та обов'язкових платежів); наявні (після сплати податків та обов'язкових платежів)
За споживчою спроможністю	Номінальні (фактичні у поточних цінах); реальні (скореговані на індекс споживчих цін)
За рівнем споживання	Індивідуальні; родинні; колективні

Витрати домогосподарства являють собою сукупність платежів, які здійснюються домогосподарством з метою його життєдіяльності, що включають витрати на придбання продовольчих і непродовольчих товарів та оплату послуг, інвестиційні витрати, податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти.

Сукупні витрати включають фактично сплачені грошові витрати домогосподарства, вартість натуральних надходжень, суми пільг і безготівкових субсидій. Сукупні витрати поділяють на споживчі сукупні витрати та неспоживчі сукупні витрати (рис. 12.7).



**Рисунок 12.7 – Склад і характеристика сукупних витрат домогосподарств**

Якщо доходи домогосподарства перевищують його витрати, відбувається формування заощаджень, що являють собою частину грошових доходів населення, яка не витрачається на споживання та призначена для забезпечення потреб у майбутньому.

Класифікація заощаджень наведена в таблиці 12.3.

**Таблиця 12.3 – Класифікація заощаджень населення**

Ознака	Група	Склад групи
За функціональним призначенням	Мотивовані	Придбання дорогих товарів; непередбачувані витрати; витрати майбутніх періодів (весілля, освіта); звичка заощаджувати кошти; заощадження з метою отримання прибутку
	Немотивовані	Рівень доходів досить великий, що дає змогу задовольнити нинішні потреби в повному обсязі; рівень пропозиції та якість пропонованих товарів і послуг не може задовольнити попит споживача; реалізація ефективної державної політики, спрямованої на підвищення рівня заощаджень
За характером мобілізації	Організовані	Кошти розміщені на фінансовому ринку та приносять дохід у вигляді відсотків, дивідендів
	Неорганізовані	Кошти, що зберігаються безпосередньо у населення готівкою в національній та іноземній валютах, у вигляді дорогоцінних коштовностей і металів, дорогих товарів

Основними чинниками, що впливають на ощадну активність домогосподарств в Україні є такі: очікування домогосподарств щодо динаміки цін і кількості товарів на ринку; очікування домогосподарств щодо змін у поточному доході та загальному фінансовому становищі в майбутньому; відсоткові ставки; податкові ставки; розвиток системи державного соціального забезпечення; розвиток страхування внесків; розвиток ринків капіталу; демографічні чинники.

### **Семінарське заняття**

*Мета:* засвоїти та поглибити знання щодо основних характеристик домогосподарств у сучасних умовах, їх ролі в економічному кругообігу ресурсів; сутності фінансів домогосподарств, особливостей формування доходів і витрат домогосподарств, особливостей здійснення заощаджень і факторів, що на них впливають.

## **Питання до семінарського заняття**

1. Домогосподарство як інституційна економічна одиниця.
2. Сутність і склад фінансів домогосподарств.
3. Характеристика доходів і витрат домогосподарств.
4. Заощадження домогосподарств, їх класифікація, мотиви та чинники.

### **Завдання**

**Завдання 12.1.** Яким чином соціальна політика держави впливає на рівень і якість життя населення? Аргументуйте свою відповідь фінансово-економічними показниками.

*Методичні рекомендації:* “рівень життя” є складною та системною соціально-економічною категорією, яка відображає сукупність відносин та умов, що визначають життєдіяльність і розвиток людей. Під якістю життя розуміють також задоволеність населення життям з точки зору широкого набору потреб та інтересів.

**Завдання 12.2.** Звернувшись до методології систем оцінювання якості життя, проаналізуйте, які фінансові чинники використовуються в оцінюванні якості життя людини в різних країнах. Вкажіть, яке місце та чому в зазначених у таблиці 12.4 та інших рейтингах посідає Україна.

*Методичні рекомендації:* оцінка якості життя населення є важливим інструментом соціально-економічної політики будь-якої держави, тому що дозволяє: встановлювати орієнтири соціально-економічної політики на перспективу; здійснювати аналіз поточного рівня соціально-економічного розвитку країни; оцінювати рівень бідності; визначати місце країни в загальносвітовому прогресі; проводити міжрегіональні порівняння рівня та якості життя населення.

Для оцінки якості життя населення, як правило, використовують два підходи, мета і призначення яких різні. За першим підходом оцінка якості життя проводиться для міжнародних порівнянь з різними країнами світу. За другим – оцінюється якість життя населення на рівні країни для прийняття урядом рішень щодо планування її соціально-економічного розвитку.

Показники, за допомогою яких оцінюються рівень і якість життя на міжнародному рівні, поділяються на кількісні (ВНП або національний дохід на одну особу населення, рівень доходу та його розподіл у суспільстві, рівень споживання різних матеріальних благ і послуг за класами товарів, рівень зайнятості тощо) і якісні (показники умов праці, побуту та дозвілля людини тощо) (табл. 12.4.).

**Таблиця 12.4 – Загальна характеристика міжнародних систем оцінювання якості життя**

Назва	Суб'єкт, який здійснює розрахунок	Індикатори	Кількість охоплених країн
Загальнометодологічна концепція стандартів і якості життя	Науково-академічне співтовариство в цілому	ВВП на одну особу населення, індекс споживчих цін, споживчий кошик, видатки домогосподарств, GFK-кошик, рівень бідності, нерівність у доходах, задоволеність життям і щастям, депривація, оптимізм щодо майбутнього тощо	Залежно від завдань
Індекс якості життя EIU	Дослідницька організація Economic Intelligence Unit	Здоров'я, сім'я, громадське життя, матеріальне благополуччя, політична стабільність і безпека, клімат, гарантія зайнятості, політична свобода, гендерна рівність	111
Методологія ЄС European Statistical System Committee	Європейський комітет статистичних систем	Матеріально-побутові умови, продуктивна чи основна активність, здоров'я, освіта, дозвілля (відпочинок) та соціальні комунікації (взаємодія), економічна та фізична безпека, державне управління (влада) та основні права, природа та навколишнє середовище, загальне сприйняття життя	Н/д
Індекс якості життя International Living	Журнал International Living	Вартість життя, культура, економіка, довкілля, свобода, здоров'я, інфраструктура, безпека та ризик, клімат	190
Європейський моніторинг якості життя	Європейська фундація покращення життя та умов праці	Здоров'я, зайнятість, депривації (позбавлення) за доходами, освіта, сім'я, соціальна участь, житло, навколишнє середовище, транспорт, безпека, відпочинок, задоволеність життям	34
Better Life Initiative	ОЕСР	Житлові умови, доходи, зайнятість, освіта, екологія, здоров'я, ефективність управління, суспільне життя, безпека, задоволеність умовами життя, баланс між робочим часом і дозвіллям	34

**Завдання 12.3.** На основі даних Державної служби статистики проаналізуйте склад і структуру доходів та витрат домогосподарств за останні п'ять років.

### ***Питання для самостійного опрацювання***

1. Домогосподарство в економічному кругообігу ресурсів у секторах економіки.
2. Поясніть, у чому полягає роль домогосподарств на фінансовому ринку.
3. Моделі “стратегій адаптації” домогосподарств.

### ***Теми аналітичних оглядів***

Проаналізувати термін: фінанси домогосподарств; доходи домогосподарств; витрати домогосподарств; бюджет домогосподарств.

### ***Теми статистичних оглядів***

1. Динаміка заробітної плати населення в Україні.
2. Склад та структура доходів населення України.
3. Структура та динаміка видатків населення в Україні.
4. Аналіз заощаджень населення України.
5. Аналіз інвестиційного портфеля домогосподарств в Україні.

### ***Теми рефератів***

1. Роль домогосподарств у фінансовій системі України.
2. Заощадження домогосподарств та чинники, що на них впливають.
3. Заощадження населення як джерело розвитку інноваційної діяльності в державі.
4. Соціально-економічне становище домогосподарств України на сучасному етапі розвитку економіки.

### ***Контрольні питання***

1. Дайте визначення домогосподарства, назвіть його функції та завдання.
2. Обґрунтуйте роль домогосподарств у соціально-економічному розвитку суспільства.
3. Дайте визначення фінансів домогосподарств.
4. Розгляньте основні функції фінансів домогосподарств. Наведіть конкретні приклади їх реалізації.
5. Що означає термін “бюджет домогосподарства”?
6. Якою є структура доходів і витрат домогосподарств в Україні?
7. Чим зумовлена необхідність управління грошовими потоками домогосподарств?

8. Охарактеризуйте моделі “стратегії адаптації” домогосподарств до умов ринкового середовища.
9. Наведіть приклади мотивованих і немотивованих заощаджень домогосподарств.
10. Які чинники впливають на ощадну активність домогосподарств у сучасних умовах?

### **Термінологічний словник**

**Бюджет домогосподарства** – сукупність економічних відносин з приводу формування розподілу та використання особистих грошових фондів з метою задоволення потреб окремого домогосподарства.

**Грошові доходи домогосподарства** – сукупність грошових і натуральних (у грошовій оцінці) надходжень, одержаних членами домогосподарства у вигляді заробітної плати, доходів від підприємницької діяльності, доходів від власності, отриманих у вигляді відсотків, дивідендів, цінних паперів, доходів від продажу майна, пенсії, стипендії, соціальної допомоги, грошові допомоги від інших осіб тощо.

**Домогосподарство** – сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об’єднують і витрачають кошти.

**Заощадження** – частина грошових доходів населення, яка не витрачається на споживання і призначена для забезпечення потреб у майбутньому.

**Прожитковий мінімум** – вартісна величина набору продуктів харчування, достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров’я, а також мінімального набору непродовольчих товарів і мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

**Фінанси домогосподарств** – соціально-економічні грошові відносини щодо формування та використання фондів фінансових ресурсів з метою задоволення особистих потреб громадян.

**Фінансові ресурси домогосподарства** – грошові кошти (власні та залучені), що перебувають у його розпорядженні та призначені для виконання фінансових зобов’язань і здійснення різного роду витрат.

### **Тестові завдання**

1. Домогосподарство – це:
  - 1) сукупність грошових і негрошових доходів і витрат населення;
  - 2) сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні, забезпечують себе всім необхідним для життя,

- ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують і витрачають кошти;
- 3) доходи населення від заробітної плати, продажу власного капіталу, землі, продукції підсобних господарств, відсотки на капітал, цінні папери тощо;
  - 4) витрати населення на купівлю продуктів харчування, непродовольчих товарів, оплату послуг.
2. Фінанси домогосподарств – це:
- 1) соціально-економічні грошові відносини, пов'язані з формуванням і використанням централізованих та децентралізованих фондів фінансових ресурсів;
  - 2) соціально-економічні грошові відносини щодо формування та використання доходів і видатків державних та місцевих фінансів;
  - 3) соціально-економічні грошові відносини, пов'язані з формуванням і використанням фондів фінансових ресурсів населення з метою задоволення особистих потреб громадян;
  - 4) соціально-економічні грошові відносини з приводу формування та використання позабюджетних цільових фондів.
3. До сукупних доходів домогосподарств належать:
- 1) грошові доходи домогосподарств у вигляді оплати праці, доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості;
  - 2) усі грошові та негрошові доходи домогосподарств, отримані незалежно від джерел їх надходження;
  - 3) суми грошових і натуральних надходжень, одержані членами домогосподарства;
  - 4) заробітна плата, спадщина, відсотки за банківськими депозитами.
4. До сукупних неспоживчих витрат належать:
- 1) вартість спожитих домогосподарством продуктів, отриманих з підсобного господарства, суми пільг і безготівкових субсидій;
  - 2) допомога родичам та іншим особам, витрати на купівлю нерухомості, відкриття вкладів у банківських установах;
  - 3) витрати на капітальний ремонт, будівництво житла та господарських будівель, придбання акцій, сертифікатів, валюти, субсидії на оплату комунальних послуг;
  - 4) правильні відповіді 2) і 3).
5. Сукупні витрати домогосподарств включають:
- 1) витрати на купівлю продуктів харчування, непродовольчих товарів, на оплату послуг тощо;
  - 2) усі грошові та натуральні витрати, здійснені членами домогосподарства;



- 3) фактично сплачені грошові витрати домогосподарства, вартість натуральних надходжень, суми пільг і безготівкових субсидій;
  - 4) витрати на ведення підприємницької діяльності.
6. Фінанси домогосподарств виконують такі функції:
- 1) ринкову та неринкову;
  - 2) виробничу, споживчу, заощаджувальну, постачальницьку;
  - 3) інвестиційну, споживчу, нагромаджувальну;
  - 4) розподільчу, регулюючу, контрольну, інвестиційну.
7. Прожитковий мінімум – це:
- 1) вартість грошових і натуральних соціальних допомог, субсидій, пенсій, стипендій, грошових допомог від родичів та інших осіб;
  - 2) вартість грошової допомоги і подарованих домогосподарством родичам та іншим особам продуктів харчування, отриманих з особистого підсобного господарства;
  - 3) вартісна величина достатнього для нормального функціонування організму людини набору продуктів харчування, а також мінімальної сукупності непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості;
  - 4) законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може проводитися оплата за виконану працівником місячну, а також погодинну норму праці, а також доплати, надбавки, заохочувальні та компенсаційні виплати.
8. Бюджет домогосподарства характеризує:
- 1) його грошові потоки;
  - 2) баланс доходів і витрат домогосподарства на визначений період часу;
  - 3) оплату його грошових доходів і заощаджень;
  - 4) грошові та натуральні надходження, одержані членами домогосподарства.
9. Заощадження домогосподарств – це:
- 1) грошові фонди населення, що містяться на депозитах у фінансовій системі;
  - 2) мотивовані та немотивовані витрати домогосподарства;
  - 3) частина грошових доходів населення, яка не витрачається на споживання і призначена для забезпечення витрат у майбутньому;
  - 4) організовані та неорганізовані витрати домогосподарства.

10. За характером мобілізації заощадження домогосподарств поділяють на:

- 1) мотивовані та немотивовані;
- 2) організовані та неорганізовані;
- 3) депозити, банківські метали, заощадження поза банківською системою;
- 4) заощадження в національній та іноземній валюті.

### Тема 13. Страхування. Страховий ринок

Несприятливі події, серед яких найпоширенішими є нещасні випадки та стихійні лиха, що викликають повну або часткову втрату здоров'я чи працездатності та завдають значних матеріальних збитків, зумовлюють появу ризиків і призвели до виникнення та розвитку страхування.

Наявність ризиків як імовірності зазнати втрат щодо очікуваної економічної корисності або прямих збитків через появу певної події породжує необхідність їх попередження, усунення, запобігання та обмеження дії їх негативних наслідків.

Страхові випадки, які виникають у процесі реалізації ризику, призводять до необхідності побудови системи страхового захисту (рис. 13.1).



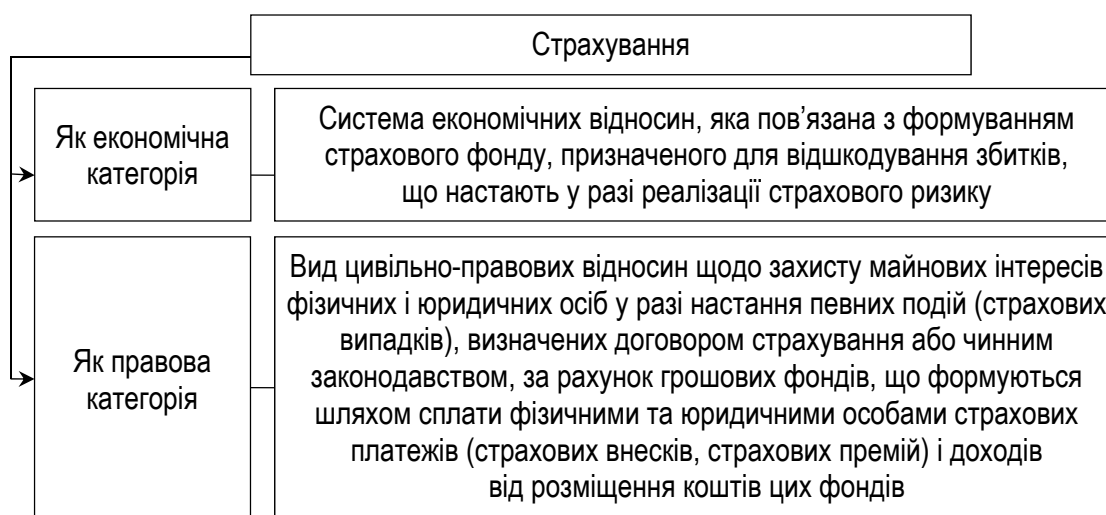
Рисунок 13.1 – Основні ознаки страхового ризику та страхового захисту

Матеріальним втіленням економічної категорії страхового захисту на практиці є формування спеціальних цільових ресурсів, призначених для відшкодування збитків – страхових фондів. Види та характеристика страхових фондів подані в таблиці 13.1.

**Таблиця 13.1 – Види та характеристика страхових фондів**

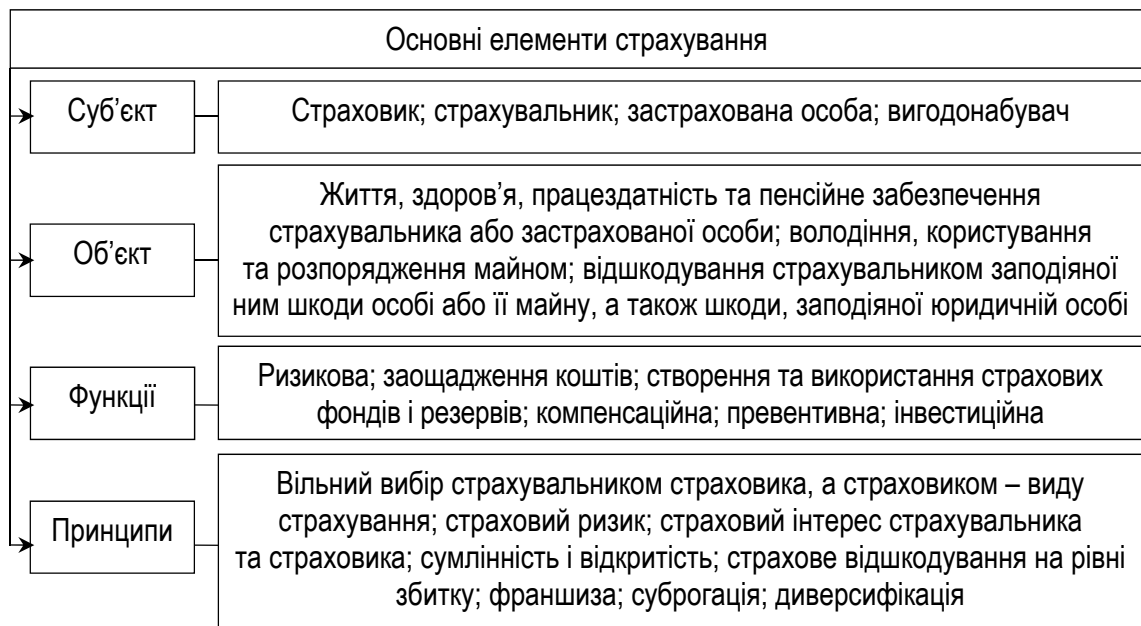
Вид фонду	Характеристика
Централізований (резервний) страховий фонд	Формується централізованим методом на рівні держави та призначений для відшкодування збитків і усунення наслідків стихійного лиха, великих аварій, інших страхових подій шляхом перерозподілу загальнодержавних ресурсів як у натуральній, так і в грошовій формі
Фонд самострахування	Створюється децентралізованим способом на рівні окремого суб'єкта господарювання з метою подолання тимчасових труднощів та відшкодування втрат у процесі виробництва при настанні страхового випадку шляхом цільового використання власних ресурсів (переважно формується у вигляді натуральних запасів суб'єкта)
Страховий фонд страховика	Формується на рівні страхової компанії у вигляді страхових резервів у грошовій формі за рахунок внесків страхувальників. Цільове призначення фонду – відшкодування збитків у разі настання страхових випадків

Страховання є обов'язковим елементом фінансової системи країни та опосередковує рух ВВП у формі фондів фінансових ресурсів. Страховання слід розглядати як економічну та правову категорію (рис. 13.2).



**Рисунок 13.2 – Підходи до визначення сутності категорії “страховання”**

Страховання має об'єкт, суб'єкт, функції та принципи (рис. 13.3).



**Рисунок 13.3 – Складові характеристики категорії страхування**

Широкий спектр страхових відносин та багатогранність і розгалуженість об'єктів страхування передбачають необхідність класифікації страхування. За формами страхування може бути добровільним або обов'язковим (табл. 13.2).

**Таблиця 13.2 – Характеристика форм страхування**

Обов'язкова форма страхування	Добровільна форма страхування
Види страхування встановлюються, регулюються і діють тільки відповідно до закону; не залежать від волевиявлення фізичної або юридичної особи	Види страхування діють у межах чинного закону та встановлених загальних правил страхування, однак їх застосування, вибір страховика, встановлення конкретних умов страхування залежить від волевиявлення фізичних і юридичних осіб
Суцільне охоплення визначених у законі об'єктів і осіб	Вибіркове охоплення страхових об'єктів і ризиків, обмежена кількість осіб
Термін дії страхування необмежений. Безстроковість страхування	Термін дії страхування обмежений, є початок і кінець дії договору страхування
Набирає чинності незалежно від факту здійснення страхових платежів	Договір страхування набирає чинності після внесення страхових платежів
Розмір страхового тарифу, страхового платежу, страхового забезпечення встановлюється законодавчо та є однаковим для всіх страхувальників	Розмір страхового тарифу, страхового платежу, страхового забезпечення встановлюється на основі правил страхування, розрахунків, попиту та пропозиції на страховому ринку, а також залежить від власного бажання особи
Діє в силу закону та, як правило, не вимагає укладання договору страхування	Діє на основі укладеного договору страхування між страхувальником і страховиком

В основу класифікації страхування за видами (галузями) покладено об'єкти страхування. Розрізняють майнове, особисте страхування та страхування відповідальності (табл. 13.3).

**Таблиця 13.3 – Характеристика видів (галузей) страхування в Україні**

Галузь	Характеристика	Види	Предмет
Майнове страхування	Форма захисту від ризиків, що загрожують майну чи групі речей від втрати (знищення) чи пошкодження, а також підприємницьких ризиків	Страхування майна громадян; страхування майна юридичних осіб	Ризик втрати, знищення або пошкодження майна; ризик збитків у підприємницькій діяльності
Особисте страхування	Галузь страхування, у якій об'єктом страхового захисту є життя, здоров'я, працездатність фізичної особи	Страхування від нещасних випадків; медичне страхування; страхування життя та пенсій	Смерть; хвороба; каліцтво; травма; тривалість життя
Страхування відповідальності	Форма захисту від ризиків, що загрожують третій особі (її здоров'ю чи майну)	Страхування цивільної відповідальності, пов'язаної з рухом транспортних засобів, перевезенням пасажирів і вантажів; страхування професійної відповідальності; страхування інших видів відповідальності	Ризики особистого страхування (життя, здоров'я, працездатність), що пов'язані з можливістю заподіяння шкоди; ризик майнового страхування (знищення, нестачі, пошкодження)

Страхування також поділяється залежно від: сфери діяльності або спеціалізації страховика – страхування життя та загальне (ризикове) страхування; роду небезпеки страхових ризиків – морське, авіаційне, автотранспортне тощо; видів ризиків (фінансові, кредитні, екологічні, інвестиційні тощо).

У сучасній економічній літературі страховий ринок розглядається з різних точок зору (табл. 13.4).

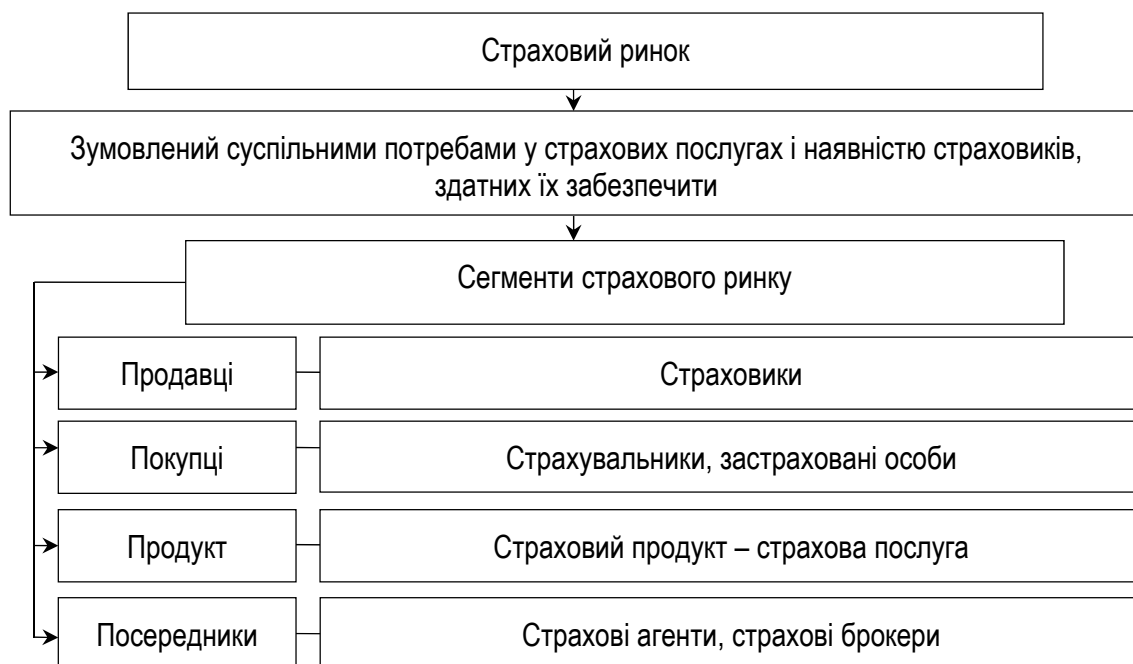
Особливістю галузевої структури страхового ринку є наявність внутрішньої структури, елементи якої формують сегменти страхового ринку в цілому, визначають специфіку взаємодії страховиків і страхувальників у процесі купівлі-продажу страхової послуги та під час задоволення потреби у страховому захисті (рис. 13.4). Страховий ринок

залежно від масштабів попиту та пропозиції на страхові послуги можна поділити на місцевий (регіональний), національний (внутрішній) і світовий (глобальний).

Страхові компанії класифікуються: за характером здійснюваних операцій на спеціалізовані, універсальні, перестраховальні; за організаційно-правовою формою страховика – державного, комерційного, взаємного страхування.

**Таблиця 13.4 – Підходи до визначення сутності категорії “страховий ринок”**

Критерій	Характеристика категорії
Економічна категорія	Сфера економічних відносин, де об’єктом купівлі-продажу є страховий захист (страхова послуга) і формується попит, пропозиція та ціна на страховий продукт
Фінансова складова	Форма організації фінансових відносин щодо формування та розподілу страхового фонду для забезпечення страхового захисту юридичних і фізичних осіб
Як явище	Сукупність страхових організацій і страхових послуг, на які укладаються договори страхування та виконуються зобов’язання згідно з ними
Інституційна ознака	Соціально-економічне середовище, у якому функціонують страховики, страхувальники, страхові посередники, що беруть участь у реалізації страхових послуг
За змістом	Механізм перерозподілу фінансових ресурсів страхувальників і страховиків

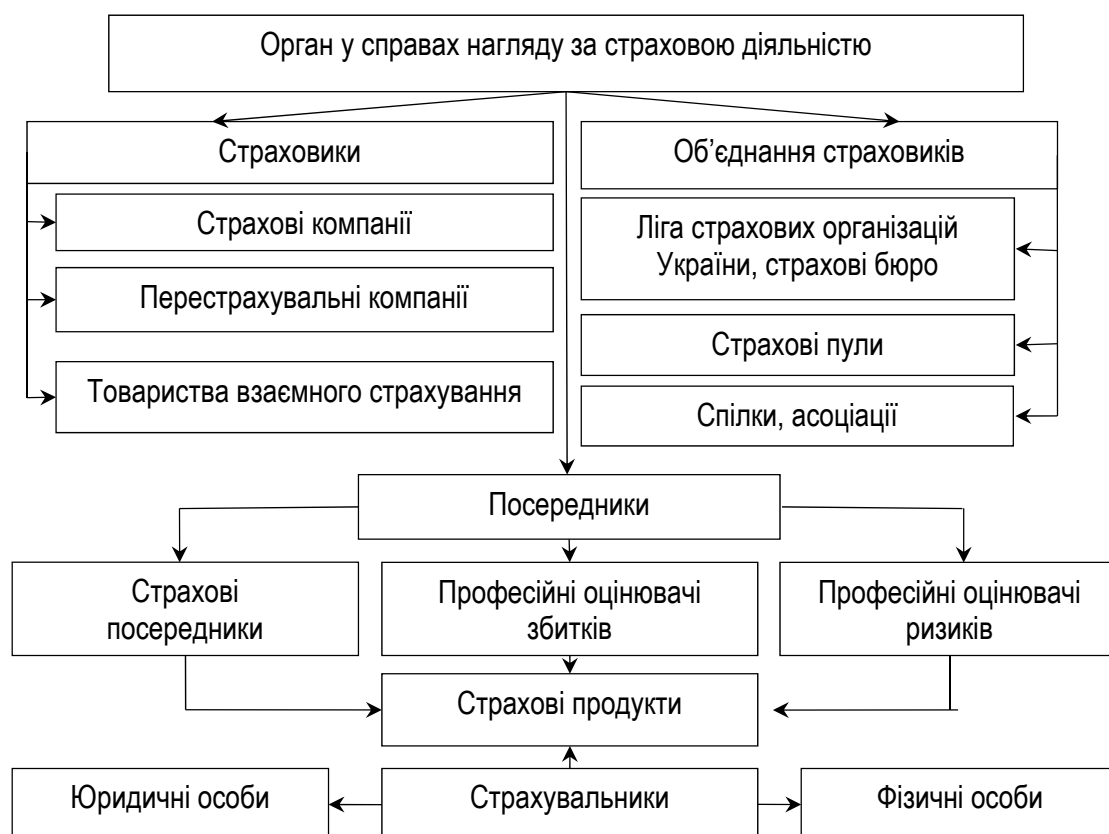


**Рисунок 13.4 – Складові страхового ринку**

Страхова послуга – це перелік видів договорів страхування, за якими страховик має ліцензію. Ціна страхової послуги виражається у страховому тарифі.

Страхова діяльність в Україні може провадитися за участю страхових посередників. Страховими посередниками можуть бути страхові або перестрахові брокери, страхові агенти.

Посередницька діяльність страхових і перестрахових брокерів у страхуванні та перестраховуванні здійснюється як виключний вид діяльності і може містити в собі консультування, експертно-інформаційні послуги, роботу, пов'язану з підготовкою, укладанням та виконанням (супроводом) договорів страхування (перестраховування), зокрема щодо врегулювання збитків у частині одержання та перерахування страхових платежів, страхових виплат і страхових відшкодувань за угодою відповідно зі страхувальником або перестраховальником, інші посередницькі послуги у страхуванні та перестраховуванні за переліком, встановленим уповноваженим органом.



**Рисунок 13.5 – Структура страхового ринку України**

Страховий ринок як частина фінансової сфери є об'єктом державного регулювання та контролю. Державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, до числа яких належить страхова діяльність,

проводиться Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, яка є державним колегіальним органом.

### **Семінарське заняття**

*Мета:* засвоїти теоретичні знання про сутність і види страхових ризиків і страхового захисту; дослідити необхідність виникнення страхування, його функцій, принципів і видів; розглянути основні характеристики страхового ринку України.

### **Питання до семінарського заняття**

1. Об'єктивна необхідність і сутність страхового захисту.
2. Сутність страхування, його функції та принципи.
3. Класифікація страхування за видами та формами.
4. Страховий ринок і його структура.
5. Державний нагляд за страховою діяльністю.

### **Практичне заняття**

*Мета:* набути практичних навичок розрахунку сум страхового відшкодування.

### **Завдання**

**Завдання 13.1.** Дійсна вартість майна підприємства становить 200 млн грн., страхова сума – 100 млн гривень. Внаслідок пожежі знищено майна на суму 80 млн гривень. Розрахуйте суму страхового відшкодування, яку повинен отримати страхувальник.

*Методичні рекомендації:* сума страхового відшкодування для страхувальника визначається за формулою:  $СВ = Зб \times (СС : ДВО)$ , де СВ – сума страхового відшкодування; Зб – сума збитку; СС – страхова сума; ДВО – дійсна вартісна оцінка об'єкта.

**Завдання 13.2.** Автомобіль застрахований на суму 100 тис. гривень. Умовами страхового договору передбачено франшизу 10 %. Розрахуйте розмір страхових виплат за умовної та безумовної франшизи у випадках: якщо сума збитку страхувальника становить 8 600 грн.; якщо сума збитку становить 45 000 гривень.

*Методичні рекомендації:* загальне правило умовної та безумовної франшизи: збитки в межах франшизи не відшкодовуються взагалі.

Правило умовної франшизи: при перевищенні збитку над франшизою вона не враховується, і збиток оплачується у повному розмірі, тобто якщо  $Зб > Фр$ , то  $Св = Зб$ .



Правило безумовної франшизи: при перевищенні збитку над франшизою його величина зменшується на розмір франшизи, тобто якщо  $Зб > Фр$ , то  $Св = Зб - Фр$ .

**Завдання 13.3.** На основі даних, оприлюднених на сайті Національної комісії, що здійснює державне регулювання ринків фінансових послуг щодо страхової діяльності в Україні, проведіть аналіз показників діяльності страхових компаній та ефективності різних видів страхування.

### **Термінологічний словник**

**Співстрахування** – особливий вид спільної діяльності страховиків, предмет договору страхування якого може бути застрахований за одним договором страхування та за згодою страхувальника кількома страховиками.

**Страховий ринок** – особливе соціально-економічне середовище, частина фінансового ринку, де об'єктом купівлі-продажу є страховий захист (страхова послуга) і формуються попит і пропозиція на неї, а також інфраструктура та конкуренція.

**Страховики** – фінансові установи, які створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю, а також одержали у встановленому порядку ліцензію на провадження страхової діяльності.

**Страхувальники** – юридичні особи та дієздатні фізичні особи, які уклали зі страховиками договори страхування або є страхувальниками відповідно до законодавства України.

**Страхова сума** – грошова сума, у межах якої страховик відповідно до умов страхування зобов'язаний провести виплату у разі настання страхового випадку.

**Страхова виплата** – грошова сума, яка виплачується страховиком відповідно до умов договору страхування у разі настання страхового випадку.

**Страховий платіж (страховий внесок, страхова премія)** – плата за страхування, яку страхувальник зобов'язаний внести страховику згідно з договором страхування.

**Страховий тариф** – ставка страхового внеску з одиниці страхової суми за визначений період страхування.

**Страхове відшкодування** – страхова виплата, яка здійснюється страховиком у межах страхової суми за договорами майнового страхування та страхування відповідальності у разі настання страхового випадку.

**Страхові брокери** – юридичні особи або фізичні особи, які зареєстровані у встановленому порядку як суб'єкти підприємницької діяльності та провадять за винагороду посередницьку діяльність у страхуванні від свого імені на підставі брокерської угоди з особою, яка має потребу у страхуванні як страхувальник.

**Страхові агенти** – фізичні особи або юридичні особи, які діють від імені та за дорученням страховика і виконують частину його страхової діяльності, а саме: укладають договори страхування, одержують страхові платежі, виконують роботи, пов'язані зі здійсненням страхових виплат і страхових відшкодувань. Страхові агенти є представниками страховика і діють у його інтересах за винагороду на підставі договору доручення зі страховиком.

**Договір страхування** – письмова угода між страхувальником і страховиком, згідно з якою страховик бере на себе зобов'язання у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній у договорі страхування страхувальником, на користь якої укладено договір страхування (подати допомогу, виконати послугу тощо), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору.

**Перестраховання** – страхування одним страховиком (цедентом, перестраховальником) на визначених договором умовах ризику виконання частини своїх зобов'язань перед страхувальником у іншого страховика (перестраховика) резидента або нерезидента, який має статус страховика або перестраховика, згідно з законодавством країни, у якій він зареєстрований.

### ***Темі рефератів***

1. Сучасний стан страхового ринку в Україні.
2. Особливості фінансової діяльності страхових компаній.
3. Перестраховання та співстраховання як види страхової діяльності.
4. Джерела формування фінансових ресурсів державних цільових фондів та напрямки їх використання.

### ***Контрольні питання***

1. Дайте визначення страхового захисту.
2. У чому полягають особливості створення та використання централізованого резервного (страхового) фонду?
3. У чому полягає сутність поняття страхування?
4. Наведіть ознаки класифікації страхування.
5. Охарактеризуйте об'єкти та суб'єкти страхування.

6. На яких принципах базується страхова діяльність в Україні?
7. Назвіть види добровільного та обов'язкового страхування.
8. Якою є організаційна структура страхового ринку України?
9. У яких організаційно-правових формах можуть створюватися страхові компанії і чому?
10. Назвіть правові підстави державного регулювання страхової діяльності в Україні.

### **Тестові завдання**

1. Ризик, який піддається вимірюванню, оцінці з позиції ймовірності настання страхової події та кількісних характеристик можливого збитку, – це:
  - 1) страховий ринок;
  - 2) страховий захист;
  - 3) страховий інтерес;
  - 4) страховий ризик.
2. Суб'єктами страхування є:
  - 1) страхувальник, страховик, застрахований, вигодонабувач;
  - 2) страхувальник, страховик, застрахований, страхові агенти, страхові брокери;
  - 3) життя, майно, грошові кошти, матеріальні цінності, відповідальність різних видів, договірні обов'язки;
  - 4) страхові випадки.
3. Об'єктами страхування є:
  - 1) життя, здоров'я, працездатність страхувальника або застрахованої особи; володіння, користування та розпорядження майном; відшкодування страхувальником заподіяної ним шкоди застрахованій особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі;
  - 2) особисте страхування; майнове страхування; страхування відповідальності;
  - 3) страхувальник, страховик, застрахований;
  - 4) ризик втрати, знищення або пошкодження майна; ризик збитків у підприємницькій діяльності.
4. Якому терміну відповідає таке визначення: “страхова виплата, яка здійснюється страховиком у межах страхової суми за договорами майнового страхування і страхування відповідальності у разі настання страхового випадку”:
  - 1) страхова сума;
  - 2) страховий платіж;

- 3) страховий тариф;
  - 4) страхове відшкодування.
5. Спеціалізована організація, яка бере на себе зобов'язання відшкодувати збитки або сплатити страхову суму, називається:
- 1) страховим брокером;
  - 2) страховиком;
  - 3) страхувальником;
  - 4) страховим агентом.
6. Назвіть основні галузі (види) страхування:
- 1) добровільне, обов'язкове;
  - 2) особове, майнове, страхування відповідальності;
  - 3) страхування, перестрахування, співстрахування;
  - 4) державне, соціальне;
7. Плата за страхування, яку страхувальник зобов'язаний внести страховику згідно з договором, називається:
- 1) страхова сума;
  - 2) страховий тариф;
  - 3) страхова оцінка;
  - 4) страховий платіж;
  - 5) страховий ризик.
8. Розрізняють такі форми проведення страхування в Україні:
- 1) державне та приватне;
  - 2) добровільне та обов'язкове;
  - 3) соціальне та особисте;
  - 4) економічне та юридичне.
9. Страхові послуги відносять до:
- 1) фінансових послуг;
  - 2) кредитних послуг;
  - 3) банківських послуг;
  - 4) виробничих послуг.
10. Уповноваженим органом, що видає ліцензії на право надання страхових послуг, є:
- 1) Міністерство фінансів України;
  - 2) Комітет у справах нагляду за страховою діяльністю;
  - 3) Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг;
  - 4) Національний банк України.

## Тема 14. Фінансовий ринок

Розвиток економіки постійно вимагає мобілізації, розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів. Зазвичай цей процес здійснюється на фінансовому ринку, який є складовою фінансової системи держави і являє собою сферу економічних відносин між суб'єктами ринку в процесі формування та реалізації попиту і пропозиції фінансових активів.

Об'єктами відносин на фінансовому ринку є фінансові активи, які включають грошові кошти, цінні папери, позикові угоди, валютні цінності.

Суб'єктами фінансового ринку є: держава, суб'єкти господарювання, окремі громадяни та професійні учасники ринку.

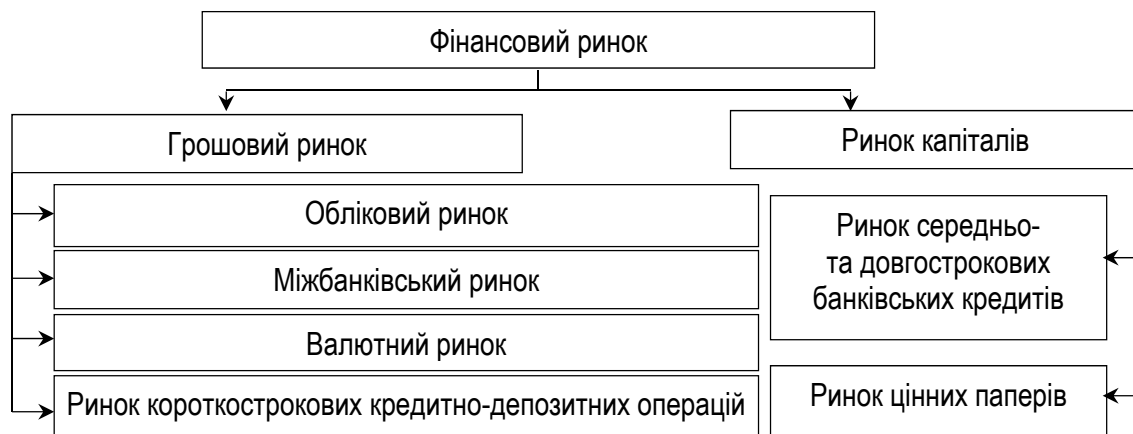
Функції фінансового ринку наведено в таблиці 14.1.

**Таблиця 14.1 – Функції фінансового ринку**

Група	Вид	Характеристика
Загальноринкові функції	Комерційна	Одержання прибутку від операцій на фінансовому ринку
	Цінова	Забезпечення ринкового ціноутворення
	Інформаційна	Оприлюднення інформації про об'єкти торгівлі та її учасників
	Регулююча	Створення правил торгівлі та участі в ній
Специфічні функції	Хеджування	Страхування цінних і фінансових ризиків
	Перерозподільча	Перерозподіл капіталів

Структура фінансового ринку визначається двома головними ознаками: часовою та інституційною.

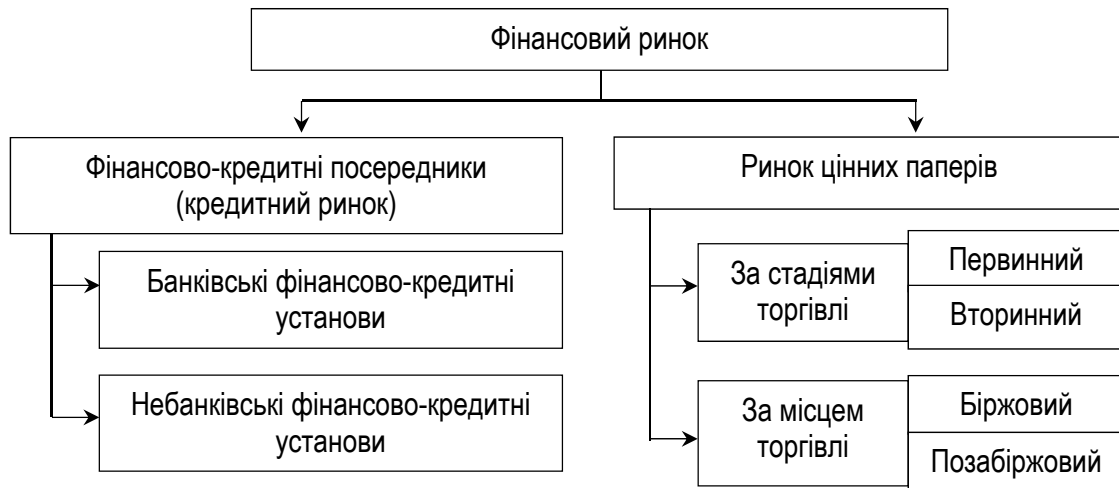
Склад фінансового ринку за часовою ознакою поданий на рисунку 14.1.



**Рисунок 14.1 – Склад фінансового ринку за часовою ознакою**

За інституційною ознакою фінансовий ринок поділяється на фінансово-кредитних посередників (кредитний ринок) і ринок цінних паперів (рис. 14.2).

Економічна роль фінансового ринку полягає в його здатності об'єднати дрібні, розрізнені грошові кошти в інтересах усього суспільного нагромадження.



**Рисунок 14.2 – Склад фінансового ринку за часовою ознакою**

Усіх суб'єктів фінансового ринку можна розглядати за економічною ознакою (домашні господарства, суб'єкти господарювання різних форм власності; держава та місцеві органи влади; фінансові посередники); правовою (індивідуальні, інституціональні учасники й органи державного регулювання) та функціональною (основні, прямі та інфраструктурні суб'єкти). Характеристика основних (прямих) суб'єктів фінансового ринку наведена в таблиці 14.2.

Функціональну групу суб'єктів фінансового ринку становлять інфраструктурні суб'єкти, до яких належать фінансові посередники, що забезпечують зустріч позичальника та кредитора, емітента й інвестора, тобто безпосередніх учасників фінансових операцій на фінансовому ринку.

Інститути інфраструктури включають: фондові, валютні біржі; банківські установи; інвестиційні компанії та фонди; страхові компанії; пенсійні фонди; професійні учасники (брокери, дилери).

Інструментами фондового ринку є цінні папери, що являють собою документи-свідчення про боргове зобов'язання або право власності.

Цінні папери мають ряд властивостей, які наведені в таблиці 14.3.

**Таблиця 14.2 – Характеристика основних (прямих) учасників фінансового ринку**

Сегмент ринку	Суб'єкт	Характеристика
Кредитний ринок	Кредитори	Надають позику в тимчасове користування під певний відсоток
	Позичальники	Отримують позики від кредиторів під гарантії їх повернення та за відповідну плату у формі відсотка
Ринок цінних паперів	Емітенти	Залучають необхідні фінансові ресурси за рахунок випуску (емісії) цінних паперів
	Інвестори	Вкладають грошові кошти в різноманітні види цінних паперів з метою отримання прибутку чи здійснення стратегічного управління підприємством
Валютний ринок	Продавці валюти	Здійснюють продаж валюти. До них належать: держава (реалізує на ринку через уповноважені органи частину валютних резервів); банки (мають ліцензію на здійснення валютних операцій); підприємства, що ведуть зовнішньоекономічну діяльність (реалізують на ринку свої валютні надходження на експортовану продукцію); фізичні особи (реалізують валюту через мережу обмінних валютних пунктів)
	Покупці валюти	Здійснюють купівлю валюти

**Таблиця 14.3 – Властивості цінних паперів**

Вид	Характеристика
Ліквідність	Можливість їх обміну на гроші в різних формах
Серійність	Випуск відбувається серіями чи однорідними групами
Стандартність	Цінні папери одного типу повинні мати стандартний зміст
Участь у цивільному обігу	Є не тільки об'єктом купівлі-продажу, а й об'єктом інших операцій (застава, внески)
Обіговість	Здатність бути предметом купівлі-продажу (акції, облигації) або платіжним інструментом (чеки, векселі та ін.)
Ринковий характер	Існують як особливий товар, що має свій ринок

У системі суспільного відтворення цінні папери виконують ряд функцій, а саме: є регулятором економіки: забезпечують приплив капіталу в одні галузі та відплив капіталу з інших; є знаряддям мобілізації фінансових ресурсів і гнучким інструментом інвестування коштів; виконують інформаційну функцію: курси цінних паперів (котирування, біржові ціни на цінні папери) є індикаторами змін в економічному та політичному житті країни.

В Україні у цивільному обороті можуть бути такі групи цінних паперів (рис. 14.3).

Особливим посередником на ринку цінних паперів є фондова біржа. Фондова біржа як елемент інфраструктури фінансового ринку виконує ряд функцій (табл. 14.4).

В Україні фондова біржа утворюється та діє в організаційно-правовій формі товариства (крім повного, командитного товариства і товариства з додатковою відповідальністю) або дочірнього підприємства об'єднання торговців цінними паперами.



**Рисунок 14.3 – Групи цінних паперів**

**Таблиця 14.4 – Функції фондової біржі**

Назва функції	Зміст функції
Посередницька	Створює достатні та всебічні умови для торгівлі цінними паперами емітентам, інвесторам і фінансовим посередникам
Індикативна	Оцінювання вартості та привабливості цінних паперів на основі інформації про їх котирування
Регулятивна	Організація торгівлі цінними паперами на основі встановлення вимог до емітентів, правил укладання та виконання угод, механізму контролю за діяльністю суб'єктів біржової торгівлі

Прибуток фондової біржі спрямовується на її розвиток і не підлягає розподілу між її засновниками (учасниками).



Фондова біржа утворюється не менше ніж двадцятьма засновниками-торговцями цінними паперами, які мають ліцензію на право провадження професійної діяльності на фондовому ринку, або їх об'єднанням, що налічує не менше ніж двадцять торговців цінними паперами. Частка одного торговця цінними паперами не може бути більшою ніж 5 відсотків статутного капіталу фондової біржі.

### **Семінарське заняття**

*Мета:* засвоєння та поглиблення теоретичних знань щодо особливостей функціонування фінансового ринку, його функцій, складу та суб'єктів, специфіки організації ринку цінних паперів і фондових бірж.

### **Питання до семінарського заняття**

1. Сутність, функції та призначення фінансового ринку.
2. Структура фінансового ринку.
3. Суб'єкти фінансового ринку, їх класифікація.
4. Цінні папери як інструменти фінансового ринку.
5. Фондова біржа та її функції.

### **Практичне заняття**

*Мета:* отримання практичних навичок з розрахунку курсу акцій.

### **Завдання**

**Завдання 14.1.** Обчисліть номінальну ціну акцій, якщо статутний капітал акціонерного товариства становить 4 586 тис. грн., а кількість простих акцій – 18 344 000 шт.

**Завдання 14.2.** Акція номіналом 10 грн. придбана за курсом 115 %. Ставка дивідендів – 16 % річних. Визначте дивіденд, сукупний дохід і сукупну прибутковість.

**Завдання 14.3.** Акція номінальною вартістю 450 грн. придбана на фондовій біржі за 730 грн. і через рік реалізована, що дозволило її власнику повернути 30 % початково інвестованих коштів. Ставка дивідендів – 19 % річних. Визначте курс акцій на момент продажу.

**Завдання 14.4.** Акціонерним товариством зареєстровано 10 000 простих акцій, з яких 9 100 було продано. Через декілька місяців товариство викупило в інвесторів 1 500 акцій. Згідно з рішенням загальних зборів акціонерів розмір дивідендного фонду за результатами звітного року становив 25 % чистого прибутку – 380 тис. гривень. Визначте суму чистого прибутку та дивідендів у розрахунку на одну акцію.

**Завдання 14.5.** Статутний капітал акціонерного товариства розміром 15 723 тис. грн. розподілений на 62 892 000 простих і 1 000

привілейованих акцій. Фіксована ставка дивіденду за привілейованими акціями становить 20 %, обсяг прибутку до розподілу між акціонерами дорівнює 10 674 тис. гривень. Розрахуйте суму дивідендів, яку одержали власники простих і привілейованих акцій.

**Завдання 14.6.** Курсова ціна акції, розміщеної за номіналом 540 грн., у перший рік після емісії становила 590 гривень. Обчисліть додаткову прибутковість цінного папера.

*Методичні рекомендації:* різноманітність напрямків використання акцій обумовлює визначення різних видів вартісних оцінок:

- номінальна (емісійна) вартість – встановлюється емітентом у момент випуску, визначається за формулою:

$$Na = CK / k$$

де  $Na$  – номінальна вартість акції;

$CK$  – статутний капітал;

$k$  – кількість акцій;

- ринкова курсова вартість – вартість купівлі акції, визначається за формулою:

$$Pa = (Na \times Ka) / 100$$

де  $Pa$  – ринкова вартість акції;

$Ka$  – курс акції, %.

Курс акцій визначається за формулою:

$$Ka = (D/Be) \times 100$$

де  $D$  – дивіденд, %;

$Be$  – банківський відсоток, %.

Поточна прибутковість акцій визначається за формулою:

$$ППа = DD / ВПа$$

де  $DD$  – дивідендний дохід;

$ВПа$  – вартість придбання акцій.

Сума дивідендів на одну акцію визначається:

$$Da = D\Phi / k$$

де  $D\Phi$  – дивідендний фонд.

Сума дивідендів за привілейованою акцією:

$$D_{na} = V_{na} \cdot C_d / \kappa_{na}$$

де  $D_{na}$  – дивіденди за привілейованою акцією;

$V_{na}$  – вартість привілейованих акцій;

$C_d$  – фіксована ставка дивіденду за привілейованою акцією;

$\kappa_{na}$  – кількість привілейованих акцій.

### **Питання для самостійного опрацювання**

1. Економічна та організаційна сутність фінансового ринку. Функції та завдання фінансового ринку в економіці.
2. Структура фінансового ринку.
3. Поясніть, чим обумовлюється необхідність державного регулювання фінансового ринку. Співвідношення державного регулювання та саморегулювання.
4. Охарактеризуйте суспільне призначення фінансового ринку та роль у розподільчих процесах.
5. Поясніть, як взаємопов'язані та чим різняться фінансовий ринок і ринок фінансових послуг.

### **Темі аналітичних оглядів**

Проаналізувати термін: фінансовий ринок; ринок фінансових послуг; цінні папери; фондова біржа.

### **Темі статистичних оглядів**

1. Динаміка ставок за депозитами та банківськими кредитами в Україні. Порівняйте їх з динамікою облікової ставки НБУ, курсом долара та євро.
2. Рівень капіталізації фінансового ринку України (за окремими його сегментами).
3. Дохідність цінних паперів, що обертаються на вітчизняному фінансовому ринку. Порівняйте її з динамікою ставок за депозитами та курсом євро та долара.

### **Темі рефератів**

1. Пріоритетні напрями розвитку вітчизняного фінансового ринку.
2. Фондовий ринок України: проблеми та перспективи його розвитку.
3. Концептуальні підходи до поділу фінансового ринку.
4. Роль фондової біржі на фінансовому ринку.

### **Контрольні питання**

1. Дайте визначення терміна “фінансовий ринок”. Яку роль він відіграє?
2. Які функції виконує фінансовий ринок?
3. Охарактеризуйте структуру фінансового ринку.
4. З’ясуйте, хто є суб’єктами та об’єктами фінансового ринку. Дайте їх класифікацію.
5. У чому полягає сутність поняття “ринок банківських позичок”?
6. У чому полягає значення фінансових посередників на фінансовому ринку? Класифікуйте їх.
7. Визначте, яку роль відіграє держава та державне регулювання на фінансовому ринку.
8. Охарактеризуйте та дайте класифікацію основних інструментів фінансового ринку.
9. Які цінні папери обертаються на фондовому ринку? Дайте їх класифікацію та характеристику.
10. Дайте визначення поняття “ринок фінансових послуг”. Назвіть його структурні елементи.

### **Термінологічний словник**

**Акція** – іменний цінний папір, який посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства, зокрема право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів і право на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, право на управління акціонерним товариством.

**Борговий цінний папір** – цінний папір, що посвідчує відносини позики і передбачає зобов’язання емітента сплатити у визначений строк кошти відповідно до зобов’язання.

**Брокерська діяльність** – діяльність щодо укладання угод з цінними паперами на основі договорів комісії або доручення.

**Валютний ринок** – сектор грошового ринку, де здійснюється купівля-продаж валюти шляхом обміну однієї валюти на іншу з метою обслуговування зовнішньоекономічних відносин, міжнародних розрахунків та інших цілей суб’єктів валютного ринку.

**Вексель** – цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов’язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю).

**Дилерська діяльність** – укладання професійним учасником фондового ринку договорів з купівлі-продажу цінних паперів від свого

імені і за свій рахунок шляхом публічного оголошення цін купівлі-продажу цінних паперів.

**Інвестиційний сертифікат** – це цінний папір, який випускається виключно інвестиційним фондом чи інвестиційною компанією і дає право його власнику на отримання доходу у вигляді дивідендів.

**Індивідуальні учасники** – фізичні особи, які мають певні права та зобов'язання на фінансовому ринку згідно з чинним законодавством. Ними можуть бути громадяни певної держави, особи без громадянства та іноземні громадяни.

**Інституціональні учасники** – юридичні особи, які не є органами державного регулювання. До них належать підприємства, організації, товариства, компанії, фонди. Ці учасники мають відокремлене майно, певні права й обов'язки, розрахункові рахунки в банку, мають змогу виступати від свого імені.

**Інфраструктура фінансового ринку** – сукупність установ і організацій, які обслуговують учасників фінансового ринку з метою підвищення ефективності здійснюваних ними операцій і забезпечують процес безперервного функціонування фінансового ринку.

**Іпотечні цінні папери** – цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям і які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів.

**Міжбанківський ринок** – частина грошового ринку, на якому тимчасово вільні грошові ресурси банківських установ залучаються та розміщуються ними між собою у формі міжбанківських кредитів і депозитів на короткі терміни.

**Обліковий ринок** – ринок, на якому під час укладання угод в обігу перебувають високоліквідні активи (векселі, чеки).

**Ощадний (депозитний) сертифікат** – цінний папір, який підтверджує суму вкладу, внесеного у банк, і права вкладника (власника сертифіката) на одержання із закінченням встановленого строку суми вкладу та процентів, встановлених сертифікатом, у банку, який його видав.

**Пайові цінні папери** – цінні папери, які посвідчують участь їх власника у статутному капіталі (крім інвестиційних сертифікатів), надають власнику право на участь в управлінні емітентом і отримання частини прибутку, зокрема у вигляді дивідендів, та частини майна у разі ліквідації емітента.

**Похідні цінні папери** – цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів.

**Приватизаційні цінні папери** – цінні папери, які посвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду.

**Ринок середньо- та довгострокових банківських кредитів** (кредитний ринок) – частина ринку капіталів, де продаються та купуються грошові кошти (кредитні ресурси) на тривалий строк (понад один рік) на певних умовах у формі надання позик під зобов'язання позичальників повернути кошти та сплатити відсотки у встановлені терміни.

**Ринок цінних паперів** – частина ринку капіталів, на якому об'єктом фінансових операцій є цінні папери.

**Товаророзпорядчі цінні папери** – цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах.

**Фінансовий ринок** – сфера економічних відносин між суб'єктами ринку в процесі формування та реалізації попиту і пропозиції фінансових активів.

**Цінні папери** – документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини особи, яка їх розмістила (видала), і власника, та передбачають виконання зобов'язань згідно з умовами їх розміщення, а також можливість передання прав, що випливають із цих документів, іншим особам.

### **Тестові завдання**

1. Фінансовий ринок – це:
  - 1) специфічна сфера грошових відносин, яка функціонує за умов наявності в економіці реальних власників;
  - 2) ринок, що складається з ринку цінних паперів і ринку позикових капіталів;
  - 3) сукупність економічних відносин у сфері трансформації тимчасово вільних коштів у позиковий капітал через фінансово-кредитні інститути та ринок цінних паперів на основі попиту і пропозиції;
  - 4) частина ринку капіталів, на якому об'єктом фінансових операцій є кредитні ресурси.
2. Фінансовий ринок – це механізм:
  - 1) утворення капіталу;
  - 2) використання капіталу;
  - 3) перерозподілу капіталу;
  - 4) акумуляції капіталу.

3. За інституційною ознакою фінансовий ринок поділяється на:
  - 1) фінансово-кредитні інститути та ринок цінних паперів;
  - 2) обліковий і міжбанківський ринки;
  - 3) ринок позикових зобов'язань і валютний ринок;
  - 4) ринок банківських кредитів і депозитів.
4. Фінансовий ринок за часовою ознакою поділяється на:
  - 1) ринок грошей і ринок капіталів;
  - 2) обліковий і міжбанківський ринки;
  - 3) кредитний і фондовий ринки;
  - 4) ринок позикових зобов'язань і валютний ринок.
5. До ринку капіталів належать:
  - 1) фондовий і валютний ринки;
  - 2) ринок грошей і довгострокових банківських кредитів і депозитів;
  - 3) обліковий, міжбанківський і валютний ринки;
  - 4) ринок цінних паперів, середньо- та довгострокових банківських кредитів.
6. Грошовий ринок містить у собі:
  - 1) фондовий і валютний ринок;
  - 2) ринок капіталів, довгострокових банківських кредитів і депозитів;
  - 3) обліковий, міжбанківський і валютний ринки;
  - 4) ринок грошових сурогатів і середньострокових фінансових інструментів.
7. До складу ринку цінних паперів входять:
  - 1) ринок грошей і ринок капіталів;
  - 2) первинний і вторинний ринки цінних паперів;
  - 3) біржовий і "вуличний" ринки;
  - 4) обліковий, міжбанківський і валютний ринки.
8. Суб'єктами фінансового ринку, які вкладають грошові кошти в цінні папери виключно в цілях отримання доходу, є:
  - 1) індивідуальні інвестори;
  - 2) портфельні інвестори;
  - 3) стратегічні інвестори;
  - 4) інституціональні інвестори.
9. Кредитори та позичальники – це суб'єкти ринку:
  - 1) страхового;
  - 2) позикових капіталів;
  - 3) цінних паперів;
  - 4) нерухомості.

10. Об'єктами фінансового ринку є:

- 1) фінансово-кредитні інститути;
- 2) інститути інфраструктури фінансового ринку;
- 3) держава, суб'єкти господарювання та домашні господарства;
- 4) фінансові активи, які включають грошові кошти, цінні папери, позикові угоди, валютні цінності.

## Тема 15. Фінансовий менеджмент

Рух фінансових ресурсів між різними сферами та ланками фінансової системи не може відбуватися стихійно і передбачає організацію фінансового менеджменту. Як спеціальна галузь знань фінансовий менеджмент з'явився на початку ХХ ст. в результаті розвитку підприємництва, трансформації власності з приватної в корпоративну, розмежування власності та управління, бурхливого розвитку фінансового ринку. Сутність фінансового менеджменту, його об'єкт, суб'єкт та органи управління наведені на рисунку 15.1.



Рисунок 15.1 – Об'єкт і суб'єкти фінансового менеджменту

Фінансовий менеджмент як явище економічного життя має свою внутрішню багаторівневу структуру. Він включає різні суб'єкти й об'єкти управління, які зумовлюють особливості використання фінансових методів та інструментів.



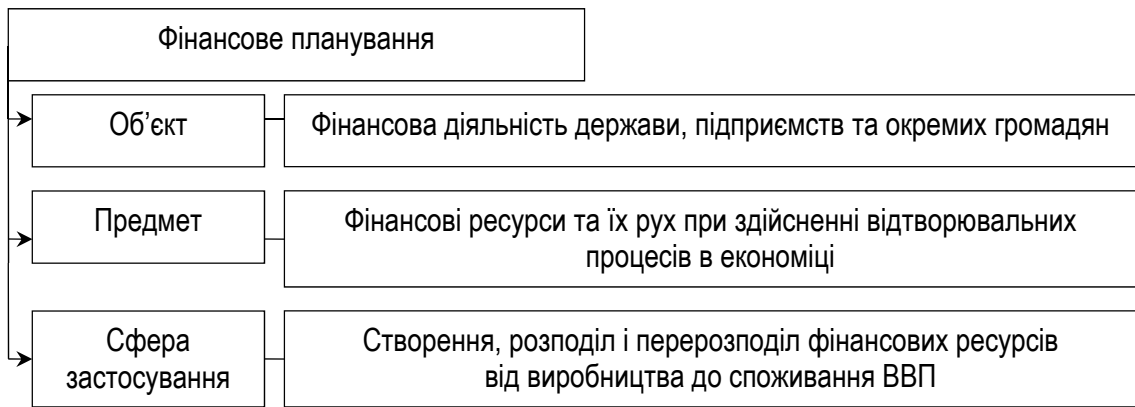
Фінансовий менеджмент включає: менеджмент державних фінансів; бюджетний менеджмент; податковий менеджмент; фінансовий менеджмент підприємницьких структур (рис. 15.2).



**Рисунок 15.2 – Складові фінансового менеджменту**

Важливими елементами фінансового менеджменту є фінансове планування та прогнозування, фінансове регулювання, фінансове стимулювання і фінансовий контроль.

Об'єкт, предмет і сфера застосування фінансового планування наведені на рисунку 15.3.



**Рисунок 15.3 – Об'єкт, суб'єкт і сфера застосування фінансового планування**

Організація планування може бути ефективною лише тоді, коли спирається на науково обґрунтовані принципи (табл. 15.1).

**Таблиця 15.1 – Принципи фінансового планування**

Принцип	Зміст принципу
Комплексний підхід	Ув'язування показників економічного та соціального розвитку з наявними фінансовими можливостями
Наукове обґрунтування планів	Реальність прогнозних розрахунків, їх економічна обґрунтованість, використання норм, нормативів, що досягається на основі пізнання та використання закономірностей розвитку суспільства, обґрунтування всіх розрахунків, об'єктивна оцінка потреб і можливостей
Єдність	Єдина методика розрахунку фінансових показників, єдина методологія прогнозування тенденцій і напрямів розвитку
Раціональність	Необхідність раціонального визначення джерел одержання фінансових ресурсів і їх розподілу через різні ланки фінансової системи
Безперервність	Передбачає безперервний процес планування та прогнозування фінансових показників

Планування як процес визначення джерел створення і напрямків використання фінансових ресурсів в економіці держави базується на використанні системи методів. До основних з них відносять балансовий, нормативний, розрахунково-аналітичний, метод економіко-математичного моделювання (табл. 15.2).

Основою фінансового планування є складання фінансового плану. Класифікація фінансових планів подана в таблиці 15.3.

Фінансове регулювання як елемент управління фінансами застосовується для підтримки оптимальної структури виробництва та розподілу суспільного продукту, споживання та накопичення і передбачає регламентування розподільних відносин як у суспільстві, так і на певних підприємствах.

**Таблиця 15.2 – Методи фінансового планування**

<b>Метод</b>	<b>Зміст методу</b>
Балансовий	Відповідність видатків джерелам їх покриття, ув'язування всіх розділів фінансового плану, фінансових і виробничих показників, унаслідок чого досягається збалансованість плану
Нормативний	Під час розрахунку фінансових показників за основу беруться фінансові нормативи, до яких належать норми амортизаційних відрахувань, рентабельності окремих видів товарів, робіт, послуг, ставки заробітної плати, ставки податків і зборів
Розрахунково-аналітичний	Метод фінансового планування ґрунтується на фактичних показниках фінансової діяльності у попередні звітні періоди. На основі аналізу фінансових показників за минулий період встановлюється вихідна база планування (планування від досягнутого рівня)
Економіко-математичного моделювання	Розроблення математичної моделі фінансової діяльності підприємства або держави в плановому періоді. Цей метод дає змогу розрахувати кілька варіантів плану за допомогою змінних вхідних показників і знаходити оптимальне рішення

**Таблиця 15.3 – Класифікація фінансових планів**

<b>Класифікаційна ознака</b>	<b>Види фінансових планів</b>
За структурою фінансів	Централізовані; децентралізовані
За економічним призначенням	Зведені; індивідуальні
За цільовим призначенням	Загальнодержавні; територіальні; галузеві; плани окремих господарських структур
За терміном складання	Перспективні; поточні (річні); оперативні (півріччя, квартал, місяць)

Фінансове стимулювання – пов'язане з забезпеченням розвитку тих процесів і явищ, які мають в економіці країни пріоритетне значення або які за інших однакових умов мають недостатньо сприятливі умови для розвитку.

Фінансовий контроль здійснюється в процесі планування, регулювання, стимулювання і дає змогу встановити відхилення фактичного використання фінансових ресурсів від планових завдань, програм, показників бюджету, нормативів і виявити резерви щодо їх ефективного використання. Інформаційна характеристика фінансового контролю наведена на рисунку 15.4.



**Рисунок 15.4 – Інформаційна характеристика фінансового контролю**

Здійснення фінансового контролю базується на відповідних принципах (табл. 15.4). Організація фінансового контролю містить у собі: види, форми, методи. Залежно від суб'єктів, що здійснюють фінансовий контроль, і характеру контрольної діяльності, розрізняють такі його види: державний, суспільний, відомчий, внутрішньокорпоративний, незалежний (табл. 15.5).

Важливою ознакою класифікації фінансового контролю є форма його здійснення як засіб вираження змісту об'єкта контролю. Формами фінансового контролю є певні сторони виявлення змісту фінансового контролю залежно від часу реалізації контрольних дій. Виділяють такі форми фінансового контролю (табл. 15.6).

**Таблиця 15.4 – Принципи фінансового контролю**

<b>Принцип</b>	<b>Зміст принципу</b>
Незалежність	Виключення матеріальної чи моральної зацікавленості перевіряючого
Гласність	Результати перевірок публікуються для широкого загалу
Превентивність	Попереджувальний характер фінансового контролю
Дієвість	За результатами контрольної перевірки завжди вживаються певні заходи
Регулярність	Контроль проводиться з певною періодичністю
Об'єктивність	Контроль проводиться згідно з вимогами чинного законодавства
Всеохоплюючий характер	По можливості фінансовий контроль повинен охоплювати всі сторони фінансово-господарської діяльності

**Таблиця 15.5 – Види фінансового контролю**

<b>Вид</b>	<b>Характеристика</b>
Державний	Контроль з боку держави за фінансовою діяльністю юридичних і фізичних осіб, а також за власними фінансами, покладається на спеціальні органи фінансового контролю
Суспільний	Контроль з боку суспільства за фінансовою діяльністю держави не має організованих форм і реалізується на основі відкритості, гласності та прозорості фінансової діяльності держави
Відомчий і внутрішньо-корпоративний	Перевірка фінансової діяльності суб'єктів, що підпорядковані міністерствам і відомствам або входять до складу корпоративних об'єднань
Незалежний	Здійснюється аудиторськими фірмами на комерційних засадах

**Таблиця 15.6 – Форми фінансового контролю**

<b>Форма</b>	<b>Характеристика</b>
Попередній	Контроль за складанням, розглядом і затвердженням фінансових планів
Поточний	Контроль у ході виконання фінансових планів, перевірка дотримання відповідних фінансових норм і нормативів, правил витрачання коштів
Наступний	Після завершення звітного періоду та фінансового року. Порівнюються фактичні показники з плановими

Крім того, важливою ознакою класифікації фінансового контролю є його методи. Основними методами фінансового контролю як конкретних способів (прийоми) його проведення є: ревізія, перевірка, обстеження, аналіз, аудит (табл. 15.7).

**Таблиця 15.7 – Методи фінансового контролю**

Метод	Зміст і мета
Ревізія	Перевірка фінансово-господарської діяльності підприємства чи установи за звітний період у формі документальної перевірки (перевірка істинності звітних документів і записів у облікових реєстрах) та фактичних перевезень товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів у натурі (інвентаризація)
Перевірка	Метод контролю, який являє собою систему обов'язкових контрольних дій з документальної перевірки окремих ділянок фінансової господарської діяльності підприємств, установ чи держави, спосіб виявлення та документування незаконного утворення, розподілу чи використання фінансових ресурсів
Обстеження	Охоплює більш широке коло питань фінансово-господарської діяльності, ніж перевірка, і крім документальної форми враховуються результати опитування чи анкетування
Аналіз	Проводиться на підставі поточної та річної звітності, його характерною рисою є системний і факторний підхід, а також використання таких аналітичних прийомів, як середні та відносні величини, групування тощо. Його метою є виявлення резервів зростання доходів, скорочення витрат і поліпшення фінансового стану та фінансової ситуації
Аудит	Метод проведення перевірки публічної бухгалтерської документації чи звітності та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності, звітності й обліку повноти та відповідності чинному законодавству і встановленим нормативам

В умовах ринкової економіки важливого значення набуває забезпечення ефективної організації фінансового менеджменту підприємницьких структур, необхідними умовами функціонування якого є: підприємницька діяльність; самофінансування; ринкове ціноутворення; наявність ринку праці, ринку капіталу; чітка регламентація державного регулювання діяльності підприємства.

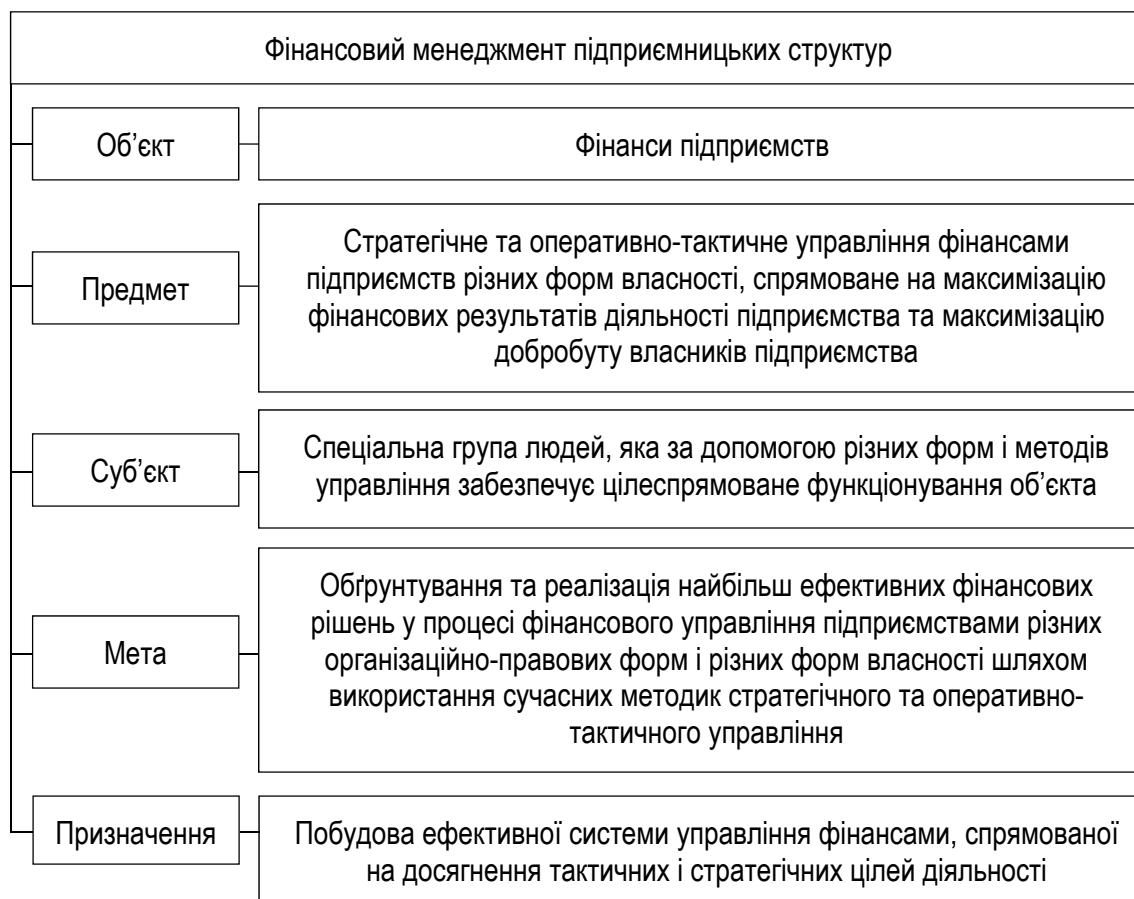
Інформаційна складова фінансового менеджменту підприємницьких структур наведена на рисунку 15.5.

У процесі управління фінансами підприємства слід враховувати такі принципи (табл. 15.8).

Як система управління фінансовий менеджмент складається з двох підсистем – керованої (об'єкт) та керуючої (суб'єкт).

Функціями фінансового менеджменту як керуючої підсистеми є: розроблення фінансової стратегії розвитку підприємства; формування ефективних інформаційних систем, які забезпечують обґрунтування альтернативних варіантів управлінських рішень; формування організаційного забезпечення фінансового менеджменту, що передбачає

створення відповідних структурних підрозділів підприємства; оцінка фінансового стану підприємства; поточне планування фінансової діяльності підприємства за основними напрямками; розроблення дієвої системи стимулювання реалізації прийнятих управлінських рішень у галузі фінансової діяльності.



**Рисунок 15.5 – Інформаційна складова фінансового менеджменту підприємницьких структур**

**Таблиця 15.8 – Принципи фінансового менеджменту підприємницьких структур**

Назва принципу	Зміст принципу
Системність	Забезпечення фінансової стабільності системи в цілому, а не окремих її елементів і підсистем
Плановість	Поєднання планування матеріальних, трудових і фінансових ресурсів та забезпечення їх збалансованості
Адаптивність	Пристосування до мінливих умов зовнішнього середовища, можливість швидкого реагування на зміни кон'юнктури товарного та фінансового ринків, своєчасне отримання інформації про зміни в законодавстві та прийняття відповідних рішень

### Продовження таблиці 15.8

Назва принципу	Зміст принципу
Функціональність	Реалізація механізму фінансового менеджменту повинна здійснюватися відповідно до поставлених загальних цілей підприємства
Комплексність	Прийоми та методи, які використовуються у фінансовому менеджменті, повинні взаємодоповнювати один одного і в цілому розглядатись у єдиному комплексі

До функцій фінансового менеджменту як керованої підсистеми належать: управління активами підприємства; управління обсягом, структурою та вартістю капіталу підприємства; управління прибутком підприємства; управління реальними та фінансовими інвестиціями; управління грошовими потоками за видами діяльності підприємства; управління фінансовим ризиком; антикризове фінансове управління підприємством у разі загрози банкрутства.

### **Семінарське заняття**

*Мета:* з'ясувати сутність фінансового менеджменту, його значення в реалізації управління фінансами на макро- та макрорівнях; виявити основні засади організації управління фінансами; охарактеризувати завдання та функції вищих законодавчих і виконавчих органів державної влади і управління з загального управління фінансами; дати характеристику процесу організації фінансового планування та фінансового контролю; набути практичних навичок з аналізу складу та структури основних балансів держави.

### **Питання до семінарського заняття**

1. Фінансовий менеджмент: сутність, суб'єкти та складові елементи.
2. Функції вищих законодавчих і виконавчих органів державної влади й управління з загального управління фінансами.
3. Фінансове планування в системі фінансового менеджменту.
4. Необхідність і зміст фінансового контролю як елементу фінансового менеджменту.
5. Фінансовий менеджмент підприємницьких структур.

### **Завдання**

**Завдання 15.1.** Проаналізувати склад і структуру балансу грошових доходів та витрат населення за останні п'ять років.

**Завдання 15.2.** Проаналізувати склад і структуру балансу фінансових ресурсів і витрат держави за останні п'ять років.



### **Питання для самостійного опрацювання**

1. Характеристика органів оперативного управління фінансами.
2. Система фінансових планів.
3. Сутність і призначення зведеного балансу фінансових ресурсів і витрат держави.
4. Характеристика балансу грошових доходів і витрат населення.
5. Поясніть сутність аудиторського контролю та його відмінність від державного фінансового контролю.
6. У чому полягають відмінності між державним, відомчим, корпоративним і незалежним фінансовим контролем?
7. Поясніть, яким чином пов'язані “Зведений баланс фінансових ресурсів і витрат держави”, “Баланс грошових доходів і витрат населення”, “Платіжний баланс”.
8. Поясніть відмінності між поняттями “державний бюджет” і “баланс фінансових ресурсів і витрат держави”.

### **Темі аналітичних оглядів**

Проаналізувати термін: фінансовий менеджмент (управління фінансами); фінансове планування; фінансовий контроль; фінансовий план (баланс, прогноз).

### **Темі рефератів**

1. Фінансове планування як складова фінансового менеджменту.
2. Аудит як незалежний вид фінансового контролю.
3. Фінансовий контроль як підсистема фінансового менеджменту.
4. Організація управління фінансами в Україні на сучасному етапі.

### **Контрольні питання**

1. Визначте потребу та сутність фінансового менеджменту.
2. Назвіть об'єкт і суб'єктів фінансового менеджменту.
3. У чому полягає призначення менеджменту державних фінансів?
4. Які особливості менеджменту підприємницьких структур?
5. Назвіть основні характеристики податкового менеджменту.
6. Охарактеризуйте функції вищих законодавчих і виконавчих органів державної влади й управління з загального управління фінансами.
7. Визначте об'єкт, суб'єкт і сферу застосування фінансового планування.
8. Охарактеризуйте методи фінансового планування.
9. Дайте визначення фінансового контролю та наведіть його інформаційну характеристику.
10. Охарактеризуйте види, форми та методи фінансового контролю.
11. Наведіть характеристику інформаційної складової фінансового менеджменту підприємницьких структур.

## **Термінологічний словник**

**Баланс фінансових ресурсів і витрат держави** – комплексний документ-прогноз, у якому відображається обсяг фінансових ресурсів і напрямки їх використання в усіх секторах економіки (державного та приватного секторів функціонування господарських суб'єктів).

**Управління** – сукупність прийомів і методів цілеспрямованої дії на конкретний об'єкт для досягнення відповідного результату.

**Фінансовий апарат** – сукупність організаційних структур, які здійснюють управління фінансами.

**Фінансове планування** – науково обґрунтований процес визначення джерел створення та напрямків використання фінансових ресурсів в економіці держави з метою забезпечення економічного і соціального розвитку.

**Фінансове регулювання** – діяльність, спрямована на зміну кількісних і якісних показників фінансових процесів у економіці (держави, галузі, підприємства) через механізми надання або вилучення фінансових ресурсів.

**Фінансове стимулювання** пов'язане з забезпеченням розвитку тих процесів і явищ, які мають в економіці країни пріоритетне значення або які за інших однакових умов мають недостатньо сприятливі умови для розвитку.

**Фінансовий контроль** – цілеспрямована діяльність уповноважених органів (органів законодавчої та виконавчої влади), а також спеціально створених фінансових закладів і установ та суб'єктів незалежного контролю з забезпечення виконання суб'єктами господарювання встановлених норм і методів організації фінансових відносин, аналізу їх ефективності та розробки пропозицій щодо їх удосконалення.

**Фінансовий менеджмент підприємницьких структур** – комплексна система принципів і методів розроблення та реалізації управлінських рішень, спрямованих на формування, розподіл і використання фінансових ресурсів підприємства й організацію його грошових потоків з метою досягнення оперативних-тактичних і стратегічних цілей.

**Фінансовий план** – документ, у якому вказують планові показники в грошовій формі і який обґрунтовує рух фінансових ресурсів на визначений період.

**Фінансовий прогноз** – науково обґрунтоване передбачення фінансових операцій чи процесів, з допомогою якого визначається фінансова стратегія держави або суб'єкта господарювання.

## **Тестові завдання**

1. Під фінансовим плануванням розуміють:
  - 1) розрахунок потреби в грошових коштах, обсягу та структури витрат, визначення ефективності фінансових операцій господарських суб'єктів;
  - 2) науково обґрунтовану організацію руху фінансових ресурсів і фінансових відносин на певний період;
  - 3) механізм виявлення можливостей зростання фінансових ресурсів;
  - 4) визначення фінансових можливостей держави для забезпечення розвитку економіки та соціальної сфери.
2. Фінансовий контроль – це:
  - 1) форма державного контролю за формуванням, розподілом і використанням ресурсів фінансової системи;
  - 2) контроль законодавчих і виконавчих органів влади різних рівнів і спеціально створених закладів за фінансовою діяльністю економічних суб'єктів;
  - 3) форма контролю, направлена на виявлення резервів збільшення фінансових ресурсів і сприяння їх раціональному використанню;
  - 4) порівняння одержаних фінансових результатів з плановими і оперативне здійснення коректування фінансових рішень.
3. Класифікація фінансового контролю залежно від суб'єкта контролю та характеру контрольної діяльності:
  - 1) державний, муніципальний, незалежний;
  - 2) попередній, поточний, наступний;
  - 3) стратегічний, тактичний;
  - 4) відомчий, внутрішній, аудиторський.
4. Фінансовий план – це:
  - 1) науково аргументоване передбачення імовірних тенденцій і напрямів перспектив соціально-економічного розвитку на основі пізнання та врахування вимог об'єктивних законів;
  - 2) науково обґрунтована організація суспільного, соціально-економічного та виробничого процесів у народному господарстві;
  - 3) документ, у якому вказуються планові показники в грошовій формі та обґрунтовується рух фінансових ресурсів на визначений період;
  - 4) сукупність показників, які відображають створення та використання фінансових ресурсів на рівні держави, галузі, підприємств.

5. Оперативний фінансовий план – це:
  - 1) перевірна таблиця до фінансового плану;
  - 2) баланс грошових надходжень;
  - 3) платіжний календар на місяць;
  - 4) розрахунок потреби у фінансових ресурсах для поточної виробничої діяльності на рік.
6. Формами фінансового контролю є:
  - 1) бюджетний, податковий, інвестиційний;
  - 2) державний, муніципальний, незалежний;
  - 3) попередній, поточний, наступний;
  - 4) обов'язковий, ініціативний.
7. Державний фінансовий контроль у міністерствах, відомствах, державних комітетах, державних фондах, бюджетних організаціях, на підприємствах за витрачанням коштів і матеріальних цінностей, їх збереженням, станом і достовірністю бухгалтерського обліку та звітності здійснюється:
  - 1) Державною фінансовою інспекцією України;
  - 2) Державною фіскальною службою України;
  - 3) Державною казначейською службою України;
  - 4) Міністерством фінансів України.
8. До фінансових планів належать:
  - 1) індивідуальні та зведені;
  - 2) загальнодержавні та місцеві;
  - 3) план виробництва та реалізації продукції;
  - 4) баланс доходів і витрат підприємства, кошторис доходів і витрат бюджетної установи.
9. Комплексний документ, у якому відображаються обсяг фінансових ресурсів і напрями їх використання в усіх секторах економіки, – це:
  - 1) платіжний баланс;
  - 2) Зведений бюджет України;
  - 3) баланс грошових надходжень і витрат населення;
  - 4) баланс фінансових ресурсів і витрат держави.
10. Фінансовий менеджмент підприємницьких структур – це:
  - 1) сукупність принципів і методів розроблення та реалізації управлінських рішень, спрямованих на формування, розподіл і використання фінансових ресурсів підприємства й організацію його грошових потоків з метою досягнення оперативно-тактичних і стратегічних цілей;

- 2) систематизований комплекс принципів, форм і методів розроблення та реалізації управлінських рішень, спрямованих на формування, розподіл і використання фінансових ресурсів підприємства;
- 3) комплексна система принципів і методів розроблення та реалізації управлінських рішень, спрямованих на максимізацію прибутку;
- 4) комплексна система принципів і методів розроблення та реалізації управлінських рішень, спрямованих на формування, розподіл і використання фінансових ресурсів підприємства й організацію його грошових потоків з метою досягнення стратегічних цілей.

# Змістовий модуль 4 ФІНАНСИ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН. ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ

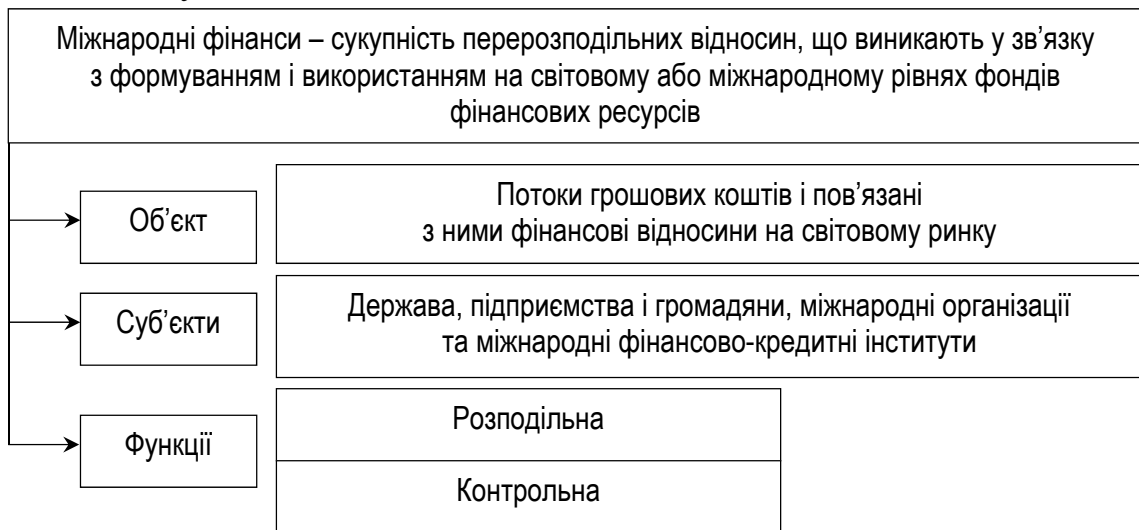
## Тема 16. Міжнародні фінанси

Виникнення та розвиток міжнародних фінансів зумовлені широким розвитком процесів світової економічної інтеграції, що супроводжується глобалізацією економічних зв'язків, широкомасштабним переміщенням капіталів, об'єднанням фінансових ресурсів.

Інформаційна основа міжнародних фінансів наведена на рисунку 16.1.

Структура міжнародних фінансових відносин складається з таких елементів: міжнародні фінансові відносини суб'єктів господарювання; міжнародний фінансовий ринок; фінанси міжнародних організацій та інституцій.

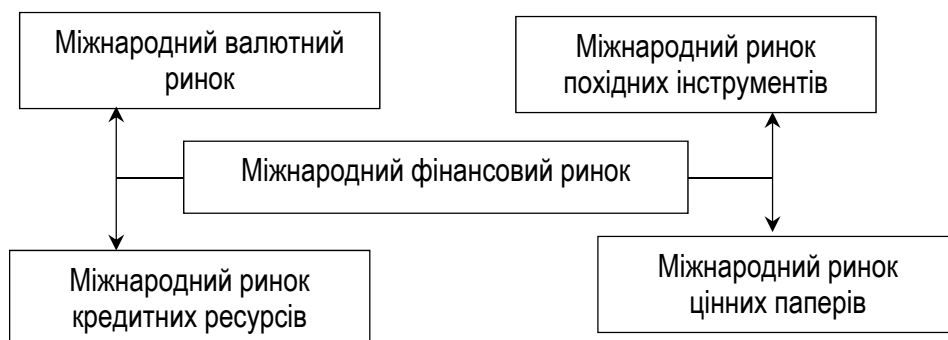
Основною складовою в системі міжнародного перерозподілу фінансових ресурсів і капіталу є міжнародний фінансовий ринок, який являє собою систему економічних відносин, що забезпечує акумуляцію та перерозподіл світових фінансових потоків і міжнародних потоків капіталу.



**Рисунок 16.1 – Інформаційна основа міжнародних фінансів**

Міжнародний фінансовий ринок складається з таких елементів (рис. 16.2).

Міжнародний валютний ринок – це сукупність економічних відносин між учасниками міжнародних розрахунків з приводу купівлі-продажу іноземних валют, платіжних документів і розміщення тимчасово вільних валютних коштів.



**Рисунок 16.2 – Складові елементи міжнародного фінансового ринку**

Здійснення міжнародних фінансових відносин потребує купівлі-продажу необхідної для розрахунків валюти та визначення валютного курсу.

Валюта – грошова одиниця держави, яка обертається як на його внутрішньому ринку, так і поза його межами.

Валютний курс – це форма ціни, яка сплачується в національній грошовій одиниці за одиницю іноземної валюти. Види валютних курсів наведено в таблиці 16.1.

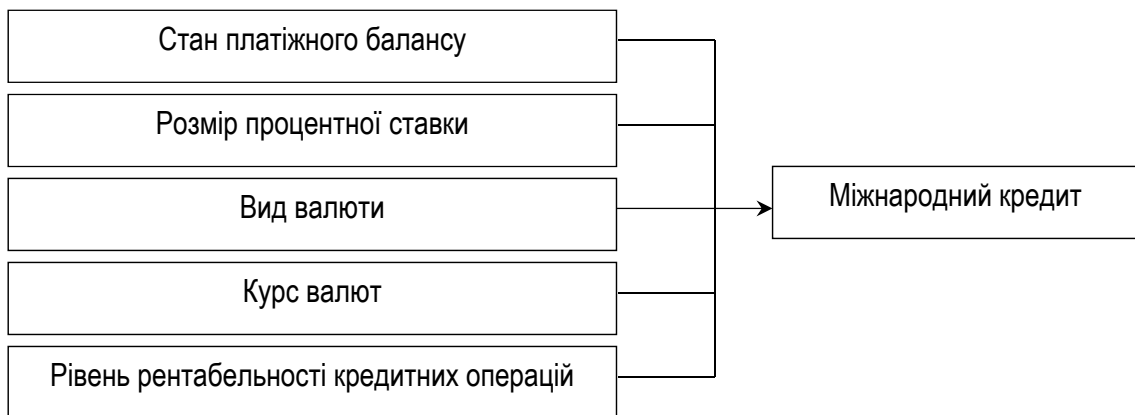
**Таблиця 16.1 – Види валютних курсів**

Критерій	Вид	
Спосіб фіксації	Плаваючий	
	Фіксований	
Суб'єкт, що встановлює курс	Національного (центрального) банку	
	Комерційного банку	
	Міжбанківський	
	Біржовий	
Врахування інфляції	Номінальний	Ціна одиниці національної валюти, визначена в іноземній валюті
	Номінальний ефективний	Індекс валютного курсу, розрахований як співвідношення між національною валютою і валютами інших країн, зваженими на частки цих країн у валютних операціях певної країни
	Реальний	Номінальний валютний курс, помножений на співвідношення внутрішніх цін до цін країни, до валюти якої котирується національна валюта
	Реальний ефективний	Номінальний ефективний валютний курс, помножений на співвідношення внутрішніх цін до цін країни, до валюти якої котирується національна валюта

Продовження таблиці 16.1

Критерій	Вид
Курс угоди	Курс продавця
	Курс покупця
Зіставлення з паритетом купівельної спроможності валют	Завищений
	Занижений
	Паритетний
Спосіб встановлення	Офіційний
	Неофіційний
Вид угод	Термінових угод
	Своп-курс
	Спот-курс

Міжнародний ринок кредитних ресурсів – це сукупність економічних відносин між кредитором і позичальником різних країн з приводу залучення тимчасово вільних коштів на умовах поворотності, строкості, платності, цільового використання. На міжнародний кредит впливають такі фактори (рис. 16.3).



**Рисунок 16.3 – Фактори, що впливають на міжнародний кредит**

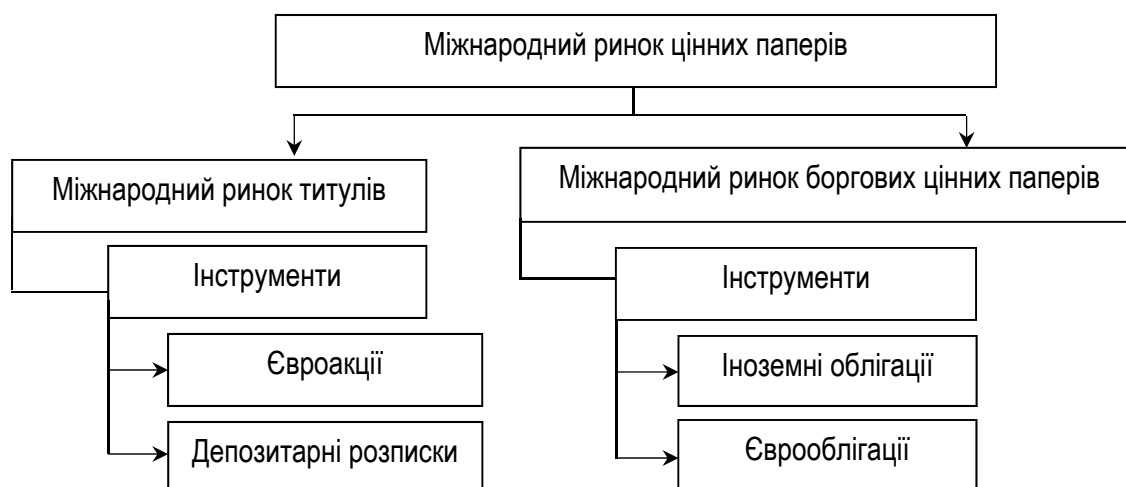
Міжнародний ринок цінних паперів – це сукупність економічних відносин між суб’єктами ринку в процесі формування та реалізації попиту і пропозиції фінансових активів.

Склад міжнародного ринку цінних паперів наведено на рисунку 16.4.

Міжнародний ринок титулів – це сфера купівлі-продажу цінних паперів, що засвідчують участь інвестора в капіталі підприємства. До таких цінних паперів відносять євроакції та депозитарні розписки.



Міжнародний ринок похідних інструментів – охоплює обіг фінансових деривативів, що використовуються для передання або нейтралізації ризиків.

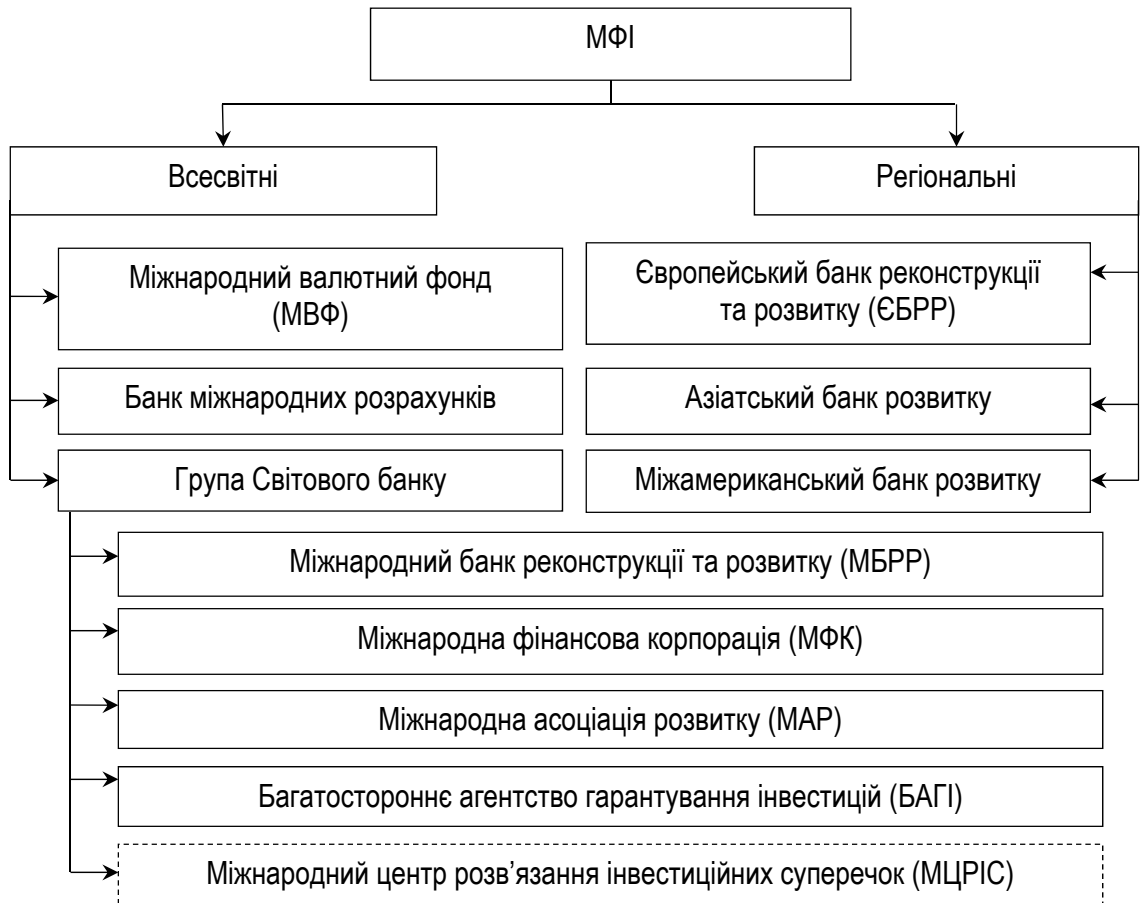


**Рисунок 16.4 – Склад міжнародного ринку цінних паперів**

Важливе місце в системі міжнародних фінансів посідають фінанси міжнародних організацій, які за своєю структурою подібні до державних фінансів, але їх головним суб'єктом є не держава, а міжнародна організація. Така організація вступає у взаємовідносини з урядами окремих країн, формуючи при цьому бюджет і визначаючи напрямки використання коштів. Країна – учасник такої організації може отримувати кошти як у вигляді прямого фінансування, так і через різні централізовані заходи, проекти і програми, що стосуються даної країни. Провідними міжнародними організаціями є Організація Об'єднаних Націй і Європейський Союз. Діяльність зазначених міжнародних фінансових організацій пов'язана з виконанням певних функцій, які визначаються їх статутами. Фінансове забезпечення виконання цих функцій здійснюється через фонди грошових коштів, що формуються цими організаціями.

Міжнародні фінансові інститути взаємодіють як з урядами, так і з суб'єктами господарювання окремих країн (рис. 16.5).

Взаємовідносини з урядами створюються за двома напрямками. Перший – відображає процес формування статутного капіталу за рахунок внесків окремих країн, а другий – кредитні відносини. Взаємовідносини з підприємствами мають двосторонній кредитний характер, при цьому, здійснюючи фінансове забезпечення окремих проектів, кредити, як правило, надаються на конкурсній основі.



**Рисунок 16.5 – Види та класифікація міжнародних фінансових інститутів**

### **Семінарське заняття**

*Мета:* засвоїти та поглибити теоретичні знання щодо економічної природи міжнародних фінансів, їх функцій і складу, специфіки організації міжнародного фінансового ринку, особливостей організації фінансів міжнародних організацій та міжнародних фінансово-кредитних установ, а також отримати практичні навички з розрахунку валютного курсу.

### **Питання до семінарського заняття**

1. Міжнародні фінанси: їх сутність, функції та склад.
2. Характеристика міжнародного фінансового ринку.
3. Фінанси міжнародних організацій: особливості їх організації.
4. Міжнародні фінансово-кредитні інститути та їх призначення.
5. Мета створення МВФ та його функції.
6. Група Світового банку, її склад і призначення.
7. Регіональні фінансові інститути та їх характеристика.

## Завдання

**Завдання 16.1.** Використовуючи пряме та обернене котирування валютного курсу, заповніть таблицю. Розрахуйте крос-курси DKK/CHF, NOK/JPY, GBP/AUD, SEK/EUR, ISK/DKK (табл. 16.2).

**Таблиця 16.2 – Обмінні курси на валютному ринку**

Іноземна валюта	Пряме котирування (USD/...)	Обернене котирування (.../USD)
Австралійські долари, AUD	1,0639	
Англійські фунти стерлінгів, GBP		1,6778
Датські крони, DKK	5,4407	
Ісландські крони, ISK		0,0088
Канадські долари, CAD		0,9172
Норвезькі крони, NOK	5,9155	
Шведські крони, SEK		0,1524
Швейцарські франки, CHF	0,8890	
Японські єни, JPY		0,0098
Євро, EUR	0,7289	

**Завдання 16.2.** Петров С. О. має 7 300 HUF і планує перевести їх у UAN. Комерційним банком встановлено такі курси: USD/UAN = 11.9300; USD/HUF = 221.7786. Визначте крос-курс HUF/UAN та суму, яку Петров С. О. отримає після обміну валют.

**Завдання 16.3.** Український банк пропонує такі котирування, якщо RUS/USD = 0,0287; USD/CHF = 0,8890. Розрахуйте крос-курс RUS/CHF.

**Завдання 16.4.** Визначте крос-курс шведської крони до норвезької крони SEK/NOK за умови якщо: SEK/USD = 0,1524; NOK/USD = 0,1690.

**Завдання 16.5.** Визначте крос-курс EURO до чеської крони CZK, з огляду на їх курси до гривні, у банку А та банку Б. Вкажіть, який банк пропонує більш вигідні умови конвертації.

Показник		Значення показника
Банк А	EUR/UAN	16,3668
	UAN/CZK	1,6759
Банк Б	EUR/UAN	16,4437
	CZK/UAN	0,5940

*Методичні рекомендації:* Визначення валютних курсів називається котируванням. Повне котирування означає, що встановлюється курс покупця (сторона bid) і продавця (сторона offer). Різниця (маржа) між курсом покупця і курсом продавця для того, хто здійснює котирування, є джерелом прибутку. Розрізняють пряме, зворотне та крос-котирування. У разі прямого котирування зазначають, скільком національним грошовим одиницям дорівнює одиниця (10,100,1000 од.) іноземної валюти; у разі зворотного котирування – навпаки, скільком одиницям іноземної валюти дорівнює одиниця (10,100,1000 од.) національної валюти. Наприклад, пряме котирування можна записати таким чином: USD/UAH = 11,3228 – 11,9352, а зворотне UAH/USD = 0,0837 – 0,0883, тобто при купівлі за 1 гривню дають 8,37 цента, а при продажу – 8,83 цента.

Традиційно курс валют установлюють до четвертого знака після коми десяткового дробу.

Крос-котирування встановлює співвідношення між двома іноземними валютами, що визначають на основі курсу цих валют щодо третьої валюти. На практиці використовують три методи розрахунку крос-курсів:

- з прямим котируванням до долара США (долар є базою котирування для обох валют). Наприклад, потрібно розрахувати крос-курс євро до швейцарського франка EUR/CHF. USD/CHF = 0,8890; USD/EUR = 0,7288. Крос-курс становитиме:

$$EUR/CHF = \frac{USD/CHF}{USD/EUR} = \frac{0,8890}{0,7288} = 1,2198;$$

- з прямим і зворотним котируванням до долара США, якщо долар є базою котирування лише для однієї з валют. У цьому разі для визначення крос-курсу доларові курси валют слід перемножити. Наприклад, треба розрахувати крос-курс GBP/EUR, якщо GBP/USD = 1,6780; USD/EUR = 0,7288. У такому разі

$$GBP/EUR = 1,6780 \cdot 0,7288 = 1,2229;$$

- зі зворотним котируванням до долара США, якщо долар є валютою котирування для обох валют. Для визначення крос-курсу доларові курси необхідно розділити один на другий. Наприклад, треба розрахувати крос-курс AUD/EUR за умови: AUD/USD = 0,9402; EUR/USD = 1,3716. Визначення буде таким:

$$AUD/EUR = \frac{AUD/USD}{EUR/USD} = \frac{0,9402}{1,3716} = 0,6854.$$

### ***Питання для самостійного опрацювання***

1. Міжнародний ринковий механізм перерозподілу фінансових ресурсів і капіталу.
2. Міжнародний неринковий перерозподіл фінансових ресурсів.
3. Механізм здійснення операцій з фінансовими деривативами.
4. Співробітництво України з міжнародними фінансовими інститутами

### ***Теми аналітичних оглядів***

Проаналізувати термін: міжнародні фінанси; міжнародний фінансовий ринок; міжнародні фінансово-кредитні установи (організації); валюта; валютна система; міжнародні розрахунки.

### ***Теми статистичних оглядів***

Здійснити аналіз статистичної інформації (від 5 до 10 років), провести відповідні статистичні розрахунки й обґрунтувати аналітичний висновок щодо тенденції динаміки, складу та структури фінансових показників.

1. Аналіз співробітництва України з міжнародними фінансово-кредитними організаціями.
2. Аналіз показників динаміки та структури іноземних інвестицій в економіку України.

### ***Теми рефератів***

1. Фінансова глобалізація та її вплив на функціонування міжнародного фінансового ринку.
2. Особливості діяльності Міжнародного валютного фонду (групи Світового банку).
3. Діяльність міжнародних фінансових організацій та інститутів в Україні.
4. Становлення та розвиток світового валютного ринку.
5. Розвиток міжнародного ринку кредитних ресурсів.

### ***Контрольні питання***

1. Поясніть, з чим пов'язані виникнення та розвиток міжнародних фінансів.
2. За яким напрямками можуть бути згруповані міжнародні фінансові відносини?
3. Дайте визначення поняття “міжнародні фінанси”.
4. Назвіть суб'єктів міжнародних фінансів.
5. Які функції виконують міжнародні фінанси?

6. Охарактеризуйте внутрішню структуру міжнародних фінансових відносин.
7. Охарактеризуйте сутність і складові світового фінансового ринку.
8. Охарактеризуйте особливості організації та функціонування міжнародного валютного ринку.
9. Чим зумовлена поява міжнародних фінансових інституцій?
10. Дайте визначення та назвіть основні форми міжнародних розрахунків.

### **Термінологічний словник**

**Акредитив** – документ, що засвідчує права особи, на ім'я якої його видано, отримати в кредитній установі зазначену в акредитиві суму.

**Вексель** – цінний папір, що засвідчує безумовне та беззаперечне боргове зобов'язання.

**Група Світового банку** – група з п'яти міжнародних організацій, що надає позики, як правило, бідним країнам. Група Світового банку включає: Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародну асоціацію розвитку, Міжнародну фінансову корпорацію, Багатосторонню агенцію з гарантій інвестицій, Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних спорів.

**Депозитарна розписка** – документ, який випускається іноземною депозитарною установою згідно з законодавством відповідної держави на акції товариства.

**Євроакції** – акції, які емітуються міжнародними фінансово-кредитними інститутами і розміщуються одночасно на різних ринках міжнародними синдикатами за євровалюту.

**Єврооблігація** – облігація, випущена у валюті, яка є іноземною для емітента та розміщується за допомогою міжнародного синдикату андеррайтерів серед закордонних інвесторів, для яких ця валюта також є іноземною.

**Європейський банк реконструкції та розвитку** – міжнародний фінансово-кредитний інститут, який надає допомогу країнам від Центральної Європи до Центральної Азії для проведення ринкових реформ, активного інтегрування економік цих країн у міжнародні господарські зв'язки.

**Інкасо** – форма розрахунків, за якою продавець доручає банку одержати від покупця за посередництвом банку-покупця або іншого банку платіж проти передання документів, що засвідчують відвантаження товару, виконання робіт або надання послуг.

**Міжнародний валютний фонд** – спеціальне агентство Організації Об'єднаних Націй (ООН), засноване 29 державами з метою регулювання валютно-кредитних відносин країн-членів і надання їм допомоги при дефіциті платіжного балансу шляхом надання коротко- та середньострокових кредитів у іноземній валюті.

**ООН** – міжнародна організація, заснована 24 жовтня 1945 року на конференції в Сан-Франциско та на підставі Хартії Об'єднаних Націй, метою діяльності якої є підтримання та зміцнення миру і міжнародної безпеки та розвиток співробітництва між державами світу.

**Операція “своп”** – купівля-продаж двох валют на умовах негайної поставки з фіксованим курсом з одночасною зворотною угодою на певний термін з цими ж валютами.

**Опціон** – різновид строкової угоди, що дає його власнику право купити або продати товар чи фінансовий актив протягом визначеного терміну за обумовленою ціною в обмін на сплату визначеної суми – маржі, премії.

**Ф'ючерсний контракт** – зобов'язання купити або продати визначену кількість фінансових активів або товару за узгодженою ціною на момент укладення контракту на біржі.

**Фінансові деривативи** – фінансові інструменти, ціни та умови яких ґрунтуються на відповідних параметрах інших фінансових інструментів, що є базовими.

**Форвардний контракт** – угода купівлі-продажу товару, фінансового активу з поставкою та розрахунком у майбутньому.

**Чек** – безумовний наказ чекодавця банку-платнику чи іншій кредитній установі оплатити за пред'явленням певну суму чекодержателю чи за його наказом за рахунок наявних у банку (депонованих) коштів чекодавця.

### ***Тестові завдання***

1. Міжнародні фінанси – це:

- 1) сукупність перерозподільних відносин, що виникають у зв'язку з формуванням і використанням на світовому або міжнародному рівнях фондів фінансових ресурсів;
- 2) сукупність економічних відносин з приводу формування та використання фондів грошових коштів міжнародними фінансово-кредитними установами;
- 3) сукупність міжнародних розрахунків між контрагентами різних країн;

- 4) сукупність економічних відносин, пов'язаних з купівлею-продажем фінансових активів на міжнародному фінансовому ринку.
2. Складовими міжнародних фінансів є:
    - 1) міжнародний валютний ринок, міжнародний кредитний ринок, міжнародні розрахунки;
    - 2) міжнародний фінансовий ринок, міжнародні розрахунки, фінанси міжнародних організацій і міжнародних фінансово-кредитних установ;
    - 3) валютна система, валютний курс, валюта;
    - 4) ф'ючерсні контракти, форвардні контракти, операції "своп", опціони.
  3. Об'єктом міжнародних фінансів є:
    - 1) потоки грошових коштів і пов'язані з ними фінансові відносини на світовому ринку;
    - 2) держава, підприємства і громадяни, міжнародні організації та міжнародні фінансово-кредитні інститути;
    - 3) фінансові активи, що обертаються на міжнародному фінансовому ринку;
    - 4) валюта.
  4. Функції міжнародних фінансів:
    - 1) розподільна, контрольна;
    - 2) розподільна, забезпечувальна;
    - 3) розподільна, стимулююча;
    - 4) фінансова, контрольна.
  5. Валюта – це:
    - 1) гроші іноземних держав та інші золотовалютні резерви;
    - 2) грошова одиниця держави, яка обертається як на його внутрішньому ринку, так і поза його межами;
    - 3) офіційні запаси іноземних грошей у центральному банку та фінансових організаціях країн;
    - 4) грошова одиниця країни.
  6. Валютний курс – це:
    - 1) офіційний обмінний курс валюти;
    - 2) можливість вільного обміну валюти на гроші іншої країни;
    - 3) рівновелике співвідношення двох грошових одиниць;
    - 4) форма ціни, яка сплачується в національній грошовій одиниці за одиницю іноземної валюти.

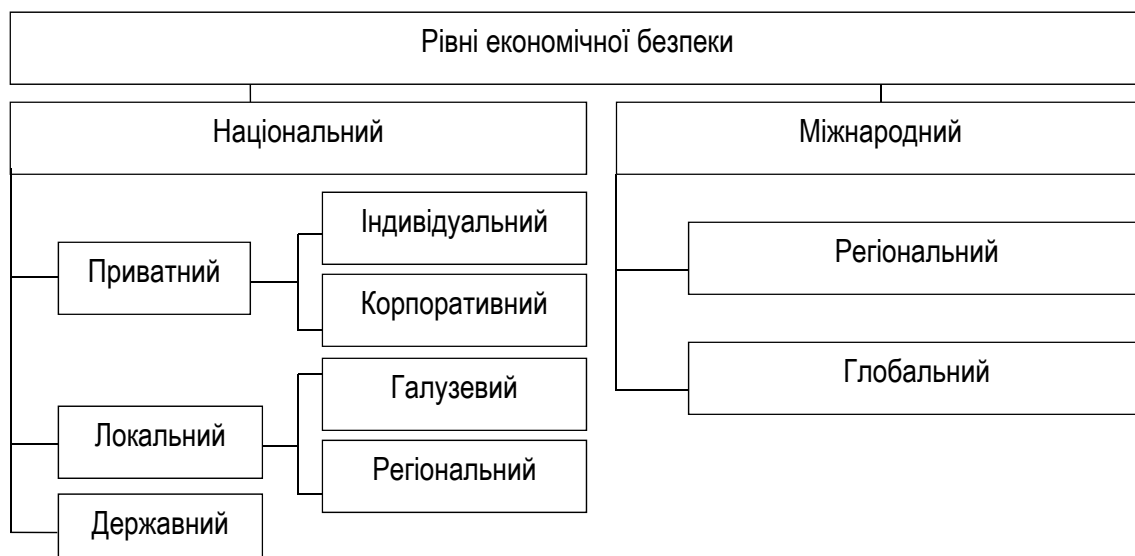


7. Міжнародний ринок титулів – це:
- 1) сукупність економічних відносин між суб'єктами ринку в процесі формування та реалізації попиту і пропозиції фінансових активів;
  - 2) сфера купівлі-продажу цінних паперів, що засвідчують участь інвестора в капіталі підприємства;
  - 3) сукупність економічних відносин між кредитором і позичальником різних країн з приводу залучення тимчасово вільних коштів на умовах поворотності, строковості, платності, цільового використання;
  - 4) сукупність економічних відносин між учасниками міжнародних розрахунків з приводу купівлі-продажу іноземних валют, платіжних документів і розміщення тимчасово вільних валютних коштів.
8. Ф'ючерсний контракт – це:
- 1) зобов'язання купити або продати визначену кількість фінансових активів або товару за узгодженою ціною на момент укладання контракту на біржі;
  - 2) купівля-продаж двох валют на умовах негайної поставки з фіксованим курсом з одночасною зворотною угодою на певний термін з цими ж валютами;
  - 3) різновид строкової угоди, що дає його власнику право купити або продати товар чи фінансовий актив протягом визначеного терміну за обумовленою ціною в обмін на сплату визначеної суми – маржі, премії;
  - 4) угода купівлі-продажу товару, фінансового активу з поставкою та розрахунком у майбутньому.
9. Міжнародний валютний фонд було створено у:
- 1) 1935 р.;
  - 2) 1947 р.;
  - 3) 1957 р.;
  - 4) 1970 р.
10. До регіональних фінансово-кредитних установ належать:
- 1) Міжнародна фінансова корпорація, Міжнародна асоціація розвитку;
  - 2) ООН, ЄС, ЮНЕСКО, Світова організація торгівлі;
  - 3) Європейський банк реконструкції та розвитку, Азіатський банк розвитку;
  - 4) група Світового банку.

## Тема 17. Фінансова безпека держави

Забезпечення національних інтересів та економічної безпеки – найважливіші функції держави, реалізація яких покликана посилювати її позиції в міжнародному співтоваристві. Економічна безпека – фундаментальна основа економічно ефективної держави в цілому, яка відстоює свої національні інтереси і забезпечує свою економічну безпеку як складову частину національної безпеки.

Рівні економічної безпеки наведено на рисунку 17.1



**Рисунок 17.1 – Рівні економічної безпеки**

У сучасних умовах особливу роль відіграє насамперед фінансова безпека держави як базова складова економічної безпеки держави в цілому.

Об'єкти та суб'єкти фінансової безпеки наведені в таблиці 17.1.

Забезпечення фінансової безпеки потребує реалізації відповідних принципів, які поділяються на загальні та специфічні.

До загальних принципів відносять: пріоритет прав і свобод людини, верховенство права, пріоритет мирного розв'язання проблеми, відповідність заходів національним інтересам, розмежування повноважень між різними органами влади, використання механізмів міжнародної колективної безпеки.

До специфічних принципів відносять: забезпечення державного суверенітету, подолання фінансових суперечностей, демократизацію прийняття фінансових рішень, захист прав власності, свободу економічного вибору, забезпечення макрофінансової стабільності, динамічне зростання економіки, фінансову незалежність, забезпечення ефективного розподілу фінансових ресурсів і державний контроль за їх використанням.

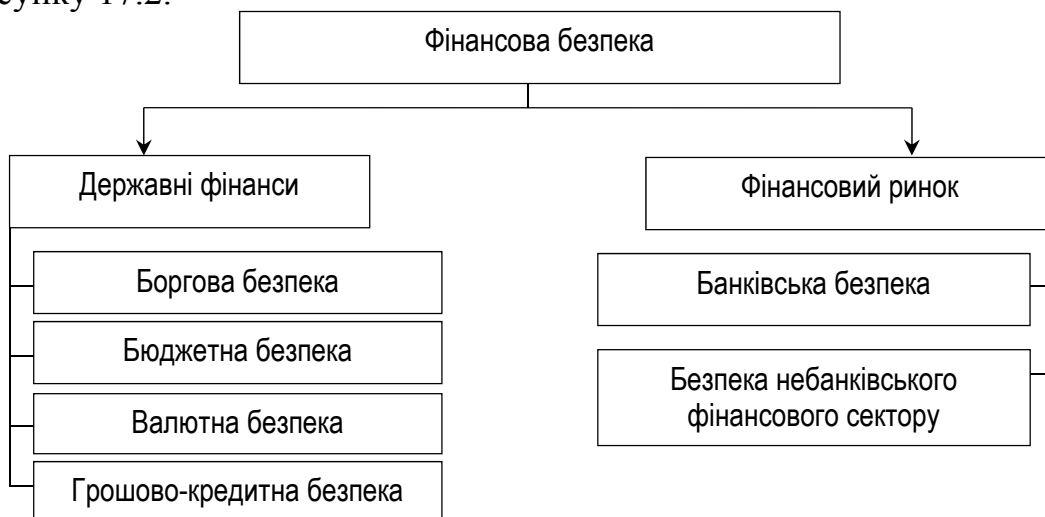
**Таблиця 17.1 – Об’єкти та суб’єкти фінансової безпеки**

Об’єкти	Фінансові інтереси держави, регіону, національної економічної системи, суб’єктів господарювання, домогосподарств, окремих громадян; фінансові ресурси держави, регіону, суб’єктів господарювання, домогосподарств, окремих громадян; фінансова система держави; фінансова політика держави; фінансова політика
Суб’єкти	Окремі громадяни; населення країни; підприємства, організації, установи; галузі та окремі сектори економіки; держави; міждержавні утворення; світові співтовариства

Створення ефективної системи фінансової безпеки передбачає з’ясування та систематизацію загроз, настання яких прямо або опосередковано становить небезпеку фінансовій стабільності в суспільстві.

Загрози фінансовій безпеці України – наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють суттєву небезпеку національним фінансовим інтересам.

Фінансова безпека є складною багаторівневою системою, яку утворюють ряд підсистем. Складові фінансової безпеки наведені на рисунку 17.2.



**Рисунок 17.2 – Складові фінансової безпеки**

Національні фінансові інтереси – життєво важливі економічні та фінансові цінності української держави як носія суверенітету, визначальні фінансові потреби народу та держави, реалізація яких гарантує фінансову незалежність і прогресивний розвиток України.

Внутрішні та зовнішні загрози фінансовій безпеці узагальнені в таблиці 17.2.

**Таблиця 17.2 – Внутрішні та зовнішні загрози фінансовій безпеці**

Джерело загроз	Сутність загроз
Внутрішні	Неефективне регулювання фінансової сфери; недостатній рівень золотовалютних резервів; зниження інвестиційної та інноваційної активності; неефективність податкової системи та масове ухилення від сплати податків; низький рівень бюджетної дисципліни та бюджетний дефіцит; значні розміри державного та гарантованого державою боргу; нерозвиненість фінансового та страхового ринків; критичний стан ринку державних цінних паперів; нерозвиненість фондового ринку; низький рівень капіталізації банківської системи
Зовнішні	Невідповідне зовнішньоторговельне сальдо; втручання міжнародних фінансових організацій у національну фінансово-кредитну сферу; фінансова залежність національної економіки від зовнішніх джерел; нераціональне використання зарубіжних кредитів; зростання зовнішнього боргу; активна участь іноземного капіталу у тішовій економіці

Стан фінансової безпеки в країні визначається на основі розрахунку індикаторів фінансової безпеки. Обґрунтована система індикаторів дає змогу оперативно здійснювати аналіз фінансової безпеки різних об'єктів, попереджувати розвиток негативних тенденцій, вносити необхідні корективи як у повсякденну діяльність, так і на перспективу, прогнозувати розвиток подій.

Відповідно до методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених наказом № 1277 від 29 жовтня 2013 року, усі показники оцінки рівня фінансової безпеки поділено на групи, наведені в таблиці 17.3.

Створення ефективної системи забезпечення фінансової безпеки держави передбачає вирішення проблем, які стосуються визначення пріоритетів національних інтересів у фінансовій сфері, виявлення загроз та вжиття заходів щодо їх попередження.

**Таблиця 17.3 – Індикатори фінансової безпеки**

Показник	Розрахунок
<i>Банківська безпека</i>	
Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, %	Прострочена заборгованість за кредитами, млн гривень / кредити надані, млн гривень x 100
Співвідношення банківських кредитів і депозитів в іноземній валюті, %	Кредити, надані резидентам, млн гривень / депозити, залучені депозитними корпораціями від резидентів, млн гривень x 100
Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	–
Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів і депозитів, разів	(Кредити, надані резидентам строком від 1 до 5 років, млн гривень + кредити, надані резидентам строком понад 5 років, млн гривень) / (депозити, залучені від резидентів строком від 1 до 5 років, млн гривень + депозити, залучені від резидентів строком понад 5 років, млн гривень)
Рентабельність активів, %	–
Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, %	–
Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, %	Обсяг активів п'яти найбільших банків за розмірами активів, млн гривень / активи банків, усього, млн гривень
<i>Безпека небанківського фінансового ринку</i>	
Рівень проникнення страхування (страхові премії до ВВП), %	Валові страхові премії, млн гривень / ВВП, млн гривень x 100
Рівень капіталізації лістингових компаній, відсотків ВВП	–
Частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій (крім страхування життя), %	Обсяг надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній (крім страхування життя), млн гривень / загальний обсяг надходжень страхових премій, млн гривень

Продовження таблиці 17.3

Показник	Розрахунок
<i>Боргова безпека</i>	
Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, %	Обсяг державного та гарантованого боргу, млн гривень / ВВП, млн гривень x 100
Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, %	Обсяг валового зовнішнього боргу, млн доларів США x середній курс гривні до долара США / ВВП, млн гривень x 100
Середньозважена дохідність облігацій внутрішньої державної позики (далі – ОВДП) на первинному ринку, %	–
Індекс EMBI (Emerging Markets Bond Index) + Україна	–
Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу, %	Обсяг офіційних резервних активів, млн доларів США / обсяг валового зовнішнього боргу, млн доларів США x 100
<i>Бюджетна безпека</i>	
Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, %	Дефіцит державного бюджету, млн гривень / ВВП, млн гривень x 100
Дефіцит/профіцит бюджетних і позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, % до ВВП	(Дефіцит сектору загальнодержавного управління, млн гривень – дефіцит зведеного бюджету, млн гривень) / ВВП x 100
Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	Доходи зведеного бюджету, млн гривень / ВВП, млн гривень x 100
Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, %	(Обслуговування державного боргу, млн гривень + погашення державного боргу, млн гривень) / доходи державного бюджету, млн гривень x 100
<i>Валютна безпека</i>	
Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, середній за період	Офіційний курс національної грошової одиниці до долара США у поточному періоді, середній за період / офіційний курс національної грошової одиниці до долара США у відповідному періоді попереднього року, середній за період
Різниця між форвардним і офіційним курсом гривні, гривень	Офіційний курс національної грошової одиниці до долара США станом на кінець періоду – форвардний курс національної грошової одиниці до долара США станом на кінець періоду
Валові міжнародні резерви України, місяців імпорту	–

Продовження таблиці 17.3

Показник	Розрахунок
Частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, %	Кредити, надані резидентам у іноземній валюті, млн гривень / кредити, надані резидентам, млн гривень x 100
Сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти, млрд доларів США	Обсяг валюти, проданої населенню, млрд доларів США – обсяг валюти, купленої банками в населення, млрд доларів США
Рівень доларизації грошової маси, %	(Переказні депозити в іноземній валюті, млн гривень + інші депозити в іноземній валюті, млн гривень + цінні папери, крім акцій в іноземній валюті, млн гривень) / грошова маса (М3) x 100
<i>Грошово-кредитна безпека</i>	
Питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси (M0/M3), %	Готівкові кошти в обігу поза депозитними корпораціями (M0), млн гривень / грошовий агрегат M3 (грошова маса), млн гривень x 100
Різниця між процентними ставками за кредитами, наданими депозитними корпораціями у звітному періоді, та процентними ставками за депозитами, залученими депозитними установами (крім Національного банку), відсоткових пунктів	Процентні ставки за кредитами, наданими резидентам, відсотків – процентні ставки за депозитами, залученими депозитними корпораціями від резидентів, відсотків
Рівень середньозваженої процентної ставки за кредитами, наданими депозитними корпораціями (крім Національного банку) в національній валюті, відносно індексу споживчих цін, відсоткових пунктів	Середньозважена процентна ставка за кредитами, наданими депозитними корпораціями (крім Національного банку) в національній валюті, відсотки – індекс споживчих цін (до відповідного періоду попереднього року)
Частка споживчих кредитів, наданих домогосподарствам, у загальній структурі кредитів, наданих резидентам, %	Споживчі кредити, надані домогосподарствам / кредити, надані резидентам x 100
Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів (скорегований на курсову різницю), %	Кредити, надані в іноземній валюті на термін понад 5 років / офіційний курс національної грошової одиниці до долара США у поточному періоді, середній за період / офіційний курс національної грошової одиниці до долара США у відповідному періоді попереднього року, середній за період + кредити, надані в національній валюті / кредити, надані резидентам x 100
Загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни, млрд доларів США	–

## **Семінарське заняття**

*Мета:* формування об'єктивного розуміння ролі та місця фінансової безпеки в системі економічної безпеки держави, набуття практичних навичок щодо розрахунку показників фінансової безпеки України.

### **Питання до семінарського заняття.**

1. Економічна безпека як багаторівнева система: поняття та складові елементи.
2. Фінансова безпека: сутність і місце в системі економічної безпеки.
3. Складові фінансової безпеки та їх характеристика.
4. Напрямки забезпечення фінансової безпеки країни.

### **Завдання**

**Завдання 17.1.** На основі статистичних даних і методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених наказом № 1277 від 29 жовтня 2013 року, розрахувати індикатори фінансової безпеки України за останні 3 роки. Дані розрахунків узагальнити в таблицю.

**Завдання 17.2.** На основі розрахунків, проведених у завданні 1, здійснити аналіз динаміки індикаторів фінансової безпеки України, визначити фактори, що вплинули на зміну показників та обґрунтувати шляхи підвищення рівня фінансової безпеки в Україні.

**Завдання 17.3.** На основі статистичної інформації щодо функціонування реального сектору економіки, державних фінансів, грошово-кредитного ринку, стану платіжного балансу України та динаміки обмінного курсу за останні 5 років ідентифікувати ризики та загрози фінансовій безпеці держави й обґрунтувати механізми їх подолання.

### **Питання для самостійного опрацювання**

1. Залежність фінансової безпеки держави від інтеграційних і глобалізаційних процесів у світовій економіці.
2. Основні напрями впливу державного боргу на фінансову безпеку держави.
3. Інфляційні процеси, стабільність валютного курсу та золотовалютні резерви в контексті фінансової безпеки держави.
4. Зв'язок стану фінансового ринку з фінансовою безпекою держави.
5. Пріоритети національних інтересів України у фінансовій сфері.

### **Теми аналітичних оглядів**

Проаналізувати термін: фінансова безпека; бюджетна (грошово-кредитна, боргова, безпека страхового і фондового ринків) безпека.



## **Теми рефератів**

1. Фінансова безпека України: проблеми та перспективи.
2. Механізм забезпечення фінансової безпеки.
3. Фінансова безпека території: сутність, складові, принципи забезпечення.
4. Фінансово-економічна криза та її вплив на фінансову безпеку.

## **Контрольні питання**

1. Дайте визначення поняття “економічна безпека держави”.
2. Назвіть нормативно-правову базу, що регламентує питання економічної безпеки.
3. Охарактеризуйте рівні економічної безпеки.
4. Розкрийте економічну сутність поняття “фінансова безпека”.
5. Назвіть об’єкт і суб’єкт фінансової безпеки.
6. Охарактеризуйте складові фінансової безпеки.
7. Дайте визначення поняття “національні економічні інтереси”.
8. Охарактеризуйте внутрішні та зовнішні загрози у фінансовій сфері.
9. Назвіть індикатори фінансової безпеки та порядок їх розрахунку.
10. Визначте пріоритети національних інтересів України у фінансовій сфері.

## **Термінологічний словник**

**Банківська безпека** – рівень фінансової стійкості банківських установ країни, що дає змогу забезпечити ефективність функціонування банківської системи країни та захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників незалежно від умов її функціонування.

**Безпека небанківського фінансового сектору** – рівень розвитку фондового та страхового ринків, що дає змогу повною мірою задовольняти потреби суспільства в зазначених фінансових інструментах і послугах.

**Боргова безпека** – відповідний рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для задоволення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує суверенітету держави та її фінансовій системі.

**Бюджетна безпека** – стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що надає можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції.

**Валютна безпека** – стан курсоутворення, який характеризується високою довірою суспільства до національної грошової одиниці, її стійкістю, створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняної економіки, залучення в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, а також максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках.

**Грошово-кредитна безпека** – стан грошово-кредитної системи, що забезпечує всіх суб'єктів національної економіки якісними та доступними кредитними ресурсами в обсягах і на умовах, сприятливих для досягнення економічного зростання національної економіки.

**Індикатори економічної безпеки** – реальні статистичні показники розвитку економіки країни, які найбільш повно характеризують явища і тенденції в економічній сфері.

**Інфляція** – тривале зростання загального рівня цін, що, відповідно, є свідченням зниження купівельної спроможності грошей.

**Порогові/граничні значення індикаторів економічної безпеки** – кількісні величини, порушення яких викликає несприятливі тенденції та загрозові процеси в економіці.

**Фінансова безпека** – стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків і дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни.

### ***Тестові завдання***

1. Економічна безпека – це:

- 1) стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків і дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни;
- 2) рівень фінансової стійкості банківських установ країни, що дає змогу забезпечити ефективність функціонування банківської системи країни та захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників незалежно від умов її функціонування;
- 3) стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що надає можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції;
- 4) стан грошово-кредитної системи, що забезпечує всіх суб'єктів національної економіки якісними та доступними кредитними ресурсами в обсягах і на умовах, сприятливих для досягнення економічного зростання національної економіки.

2. Рівнями економічної безпеки є:
  - 1) міжнародний, національний;
  - 2) локальний, державний, регіональний;
  - 3) індивідуальний, глобальний;
  - 4) усі відповіді правильні.
3. Складовими фінансової безпеки є:
  - 1) бюджетна, інвестиційна, продовольча, грошово-кредитна;
  - 2) фінансова безпека банківського та небанківського секторів;
  - 3) боргова, бюджетна, валютна, грошово-кредитна, банківська, безпека небанківського фінансового сектору;
  - 4) боргова, бюджетна, валютна, податкова, виробнича, продовольча.
4. Суб'єктами фінансової безпеки є:
  - 1) окремі громадяни, населення країни, підприємства, організації, установи, галузі та окремі сектори економіки, держава, міждержавні утворення, світові співтовариства;
  - 2) фінансові інтереси держави, регіону, національної економічної системи, суб'єктів господарювання, домогосподарств, окремих громадян, фінансові ресурси держави, регіону, суб'єктів господарювання, домогосподарств, окремих громадян; фінансова система держави, фінансова політика держави, фінансова політика;
  - 3) Президент України, Верховна Рада України, місцеві органи влади;
  - 4) Кабінет Міністрів України, Державна фіскальна служба України, Державна фінансова інспекція України.
5. Об'єктами фінансової безпеки є:
  - 1) фінансові інтереси держави, регіону, національної економічної системи, суб'єктів господарювання, домогосподарств, окремих громадян, фінансові ресурси держави, регіону, суб'єктів господарювання, домогосподарств, окремих громадян; фінансова система держави, фінансова політика держави, фінансова політика;
  - 2) національні економічні інтереси;
  - 3) окремі громадяни, населення країни, підприємства, організації, установи, галузі та окремі сектори економіки, держава, міждержавні утворення, світові співтовариства;
  - 4) фінансова криза.
6. Індикатори фінансової безпеки – це:
  - 1) показники розвитку банківського та небанківського секторів економіки;
  - 2) реальні статистичні показники розвитку економіки країни, які найбільш повно характеризують явища і тенденції в економічній сфері;

- 3) кількісні величини, порушення яких викликає несприятливі тенденції та загрозливі процеси в економіці;
  - 4) показники, що характеризують рівень розвитку фінансової системи України, її сфер і ланок.
7. Загальними принципами забезпечення фінансової безпеки є:
- 1) демократизму, довіри, суброгації, ідентифікації загроз, рівності;
  - 2) пріоритет прав і свобод людини, верховенство права, відповідність заходів національним інтересам;
  - 3) фіскальної достатності, економічної ефективності, соціальної справедливості, гнучкості, стабільності;
  - 5) правильні відповіді 2), 3).
8. Специфічними принципами забезпечення фінансової безпеки є:
- 1) забезпечення державного суверенітету, подолання фінансових суперечностей, демократизація прийняття фінансових рішень, захист прав власності, свобода економічного вибору;
  - 2) забезпечення макрофінансової стабільності, динамічне зростання економіки, фінансова незалежність, забезпечення ефективного розподілу фінансових ресурсів і державний контроль за їх використанням;
  - 3) економічної обґрунтованості, стабільності, достатності, рівномірності;
  - 4) правильні відповіді 1), 2).
9. Безпека небанківського фінансового сектору – це:
- 1) рівень розвитку фондового та страхового ринків, що дає змогу повною мірою задовольняти потреби суспільства в зазначених фінансових інструментах і послугах;
  - 2) стан грошово-кредитної системи, що забезпечує всіх суб'єктів національної економіки якісними та доступними кредитними ресурсами в обсягах і на умовах, сприятливих для досягнення економічного зростання національної економіки;
  - 3) стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що надає можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції;
  - 4) стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни.
10. Внутрішніми загрозами фінансовій безпеці є:
- 1) фінансова залежність національної економіки від зовнішніх джерел;

- 2) нераціональне використання зарубіжних кредитів, низький рівень бюджетної дисципліни та бюджетний дефіцит;
- 3) невідповідне зовнішньоторговельне сальдо, нерозвиненість фінансового та страхового ринків;
- 4) недостатній рівень золотовалютних резервів, значні розміри державного та гарантованого державою боргу.

## **Тема 18. Фінанси країн з розвинутою ринковою економікою**

Структура фінансових систем розвинених країн світу обумовлена специфікою державного устрою, розвитком економіки, демографічною та соціальною структурою населення, а також національними традиціями країни.

На сьогодні у світі за рівнем перерозподілу ВВП через бюджет розрізняють такі моделі ринкової економіки (табл. 18.1).

**Таблиця 18.1 – Моделі ринкової економіки**

Модель	Рівень перерозподіл у ВВП, %	Характеристика моделі
Американська	25–30	<ul style="list-style-type: none"> <li>– абсолютна перевага приватної власності;</li> <li>– законодавче забезпечення максимальної свободи суб'єктів ринку;</li> <li>– незначний рівень бюджетної централізації;</li> <li>– незначна частка державних інвестицій і виплат із соціального забезпечення в структурі державних витрат</li> </ul>
Соціальна	35–45	<ul style="list-style-type: none"> <li>– значна частка державної власності переважно в соціальній сфері;</li> <li>– помірний рівень централізації ВВП у бюджеті;</li> <li>– розвинута система соціальної підтримки населення при провідній ролі в ній держави</li> </ul>
Соціал-демократична	50–60	<ul style="list-style-type: none"> <li>– значна роль державного сектору;</li> <li>– високий рівень державного фінансування соціальної сфери;</li> <li>– державна соціальна політика містить у собі інструменти, що мінімізують рівень безробіття та диференціацію населення на рівні доходів</li> </ul>
Ієрархічний корпоративізм	Понад 60	<ul style="list-style-type: none"> <li>– рекомендаційний (індикативний) тип планування;</li> <li>– координація та співробітництво між урядом і бізнесом;</li> <li>– збереження національних традицій при перенесенні зарубіжного досвіду;</li> <li>– незначна частка державної власності в економіці</li> </ul>

Однією з провідних країн світу за масштабами промислового виробництва, обсягом імпорту, експорту та рівнем економічного розвитку є США. Фінансовій системі США притаманний високий рівень автономності, при якому кожен із рівнів державного управління самостійно проводить податкову та бюджетну політику. Склад фінансової системи США наведено на рисунку 18.1.

Основним джерелом наповнення бюджетів різних рівнів є податкові надходження. У доходах федерального бюджету переважають прямі податки, у доходах штатів – непрямі, а в доходах місцевих органів влади – майнові податки.

Пріоритети в бюджетних видатках визначаються правлячою партією: демократи надають перевагу соціальним видаткам, республіканці – економічним.



**Рисунок 18.1 – Склад фінансової системи  
Сполучених Штатів Америки**

Однією з форм фінансових зв'язків між центральним урядом і місцевими органами влади є міжбюджетне вирівнювання, що подане системою бюджетних грантів (рис. 18.2).



**Рисунок 18.2 – Види та характеристика трансфертів, що виділяються з федерального бюджету бюджетам нижчого рівня у США**

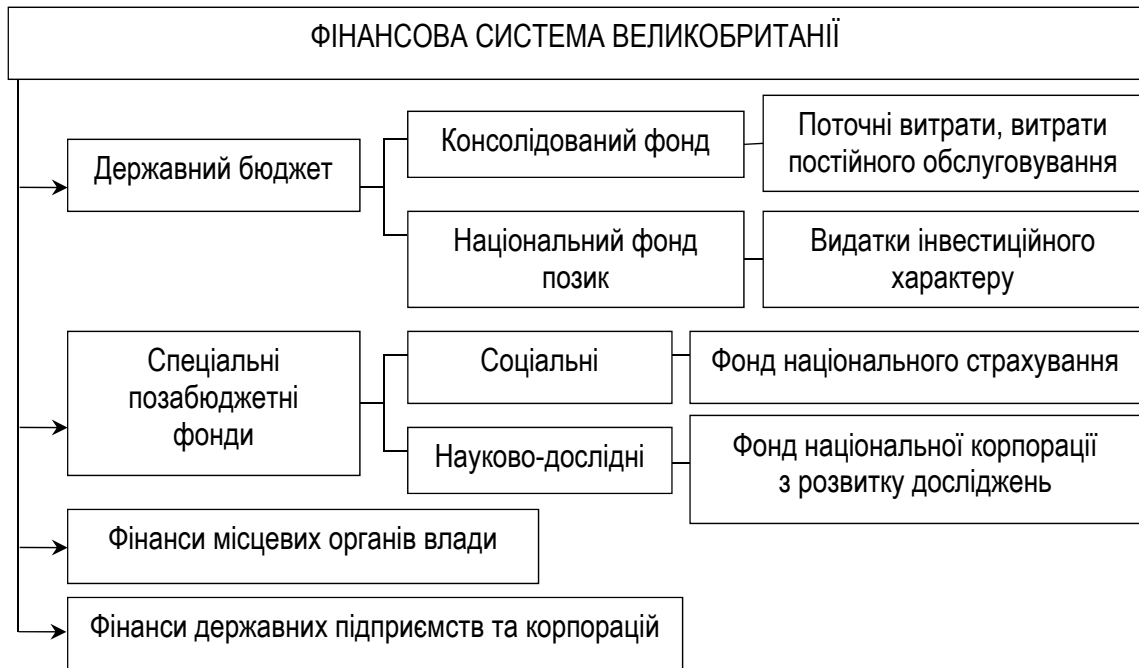
У США залежно від цілей використання виділяють такі спеціальні фонди: соціальні (Фонд страхування по старості, інвалідності та на випадок втрати годувальника; Фонд страхування державних службовців; Фонд допомоги нужденним); економічні (Фонд реконструктивної фінансової корпорації, Фонд перебудови і розвитку економіки); кредитні (Фонд адміністрації фермерського кредиту, Фонд експортно-імпортного банку); науково-дослідні (Національний науковий фонд, Науковий фонд бюро стандартів).

Державний сектор у США є незначним і присутній у науці, освіті, охороні здоров'я, енергетиці, транспорті, пошті, сфері послуг.

Великобританія – об'єднане королівство, до складу якого входять Англія, Шотландія, Уельс, провінція Північна Ірландія, самоврядні території о. Мен, Норманські острови. Фінансова система Великобританії складається і: бюджету центрального уряду (державний бюджет); спеціальних позабюджетних фондів; фінансів місцевих органів влади; фінансів державних підприємств і корпорацій. Склад фінансової системи Великобританії наведено на рисунку 18.3.

Головною складовою фінансової системи Великобританії є державний бюджет. Структуру доходів і витрат бюджету Великобританії наведено в таблиці 18.2.

Серед спеціальних позабюджетних фондів важливе значення мають науково-дослідні фонди, за рахунок коштів яких здійснюються капітальні вкладення приватних підприємств, що займаються науковою розробкою проблем і впровадженням її результатів у виробництво. Основою місцевих фінансів є бюджети графств і округів, джерелами формування яких є податкові надходження (податок на житло, податок на рухоме майно); неподаткові надходження, місцеві заборги та субсидії центрального уряду. Державний сектор Великобританії охоплює незначну частку підприємств, зосереджених у пріоритетних для країни галузях.



**Рисунок 18.3 – Склад фінансової системи Великобританії**

**Таблиця 18.2 – Склад і структура доходів та видатків Державного бюджету Великобританії**

Доходи	%	Витрати	%
Прибутковий податок	25–30	Військові асигнування	23
Податок на прибуток корпорацій	11	Витрати на вирівнювання економіки	7
Податок на реєстрацію автомобілів	15	Допомога місцевим органам влади	16
Податок на додану вартість	15	Соціальний захист	43
Податок на соціальне страхування	20	Утримання державного апарату	3
Неподаткові надходження від державних підприємств	7	Внески в бюджет ЄС	2
Інші доходи	4–6	Інші витрати	6

За рівнем економічного розвитку, величиною економічного потенціалу, часткою у світовому виробництві, ступенем участі у світовому господарстві Федеративна Республіка Німеччини належить до найбільш високорозвинутих держав світу.

Склад державних фінансів ФРН наведено на рисунку 18.4.





**Рисунок 18.4 – Склад державних фінансів Федеративної Республіки Німеччини**

У ФРН формується зведений (консолідований) бюджет, що містить у собі доходи та видатки бюджетів трьох рівнів: федерації, земель, громад за мінусом міжбюджетних трансфертів.

Структура консолідованого бюджету наведена в таблиці 18.3.

**Таблиця 18.3 – Структура доходів і витрат консолідованого бюджету ФРН**

Доходи	%	Витрати	%
Податкові надходження	80	Витрати на соціальні цілі	47
Прибутковий податок з громадян	27,4	Витрати на втручання в економіку	20
Податок на прибуток підприємств	20,6	Допомога місцевим органам влади	15
Промисловий	18,8	Військові асигнування	10
Податки на споживання	17,0	Витрати на утримання державного апарату	5
Акцизи	9,4	Внески в бюджети європейських країн	2
Інші податки	6,8	Інші витрати	1
Неподаткові надходження	20		

До спеціальних урядових фондів у Німеччині належать: фонди соціального страхування; Фонд німецької єдності; Фонд розвитку європейської економіки.

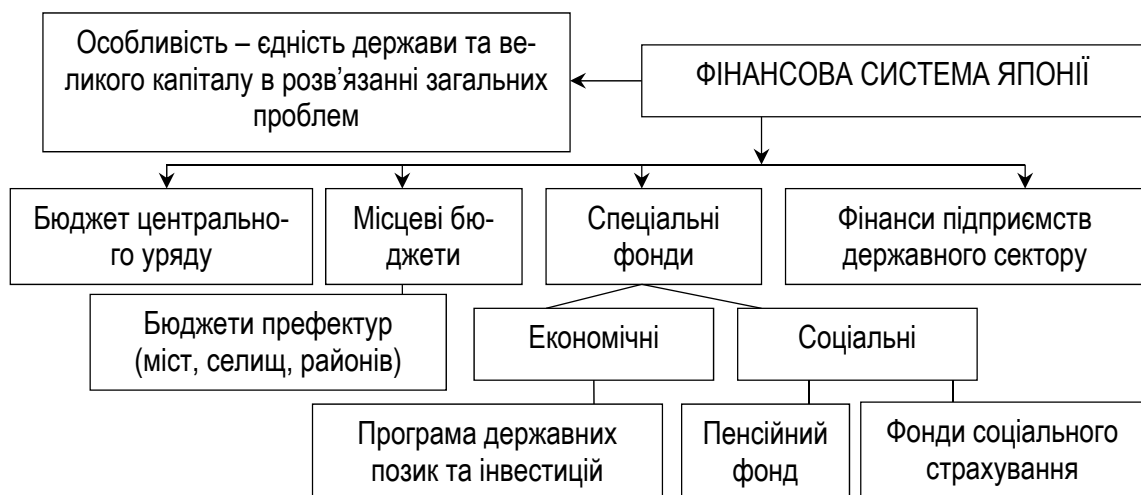
Фінанси земель і громад Німеччини посідають важливе місце у фінансовій системі країни. Джерела формування місцевих бюджетів наведені в таблиці 18.4.

**Таблиця 18.4 – Джерела формування місцевих бюджетів у ФРН**

Джерела доходів	Склад доходів
Власні податкові надходження	Податок на майно; податок на спадщину; податок при купівлі землі; податок на проведення лотерей; податок на утримання казино
Власні неподаткові надходження	Доходи від послуг комунального господарства; орендна плата за використання муніципальної власності; доходи від участі в капіталі; надходження від адміністративних санкцій; доходи від місцевих позик
Кошти, отримані за рахунок фінансового вирівнювання	Загальні дотації – для підвищення доходів громад; цільові дотації – для фінансування цільових програм

Державний сектор Німеччини охоплює об'єкти транспортної інфраструктури, швидкісні автодороги.

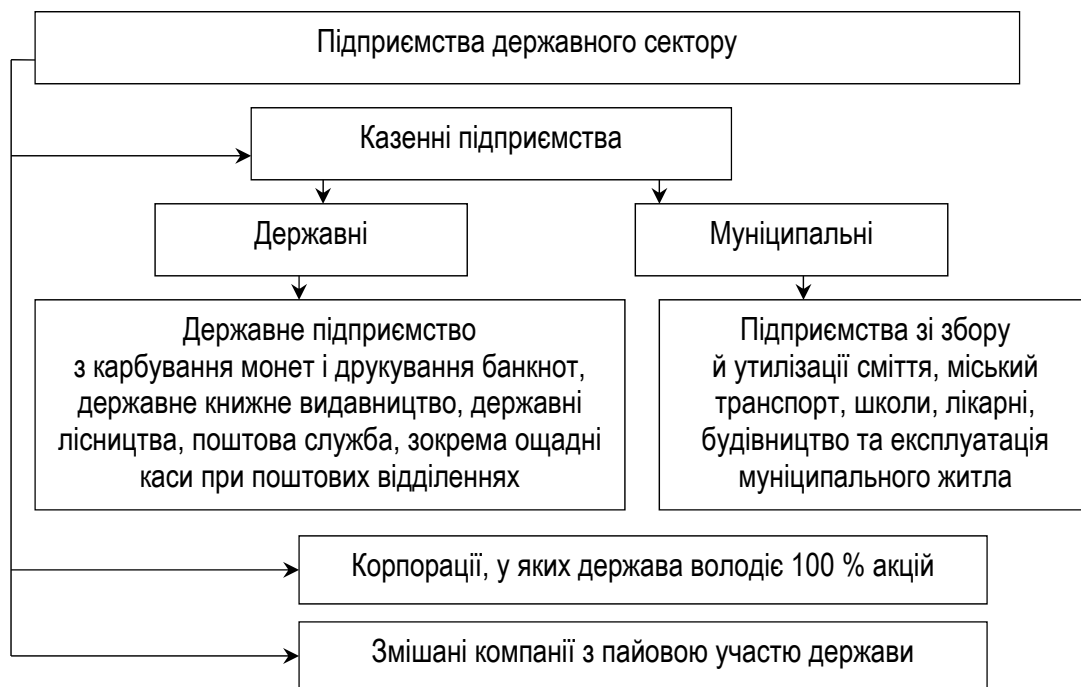
Японія – це високорозвинена країна технологічного прогресу та інновацій. Фінансова система Японії складається з бюджету центрального уряду, місцевих бюджетів, спеціальних фондів, фінансів підприємств державного сектору (рис. 18.5).



**Рисунок 18.5 – Склад фінансової системи Японії**

Особливістю державних фінансів Японії є те, що державні витрати фінансуються за рахунок коштів бюджету та Програми державних позик та інвестицій, основними джерелами формування якої є: кошти пенсійних фондів; системи поштового страхування життя; гарантовані урядом зобов'язання та позики; спеціальні рахунки промислового інвестування. Програму розробляє уряд паралельно з поточним бюджетом.

Підприємства державного сектору економіки подані переважно казенними підприємствами (рис. 18.6).



**Рисунок 18.6 – Підприємства державного сектору в Японії**

Сучасні проблеми японської фінансової системи проявляються в надмірно жорсткій монетарній політиці, державному контролі та закритості економіки для іноземних студентів.

### **Контрольні питання**

1. Назвіть і охарактеризуйте основні ланки фінансових систем розвинутих країн світу.
2. Охарактеризуйте моделі ринкової економіки, що існують у світі. Визначте їх переваги та недоліки.
3. Назвіть склад і охарактеризуйте фінансову систему США.
4. Які види трансфертів, що надаються з федерального бюджету США, Ви знаєте?
5. Наведіть характеристику фінансової системи Великобританії.
6. Охарактеризуйте систему доходів і витрат державного бюджету Великобританії.

7. Охарактеризуйте склад державних фінансів ФРН.
8. Наведіть характеристику фінансової системи Японії. Назвіть, у чому полягає її специфіка.
9. Назвіть джерела формування та напрямки використання Програми державних позик та інвестицій.

### **Семінарське заняття**

*Мета:* засвоєння та поглиблення теоретичних знань щодо особливостей організації фінансів країн з розвинутою ринковою економікою.

### **Питання до семінарських занять**

1. Загальна характеристика фінансових систем зарубіжних країн.
2. Характеристика окремих ланок фінансових систем у країнах з розвинутою ринковою економікою.
3. Основні аспекти функціонування фінансової системи США.
4. Особливості функціонування фінансової системи Японії.
5. Основні положення структури фінансової системи Великобританії.

### **Практичне заняття**

*Мета:* набуття практичних навичок щодо розрахунку складу та структури доходів і витрат штату Техас.

### **Завдання**

**Завдання 18.1.** На основі даних таблиці 18.5 провести аналіз складу та структури доходів штату Техас. Зробити висновки.

**Таблиця 18.5 – Склад доходів штату Техас за період 2012–2013 рр., тис. дол. США**

Вид доходів	2012	2013
Податкові надходження	44 079 119	4 778 106
Федеральний дохід	32 922 040	32 530 326
Ліцензії, штрафи та пені	7 595 067	7 919 649
Процентний та інвестиційний доходи	1 098 905	1 182 874
Надходження від лотерей	1 830 916	1 893 285
Продаж товарів і послуг	362 749	225 926
Надходження від улагодження претензій	559 832	609 691
Земельні доходи	1 372 264	1 325 665
Відрахування співробітникам	126	87
Інші доходи	4 820 035	5 567 563
Усього доходів	94 641 053	99 036 382

**Завдання 18.2.** На основі даних таблиці 18.6 провести аналіз складу та структури видатків штату Техас. Зробити висновки.

**Таблиця 18.6 – Склад видатків штату Техас за період 2014–2015 рр., тис. дол. США**

Вид видатків	2014	2015
Загальне управління	2 567 942	2 195 242
Охорона здоров'я	36 298 134	37 606 803
Освіта	36 549 265	37 573 793
Судова система	374 311	353 599
Охорона порядку	5 820 274	5 765 837
Природні ресурси	2 547 933	5 765 837
Економічний розвиток	13 056 614	11 949 891
Органи регулювання	397 499	387 373
Загальні положення	422 745	529 346
Законодавчі органи влади	172 301	186 019
Усього витрат	98 207 017	98 744 256

### **Питання для самостійного опрацювання**

1. Напрями бюджетної політики США на сучасному етапі.
2. Основні проблеми державних фінансів США в сучасних умовах.
3. Склад, структура та динаміка державного боргу Японії.
4. Склад доходів і витрат місцевих бюджетів у Японії.
5. Охарактеризуйте специфіку взаємовідносин Великобританії та Європейського Союзу.

### **Темі аналітичних оглядів**

Проаналізувати термін: розвинуті країни світу; фінанси розвинутих країн.

### **Темі статистичних оглядів**

1. Обсяги перерозподілу ВВП через бюджет у розвинених країнах.
2. Бюджетний дефіцит і державний борг у розвинених країнах світу.
3. Рівень податкового навантаження в розвинених країнах світу.

### **Темі рефератів**

1. Офшорні зони у структурі світової фінансової системи як засіб ухилення від податків.
2. Характеристика фінансової системи провідної країни світу (за вибором студента).

3. Зарубіжний досвід управління державним боргом.
4. Фінансування місцевого самоврядування: зарубіжний досвід і можливості його застосування в Україні.

### **Термінологічний словник**

**Розвинені країни** – країни з найбільшим розвитком економіки, що характеризується високою часткою ВВП на душу населення і максимальним індексом розвитку людського потенціалу.

**Корпорація** – форма організації бізнесу, за якою товариство є юридичною особою, а його власники мають обмежену відповідальність. Корпорація за законом повністю відокремлена від її власників, що означає, що корпорація відповідає за сплату боргів, а не її власники.

**Модель ринкової економіки** – система господарювання, що склалася у конкретній країні.

**Програма державних позик та інвестицій у Японії** – державна програма фінансування економічних проектів із залученням позабюджетних коштів.

### **Тестові завдання**

1. На сьогодні за статистикою ООН нараховується країн з розвинутою ринковою економікою близько:
  - 1) 30;
  - 2) 60;
  - 3) 20;
  - 4) 15.
2. Скільки країн входить до складу Організації економічної співпраці і розвитку:
  - 1) 19;
  - 2) 29;
  - 3) 34;
  - 4) 40?
3. Яка зміна в структурі прибуткових податків відбулась у розвинутих країнах:
  - 1) зменшення прибуткового податку з фізичних осіб і збільшення прибуткового податку з юридичних осіб;
  - 2) збільшення прибуткового податку з фізичних осіб і зменшення податку на прибуток корпорацій;
  - 3) збільшення рівнів обох податків;
  - 4) зменшення рівнів обох податків?
4. Розмістіть економічні моделі у порядку зростання державного втручання в економіку:
  - 1) американська, західноєвропейська, скандинавська, японська;

- 2) японська, скандинавська, західноєвропейська, американська;
  - 3) західноєвропейська, американська, японська скандинавська;
  - 4) Усі моделі мають однаковий рівень централізації ВВП.
5. У структурі доходів бюджетів штатів найбільшу питому вагу мають:
- 1) податок на доходи фізичних осіб;
  - 2) податок на доходи юридичних осіб;
  - 3) майнові податки;
  - 4) непрямі податки.
6. Фінансова система США характеризується:
- 1) ієрархічним характером фінансових відносин між складовими фінансової системи;
  - 2) відсутністю єдності кожного штату; автономністю в складанні бюджету;
  - 3) залежністю державного бюджету від бюджетів місцевих органів влади;
  - 4) усі відповіді правильні.
7. У структурі доходів місцевих бюджетів США найбільшу питому вагу мають:
- 1) податок на доходи фізичних осіб;
  - 2) податок на прибуток;
  - 3) майнові податки;
  - 4) ПДВ.
8. До складу фінансової системи Великобританії не входять:
- 1) спеціальні позабюджетні фонди;
  - 2) фінанси місцевих органів влади;
  - 3) фінанси федеральної залізниці та пошти;
  - 4) фінанси підприємств.
9. Згідно з Конституцією розмір військових видатків у Японії не повинен перевищувати:
- 1) 1 % ВВП;
  - 2) 1,1 % ВВП;
  - 3) 0,1 % ВВП;
  - 4) 11 % ВВП.
10. Як називається державна система фінансування економічних проєктів із залученням позабюджетних коштів у Японії:
- 1) бюджет розвитку;
  - 2) програма позик;
  - 3) програма інвестицій;
  - 4) програми державних позик та інвестицій.

## Тема 19. Фінанси Європейського Союзу

Європейський Союз на сьогодні є одним із провідних економічних центрів сучасного світу, що впливають на розвиток економічних відносин як на регіональному, так і на глобальному рівнях.

Процес економічної та фінансової інтеграції починався з формування зони вільної торгівлі між країнами, потім спільного ринку, а на сучасному етапі ЄС передбачає політичний, економічний і валютний союз (табл. 19.1).

**Таблиця 19.1 – Етапи економічної інтеграції ЄС**

Форма економічної інтеграції	Скасування тарифів і квот між учасниками	Єдина торговельна політика щодо третіх країн	Створення спільного ринку	Скасування обмежень на рух факторів виробництва (послуги, робоча сила, капітал)	Гармонізація економічної політики та інституцій	Єдина валюта, єдина валютна політика
Зона вільної торгівлі (1959–1968 рр.)	+	-	-	-	-	-
Митний союз (1968–1976 рр.)	+	+	-	-	-	-
Спільний ринок (1977–1984 рр.)	+	+	+	-	-	-
Єдиний внутрішній ринок (1985–1992 рр.)	+	+	+	+	+	-
Економічний та валютний союз (з 1993 р.)	+	+	+	+	+	+

Угода про створення ЄС була підписана в м. Маастрихт (Нідерланди) у 1992 році.

Основним призначенням ЄС є зближення економічної політики країн-членів, зменшення розриву в показниках економічного розвитку між державами, вирівнювання рівня соціально-економічного розвитку країн у рамках інтеграційного об'єднання.

Для країн – членів Європейського Союзу існують правила у сфері фінансів, так звані Маастрихтські вимоги, порушення яких призводить до застосування фінансових санкцій. Критерії конвергентності наведені в таблиці 19.2.

Фінанси ЄС є розгалуженою системою, особливості функціонування якої визначаються, з одного боку, специфікою фінансових систем окремих держав-членів, з іншого – характеризується якісно іншим рівнем організації.



**Таблиця 19.2 – Критерії конвергентності**

<b>Критерій конвергентності</b>	<b>Зміст критерію</b>
Стабільність цін і середніх темпів інфляції	Рівень інфляції в країні – потенційному учаснику ЄС не повинен перевищувати більше ніж на 1,5 % середній показник інфляції у трьох країнах ЄС із найнижчими показниками інфляції
Запобігання надмірному бюджетному дефіциту	Відношення дефіциту бюджету країни повинно становити не більше 3 % ВВП
Забезпечення довгострокової фінансової стабільності	Відношення державного боргу до ВВП не повинно перевищувати 60 %
Уніфікація довгострокових відсоткових ставок	Довгострокова номінальна відсоткова ставка не повинна перевищувати більше ніж на 2 % середню ставку трьох країн, де вона найменша

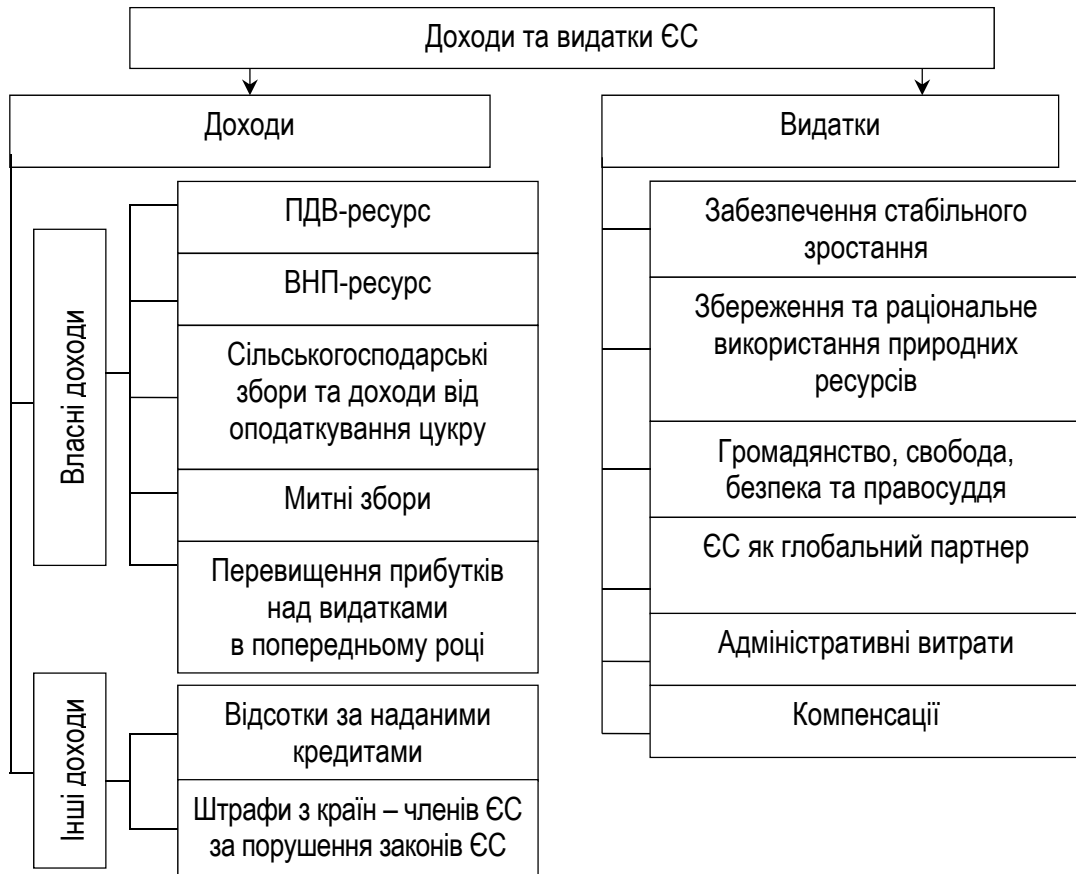
Організація фінансів Європейського Союзу має особливості, які пов'язані з: наявністю самостійного бюджету, що об'єднує переважну частину спільних фінансових фондів; гармонізацією податкових систем і податкової політики країн-учасників; виробленням механізму реалізації спільної валютної політики та запровадження єдиної валюти – євро.

Принципи формування та використання бюджету ЄС наведені в таблиці 19.3.

**Таблиця 19.3 – Принципи формування і використання бюджету ЄС**

<b>Принцип</b>	<b>Зміст принципу</b>
Єдність	Зведення надходжень і видатків бюджету в єдиному документі
Щорічність	Складання бюджету один раз на рік; операції в межах бюджету повинні бути здійснені в межах одного року
Рівновага	Збалансованість бюджету. Дефіцит бюджету не допускається, також забороняється здійснення запозичень для покриття видатків
Універсальність	Незакріпленість доходів за відповідними видатками
Цільовий характер	Видатки повинні здійснюватись у визначеному напрямі та бути обґрунтованими
Ефективне управління	Врахування закономірностей розвитку економік з метою забезпечення ефективного процесу формування та використання бюджетних ресурсів
Прозорість	Інформування усіх країн-учасників щодо показників формування та використання коштів
Єдина одиниця обліку	Усі показники бюджету відображені у грошовій одиниці євро

Бюджет ЄС формується з власних ресурсів – коштів, що перераховують держави, які є його членами (рис. 19.1). Видаткову частину бюджету становлять такі витрати: забезпечення стабільного зростання, збереження та раціональне використання природних ресурсів, громадянство, свобода, безпека та правосуддя, ЄС як глобальний партнер, адміністративні витрати, компенсації (рис. 19.1).



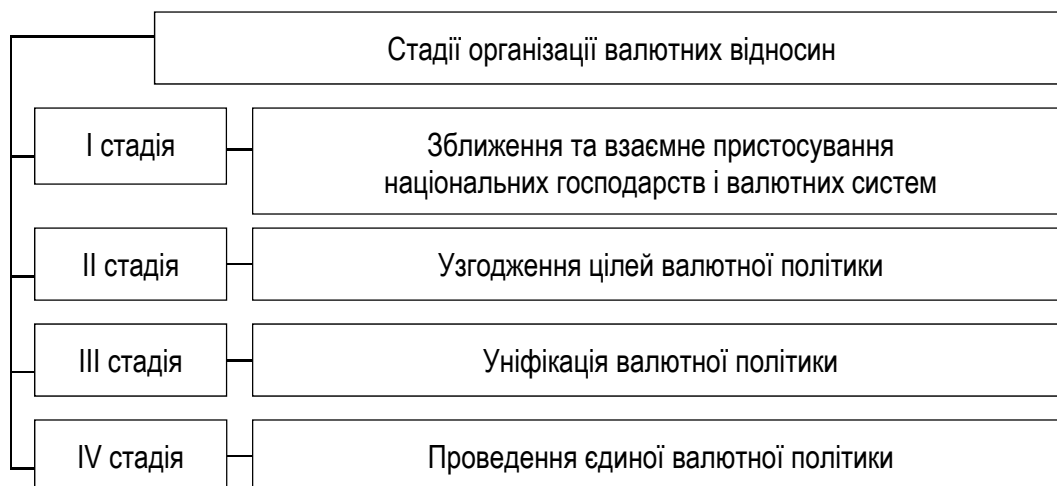
**Рисунок 19.1 – Склад доходів і видатків ЄС**

У результаті економічної інтеграції в ЄС виникла необхідність гармонізації податкових систем, яка спрямована на зниження податкових ставок із одночасним зменшенням податкових пільг з метою стимулювання економіки та забезпечення ефективного розподілу ресурсів; зменшення прогресивності та переходу до пропорційного оподаткування доходів; підвищення згідно з концепцією нейтральності ролі непрямих податків; створення пільгових ощадних схем. Напрями податкової гармонізації наведено в таблиці 19.4.

Валютна інтеграція в ЄС передбачає вироблення механізму реалізації спільної валютної політики та запровадження єдиної валюти – євро. Валютну інтеграцію як невід’ємний елемент економічної інтеграції варто розглядати в контексті послідовності кількох основних стадій організації валютних відносин (рис. 19.2).

**Таблиця 19.4 – Напрями податкової гармонізації ЄС**

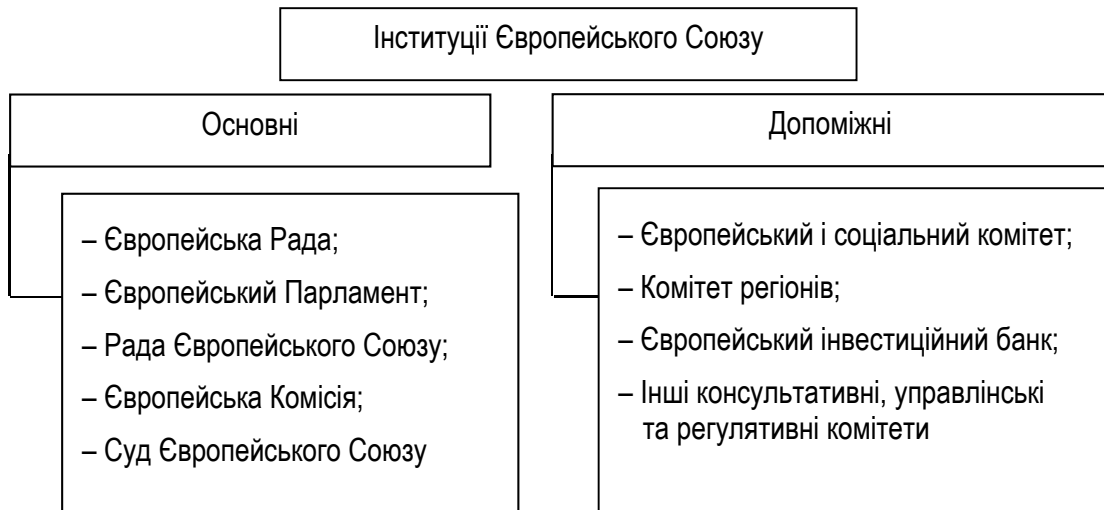
Напрямок гармонізації	Сутність напрямку
Гармонізація принципів побудови податкових систем	Максимальне наближення принципів побудови податкових систем серед країн ЄС
Гармонізація структури податкових систем	Вирівнювання податкових умов у таких питаннях як співвідношення податків на споживання та прибуткових податків, співвідношення податкового навантаження на юридичних і фізичних осіб
Зближення принципів підходів і механізмів податкового регулювання	Напрацювання загальних підходів до визначення допустимої інтенсивності податкового регулювання, відмова від протекціоністських методів в оподаткуванні, запровадження загальних принципів побудови системи інструментів податкового регулювання
Гармонізація концепцій прямого та непрямого оподаткування	Розробка загальних підходів до механізму визначення об'єктів оподаткування й інших елементів основних прямих і непрямих податків



**Рисунок 19.2 – Стадії організації валютних відносин**

Інституції Європейського Союзу утворювалися й удосконалювалися з перспективою дедалі тіснішого об'єднання країн Європи та проведення ними єдиної інтеграційної політики. Основні інституції Європейського Союзу подані на рисунку 19.3.

ЄС поступово трансформується з міжнародної організації, з економічного та політичного союзу західноєвропейських країн в об'єднання держав з єдиною валютою, громадянством, кордонами, єдиною внутрішньою та зовнішньою політикою.



**Рисунок 19.3 – Структура інституційної системи Європейського Союзу**

### **Семінарське заняття**

*Мета:* засвоєння та поглиблення теоретичних знань з організації фінансів Європейського Союзу, специфіки формування доходів і витрат бюджету ЄС, гармонізації податкової політики країн об'єднання, валютної інтеграції в межах ЄС.

### **Питання до семінарського заняття**

1. Етапи економічної інтеграції в Європі.
2. Особливості організації фінансів Європейського Союзу.
3. Характеристика бюджету Європейського Союзу.
4. Особливості податкової політики Європейського Союзу.
5. Валютна інтеграція Європейського Союзу.

### **Практичне заняття**

*Мета:* набуття практичних навичок щодо аналізу складу, структури та динаміки власних надходжень і видатків бюджету ЄС.

### **Завдання**

**Завдання 19.1.** На основі наведених даних проаналізувати структуру власних доходів до бюджету ЄС за 2008–2011 рр. (табл. 19.5).

**Завдання 19.2.** На основі наведених даних визначити структуру видатків бюджету Європейського Союзу за 2008–2011 рр. (табл. 19.6).

**Таблиця 19.5 – Динаміка власних надходжень до бюджету ЄС за 2008–2011 рр., млн євро**

Вид власних ресурсів ЄС	Рік			
	2008	2009	2010	2011
ПДВ-ресурс	19 007,7	19 616,10	13 277,3	13 786,8
ВВП-ресурс	74 477,3	75 914,12	90 273,5	94 541,9
Митні збори	15 297,4	17 655,80	14 079,7	16 653,7
Сільськогосподарські збори та оподаткування цукру	1 985,5	1 550,3	123,4	123,4
Інше	10 415,3	1 359,72	3 685,9	1 421,4
Поправка для Великобританії	400,0	–	–	–
Знижки на користь Нідерландів і Швеції	1,2	–	–	–

*Джерело:* складено за даними European Commission  
[http://ec.europa.eu/budget/explained/reports\\_control/annual\\_rep/ann\\_rep\\_en.cfm](http://ec.europa.eu/budget/explained/reports_control/annual_rep/ann_rep_en.cfm).

**Таблиця 19.6 – Динаміка видатків бюджету ЄС за 2008–2011 рр., млн євро**

Видатки	Рік			
	2008	2009	2010	2011
Забезпечення стабільного зростання	44 912	43 866	47 811	53 700
Збереження та раціональне використання природних ресурсів	52 230	50 026	56 014	55 600
Громадянство, свобода, безпека та правосуддя	1 203	1 915	1 717	1 700
ЄС як глобальний партнер	7 125	7 564	8 083	6 900
Адміністрація	6 399	6 745	7 758	7 300
Компенсації	207	209	–	–

*Джерело:* складено за даними European Commission  
[http://ec.europa.eu/budget/explained/reports\\_control/annual\\_rep/ann\\_rep\\_en.cfm](http://ec.europa.eu/budget/explained/reports_control/annual_rep/ann_rep_en.cfm).

**Питання для самостійного опрацювання**

1. Маастрихтські вимоги у сфері фінансів ЄС.
2. Бюджетна політика Європейського Союзу.
3. Боргові кризи в країнах Європейського Союзу.
4. Гармонізація оподаткування в країнах ЄС.

### **Теми рефератів**

1. Європейський Союз – феномен інтеграції.
2. Регіональна політика ЄС: концептуальні засади теорії та практики.
3. Проблеми та перспективи забезпечення фінансової стабільності ЄС.
4. Наднаціональні інституції ЄС: мета, завдання, функції.

### **Теми аналітичних оглядів**

Проаналізувати терміни: фінанси Європейського Союзу; бюджет ЄС; податкова гармонізація; валютна інтеграція.

### **Теми статистичних оглядів**

1. Аналіз доходів (витрат, дефіциту) бюджету ЄС.
2. Проблеми фінансового вирівнювання в ЄС.

### **Термінологічний словник**

**Валютна інтеграція** – зумовлений об'єктивними чинниками процес створення, за активного сприяння держав-учасників, регіональних зон, у межах яких забезпечується відносно стабільне співвідношення курсів валют, спільно регулюються валютні взаємини країн-учасників і проводиться єдина валютна політика щодо третіх країн.

**Валютний союз** – один із типів міжнародних валютних систем, представлений групою країн, які встановили межі взаємних коливань курсів своїх національних валют і використовують однакові засоби валютного регулювання.

**Європейська Комісія** є вищим виконавчим органом Європейського Союзу, а також представником європейських інтересів, спільних для всіх держав – членів ЄС.

**Європейська Рада** – вищий політичний орган Європейського Союзу, до складу якого входять глави держав або урядів країн – членів ЄС, а також голова Єврокомісії.

**Європейський Парламент** – один із основних законотворчих інститутів ЄС. Разом з Радою Європейського Союзу Європарламент утворює двопалатну законодавчу гілку влади Євросоюзу.

**Європейський Союз** – інтеграційне міждержавне об'єднання європейських країн, що поєднує в собі риси міжнародної організації та федеральної держави.

**Механізм валютної інтеграції** – сукупність валютно-кредитних методів регулювання, спрямованих на поступовий перехід до вищого ступеня інтеграції.

**Податкова уніфікація** – введення однакових обов’язкових юридичних норм і правил у сфері оподаткування та формування на цій основі єдиної податкової системи.

**Рада Європейського Союзу** – один із двох законодавчих органів ЄС поряд з Європейським Парламентом. До Ради входять 27 міністрів урядів країн-членів у складі, який змінюється залежно від кола проблем, що обговорюються.

**Суд Європейського Союзу** – інститут вищої судової влади Європейського Союзу, що тлумачить законодавство Європейського Союзу, розв’язує юридичні суперечки між державами – членами ЄС, між державами – членами ЄС і самим ЄС, між інститутами ЄС, між ЄС і фізичними або юридичними особами.

**Фінанси ЄС** – сукупність економічних відносин, що пов’язані з формуванням і використанням централізованих фондів грошових коштів на рівні інтеграційного об’єднання.

### **Тестові завдання**

1. Утворення ЄС було зумовлене:
  - 1) інтеграційними процесами;
  - 2) необхідністю вирівнювання рівня соціально-економічного розвитку країн Європи;
  - 3) потребою створення зони вільної торгівлі;
  - 4) проблемою протистояння Європи та США.
2. Для першого етапу європейської інтеграції було характерно:
  - 1) скасування тарифів і квот між учасниками;
  - 2) єдина торговельна політика щодо третіх країн;
  - 3) скасування обмежень на рух факторів виробництва;
  - 4) гармонізація економічної політики та інституцій.
3. Угода про створення ЄС підписана у м. Маастрихт у:
  - 1) 1968 р.;
  - 2) 1976 р.;
  - 3) 1984 р.;
  - 4) 1992 р.
4. Відповідно до Маастрихтської угоди для країн – членів ЄС гранично допустимий рівень дефіциту державного бюджету становить:
  - 1) 30 % ВВП;
  - 2) 3 % ВВП;
  - 3) 13 % ВВП;
  - 4) 25 % ВВП.
5. Фінанси ЄС – це:
  - 1) усі доходи ЄС;

- 2) економічні відносини, пов'язані з формуванням і використанням коштів, зосереджених у бюджеті ЄС;
  - 3) грошова одиниця – євро;
  - 4) сукупність економічних відносин, що пов'язані з формуванням і використанням централізованих фондів грошових коштів на рівні інтеграційного об'єднання.
6. Доходи бюджету ЄС поділяються на:
- 1) власні та закріплені;
  - 2) власні та делеговані;
  - 3) власні та інші доходи;
  - 4) власні, закріплені, регульовані.
7. Власними доходами бюджету ЄС є:
- 1) ПДВ-ресурс, ВВП-ресурс, митні збори, сільськогосподарські збори та доходи від оподаткування цукру;
  - 2) податкові надходження, неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом, трансферти;
  - 3) податки з юридичних і фізичних осіб, акцизні та митні збори;
  - 4) відрахування з бюджетів країн – членів ЄС.
8. Податкова уніфікація – це:
- 1) запровадження єдиного переліку податків для всіх країн – членів ЄС;
  - 2) запровадження єдиних ставок податків на всій території ЄС;
  - 3) введення однакових обов'язкових юридичних норм і правил у сфері оподаткування та формування на цій основі єдиної податкової системи;
  - 4) правильні відповіді 1), 2).
9. Валютна інтеграція – це:
- 1) процес створення регіональних зон, у межах яких забезпечується відносно стабільне співвідношення курсів валют, спільно регулюються валютні взаємини країн-учасників і проводиться єдина валютна політика щодо третіх країн;
  - 2) введення спільної валюти – євро;
  - 3) створення наднаціонального органу, що регулює та регламентує валютну політику в країнах ЄС;
  - 4) створення валютного союзу.
10. Проект бюджету ЄС розробляє:
- 1) Європейська Комісія;
  - 2) Європейський Парламент;
  - 3) Рада Європейського Союзу;
  - 4) Європейська Рада.



## СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Азаренкова Г. М. Фінанси : Практикум : навчальний посібник / Г. М. Азаренкова, І. І. Борисенко. – К. : Знання, 2008. – 279 с.
2. Базилевич В. Д. Державні фінанси : підручник / В. Д. Базилевич, Л. О. Баластрик. – К. : Атіка, 2002. – 368 с.
3. Біла Ю. Г. Фінанси : навчальний посібник / Ю. Г. Біла, І. Р. Чуй. – Львів : “Магнолія 2006”, 2010. – 390 с.
4. Бюджетний кодекс України від 01.01.2011 № 2456-17 [зі змін. та доп.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2542-14>.
5. Василик О. Д. Теорія фінансів : підручник / О. Д. Василик. – К. : НІОС, 2003. – 416 с.
6. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року. – К. : Атіка. – 2003. – 208 с.
7. Єпіфанов А. О. Бюджет України : монографія / А. О. Єпіфанов, І. І. Д’яконова, І. В. Сало. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2010. – 187 с.
8. Ковальчук С. В. Фінанси : навчальний посібник / С. В. Ковальчук, І. В. Форкун. – Львів : Новий світ-2000, 2006. – 568 с.
9. Конституція України. – К. : Юрид. література, 1996. – 50 с.
10. Кремень О. І. Фінанси : навч. посіб. / О. І. Кремень, В. М. Кремень. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 416 с.
11. Кудряшов В. П. Фінанси : навчальний посібник / В. П. Кудряшов. – Херсон : Олді-плюс, 2006. – 352 с.
12. Лондар С. Л. Фінанси : навчальний посібник для ВНЗ / С. Л. Лондар, О. В. Тимошенко. – Вінниця : Нова книга, 2009. – 384 с.
13. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : навчальний посібник / В. М. Опарін. – К. : КНЕУ, 2002. – 240 с.
14. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page>.
15. Про Державний бюджет України на відповідний рік [Електронний ресурс] : Закон України. – Режим доступу : [zakon.rada.gov.ua/go/719-18](http://zakon.rada.gov.ua/go/719-18).
16. Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 № 1058– IV // Все про бухгалтерський облік. – 2003. – № 110, 115.

17. Про місцеве самоврядування в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 21.05.97 № 280/97-ВР. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.
18. Про основи національної безпеки України [Електронний ресурс] : Закон України від 19.06.2006 № 964-IV. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
19. Стеців Л. П. Фінанси : навчальний посібник / Л. П. Стеців, О. І. Копилюк. – К. : Знання, 2007. – 235 с.
20. Фінанси (теоретичні основи) : підручник / [М. В. Грідчина, В. Б. Захожай, Л. Л. Осіпчук та ін.]. – К. : МАУП, 2004. – 312 с.
21. Фінанси : навчальний посібник / ред. В. І. Оспіщев. – К. : Знання, 2006. – 415 с.
22. Фінанси : навчально-методичний посібник / О. Р. Романенко [та ін.]. – К. : КНЕУ, 2006. – 387 с.
23. Фінанси : підручник / ред. : С. І. Юрій, В. М. Федосов. – К. : Знання, 2008. – 611 с.
24. Фінанси: вишкіл студії : навч. посібник / ред. С. І. Юрія. – Тернопіль : Карт-бланш, 2002. – 357 с.
25. Цивільний кодекс України : офіційне видання. – К. : Атіка, 2004. – 416 с.
26. Школьник І. О. Фінансовий менеджмент : навчальний посібник / І. О. Школьник, І. М. Боярко, Б. І. Сюркало. – Суми : Університетська книга, 2009. – 301 с.

*Навчальне видання*

**Школьник Інна Олександрівна**  
**Дехтяр Надія Анатоліївна**  
**Люта Ольга Василівна**  
та ін.

**ФІНАНСИ**

**Практикум**

Редактор *Н. М. Серета*  
Верстальник *Н. А. Височанська*

Підписано до друку 17.04.2015. Формат 60x90/16. Гарнітура Times.  
Обл.-вид. арк. 10,00. Умов. друк. арк. 13,75. Зам. № 1400

Видавець і виготовлювач  
Державний вищий навчальний заклад  
“Українська академія банківської справи Національного банку України”  
вул. Петропавлівська, 57, м. Суми, 40000, Україна, тел. 0(542) 66-51-27

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників  
і розповсюджувачів видавничої продукції: серія ДК № 4694 від 19.03.2014